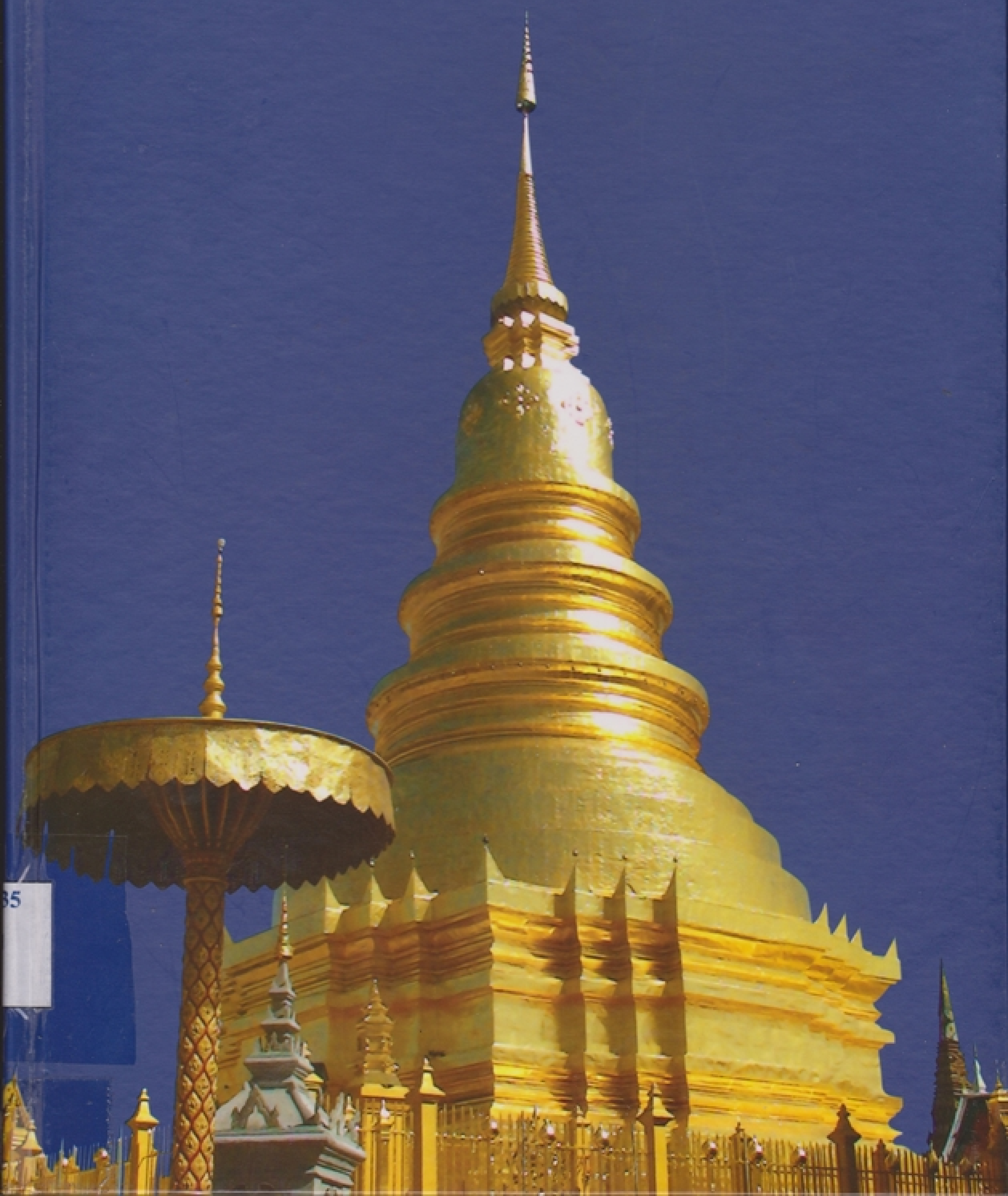
พระธาตุหริภุญไชย

163

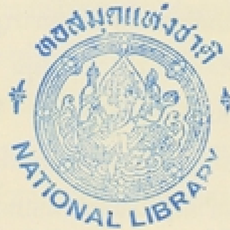

พระธาตุหริภุญไชย

หมายเลข ISBN 978-974-417-255-6
สำนักศิลปากรที่ ๘ เชียงใหม่ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม
พิมพ์ครั้งแรก กันยายน ๒๕๕๓ จำนวน ๑,๕๐๐ เล่ม

ที่ปรึกษา

นายเกรียงไกร	สัมปัชชลิต	อธิบดีกรมศิลปากร
นายสหวัฒน์	แน่นหนา	รองอธิบดีกรมศิลปากร
นายพิเศษ	เจียจันทร์พงษ์	ผู้ทรงคุณวุฒิ ด้านโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์
นายเอนก	สีหามาตย์	ผู้อำนวยการสำนักศิลปากรที่ ๘ เชียงใหม่

ผู้เขียน

ดร.เพ็ญสุภา สุขคตะ ใจอินทร์

ภาพถ่าย

ดร.เพ็ญสุภา สุขคตะ ใจอินทร์
นายคะเณ คนกล้า
นายเดช แสนศรี

รูปเล่มและปก

นายอรรคศิษฎ์ วิริยะกุล
นายเกียรติยศ นพโชคชัย

พิมพ์ที่

บริษัท ถาวรกิจการพิมพ์ จำกัด
๔๐/๕๗๑ หมู่บ้านอมรชัย ๒ ถนนพระราม ๒ แขวงบางมด เขตจอมทอง กรุงเทพฯ ๑๐๑๕๐
โทรศัพท์ ๐-๒๔๕๒-๐๖๓๘, ๐-๒๔๕๒-๐๖๔๔
แฟ็กซ์ ๐-๒๔๕๒-๑๒๗๔

คำนำ

"พระธาตุหริภุญไชย" จังหวัดลำพูน เป็นโบราณสถานสำคัญที่มีประวัติความเป็นมาเก่าแก่นับพันปี และเป็นหนึ่งใน "จอมเจดีย์" ๘ แห่ง ของประเทศไทย นอกเหนือจากองค์พระธาตุเจดีย์แล้ว ภายในวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหารยังมีสถาปัตยกรรมอีกหลายแห่งที่ทรงคุณค่าทั้งทางด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี สุนทรียศาสตร์ของศิลปกรรม ซึ่งโบราณสถานเหล่านี้ ล้วนแล้วแต่สร้างขึ้นทับซ้อนกันหลายสมัย เริ่มตั้งแต่ยุคหริภุญไชย ยุคล้านนา จวบจนยุคฟื้นฟูนครลำพูนไชย ซึ่งตรงกับสมัยรัตนโกสินทร์ รวมถึงการบูรณปฏิสังขรณ์สร้างเสริมใหม่ในปัจจุบัน

วัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร เป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของมหาชนทั่วไป ทั้งประชาชนในท้องถิ่นล้านนาและต่างถิ่น ในแต่ละปีจะมีนักท่องเที่ยวชาวไทยเดินทางมาสักการะจำนวนมาก และนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติต่างก็ให้ความสนใจเป็นพิเศษ แต่ข้อมูลหรือองค์ความรู้เกี่ยวกับวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหารส่วนมากที่พิมพ์เผยแพร่นั้น มักเป็นตำนานเรื่องเล่ามุขปาฐะเพียงด้านเดียว ยังไม่เคยมีการศึกษาค้นคว้าและเรียบเรียงในเชิงลึก ทั้งในมิติของประวัติความเป็นมา บันทึกจดหมายเหตุการบูรณปฏิสังขรณ์ การวิเคราะห์รูปแบบศิลปะสถาปัตยกรรม หรือแม้กระทั่งความสำคัญของวัดแห่งนี้ในต่างๆ แง่มุม

เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในโอกาสมหามงคลที่ทรงครองสิริราชสมบัติครบ ๖๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๔๙ และในมหามงคงเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา พุทธศักราช ๒๕๕๑ กรมศิลปากรได้จัดทำโครงการบูรณปฏิสังขรณ์โบราณสถานสำคัญขึ้น และได้มอบหมายให้สำนักศิลปากรที่ ๘ เชียงใหม่ ดำเนินการบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุหริภุญไชย พร้อมทั้งโบราณสถาน เสนาสนะที่สำคัญภายในวัดทั้งหมด ระหว่างพุทธศักราช ๒๕๕๐ - ๒๕๕๒ ในการนี้จึงเห็นสมควรจัดพิมพ์หนังสือ "พระธาตุหริภุญไชย" ขึ้นเพื่อเผยแพร่ความรู้แก่ประชาชนทั่วไป และได้มอบหมายให้ ดร.เพ็ญสุภา สุขคตะ ใจอินทร์ หัวหน้าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย ในฐานะเป็นผู้ที่คลุกคลีและรับผิดชอบดูแลโบราณสถาน โบราณวัตถุในเขตพื้นที่จังหวัดลำพูน เป็นผู้ศึกษาวิเคราะห์และเรียบเรียงต้นฉบับ โดยมีนายพิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์ของกรมศิลปากร เป็นผู้ให้คำแนะนำและตรวจแก้เพื่อความสมบูรณ์ครบถ้วนในองค์ความรู้

กรมศิลปากรหวังว่า หนังสือเล่มนี้จะอำนวยประโยชน์แก่การค้นคว้าอ้างอิงทางวิชาการและเป็นแนวทางแก่การศึกษาต่อยอดต่อไปได้ในอนาคต

(นายเกรียงไกร สัมปัชชลิต)
อธิบดีกรมศิลปากร

สารบัญ

พระธาตุหริภุญไชย

ปูมหลังศิลปสถาปัตยกรรมและจดหมายเหตุการบูรณปฏิสังขรณ์ โบราณสถานในวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร

สำนักศิลปากรที่ ๘ เชียงใหม่

บทนำ

มหากวีนิรนามชาวล้านนาได้พรรณนาถึงความงามขององค์พระธาตุหริภุญไชยไว้ในวรรณนิพนธ์อมตะ **โคลงนิราศหริภุญไชย**[๑] จากสำนวนต้นฉบับพื้นเมืองเชียงใหม่ ว่า

มหาชินธาตุเจ้า	เจดีย์
เหมือนแท่งทิพสิงคี	คู่เพี้ยง
ฉัตรคำคาดมณี	ควรค่า เมืองเอ่
เปลวเปงดินฟ้าเสี้ยง	สว่างเท้าอัมพเร[๒]
เจดีย์พระธาตุเจ้า	ศรีสถาน
โสภิตพะงาปาน	เกศเกล้า
ทศมนมิมีปาน	พอคู่ ครบเอ่
ฤๅเลิศไตรทิพเท้า	เท่าเว้นจุดาศรี[๓]
มหาชินธาตุเจ้า	จอมจักร
จอมจักรโลกทศลักษณ์	เลิศหล้า
เลิศหล้ามิใครทัก	เทียมแทก ได้เอ่
เทียมแทกวางไว้ฟ้า	ฟากด้าวดาวดึงส์[๔]

โคลงสี่สุภาพสามบทนี้รจนาขึ้นโดยพระภิกษุชาวเมืองเชียงใหม่ราวปี พ.ศ. ๒๐๖๐ ตรงกับสมัยพระเมืองแก้ว กวีได้กล่าวอุปมาอุปไมยว่าพระมหาชินธาตุเจ้าหริภุญไชยอร่ามเรืองไปด้วยทอง มีความงามเลิศลักษณ์ยิ่งนัก จักเป็นรองก็เพียงแต่เจดีย์จุฬามณีบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เท่านั้น แม้ผ่านกาลเวลามานานกว่าห้าศตวรรษ แต่จินตภาพนี้ยังคงตราตรึงอยู่ในความรู้สึกของผู้ได้เยี่ยมยลทุกคน อย่างไม่มีวันเสื่อมมนต์ขลัง

พระธาตุหริภุญไชย หนึ่งในแปดของ "จอมเจดีย์" แห่งสยาม[๕] พระธาตุประจำนักษัตรปีระกา[๖] ศูนย์รวมจิตวิญญาณชาวลำพูน ชาวล้านนา ตลอดจนพุทธมามกะลุ่มน้ำโขง-สาละวิน ตั้งเด่นเป็นสง่าอยู่กลางอาณาจักรหริภุญไชยที่ครั้งหนึ่งเคยยิ่งใหญ่เกรียงไกร ปัจจุบันสถิตเป็นประธานของวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร

อนึ่ง คำว่า **"หริภุญไชย-หริภุญชัย"** เขียนแตกต่างเป็นสองแบบ เพื่อป้องกันความสับสน หนังสือเล่มนี้จึงขออนุญาตทานุมัติจากปราชญ์หลายท่าน ให้ใช้คำว่า "หริภุญชัย" ยามระบุชื่อเฉพาะของวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร และการเรียกชื่อ "โคลงนิราศหริภุญชัย" ตามที่ ศ.ดร.ประเสริฐ ณ นคร ได้บัญญัติตามนามของวัด ส่วนกรณีของคำว่า **"หริภุญไชย"** นั้นจะใช้ในบริบทที่เหลือ นับแต่ชื่อของอาณาจักร นคร ยุคสมัย รูปแบบศิลปะ ชื่อเฉพาะของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย รวมไปถึงการขนานนามของพระธาตุเจดีย์ที่สร้างขึ้นกลางอาณาจักรหริภุญไชย ด้วยเหตุผลที่เป็นคำซึ่งพบในศิลาจารึกอักษรมอญโบราณและไทยล้านนาหลายหลัก ยึดตามการเขียนชื่อบ้านนามเมืองด้วยภาษาต้นฉบับที่ผ่านการปริวรรตใหม่"

การจัดพิมพ์หนังสือ **"พระธาตุหริภุญไชย"** เล่มนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อถวายเป็นพระราชกุศลเนื่องในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงครองสิริราชย์สมบัติครบ ๖๐ พรรษา เมื่อปี ๒๕๔๙ และทรงเจริญพระชนมายุ ๘๐ พรรษาเมื่อปี ๒๕๕๑ โดยที่รัฐบาลได้จัดโครงการบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุเจดีย์ครั้งใหญ่ระหว่างพุทธศักราช ๒๕๕๐-๒๕๕๒ กรมศิลปากรได้มอบหมายให้สำนักศิลปากรที่ ๘ เชียงใหม่เป็นผู้ดำเนินงานซ่อมแซมอนุรักษ์ไม่เพียงแต่องค์พระธาตุเจดีย์ แต่ยังรวมถึงศาสนสถานต่างๆ ที่อยู่ในสภาพชำรุดทรุดโทรมภายในวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร ประกอบด้วย พระวิหารหลวง วิหารพระละโว้ วิหารพระพุทธ หอไตร หอกังสดาล เขาพระสุเมรุจำลอง ซุ้มประตูโขง สิงห์คู่ วิหารพระเจ้าพันตน วิหารพระนอน วิหารพระเจ้าแดง วิหารพระอัฏฐารส สุวรรณเจดีย์ เจดีย์เชียงยัน และวิหารคต

สืบเนื่องจากวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหารเป็นแหล่งโบราณสถานที่ทรงคุณค่าเก็บรวบรวมงานศิลปกรรมตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ สมัยหริภุญไชย สมัยล้านนา จวบจนสมัยรัตนโกสินทร์ เนื้อหาในหนังสือเล่มนี้จึงเรียบเรียงขึ้นบนพื้นฐานข้อมูลทางประวัติศาสตร์ผสานกับทางโบราณคดี สามารถแบ่งออกเป็นห้าบท ได้แก่ บทแรกกล่าวถึงประวัติความเป็นมาและตำนานของการอุบัติขึ้นแห่งพระบรมสารีริกธาตุเจ้าและการสร้างพระธาตุเจดีย์ โดยประมวลจากเอกสารตำนานท้องถิ่นที่สำคัญหลายเล่มผนวกเข้ากับหลักฐานทางโบราณวัตถุโบราณสถานประกอบกัน บทที่สองเป็นการพรรณนาถึงรูปแบบพุทธศิลปสถาปัตยกรรมขององค์พระธาตุเจดีย์ในทุกมิติรวมทั้งอธิบายถึงคติความหมายเชิงสัญลักษณ์ตามหลักวิชาการประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดี บทที่สามกล่าวถึงศาสนสถานสำคัญบางชิ้นที่ตั้งอยู่รายล้อมองค์พระธาตุ ได้แก่ ซุ้มประตูโขง สิงห์คู่ พระวิหารสี่ทิศ หอไตร เขาพระสุเมรุจำลอง หอกังสดาล สุวรรณเจดีย์ และเจดีย์เชียงยัน ในลักษณะการสืบค้นประวัติความเป็นมาของสิ่งก่อสร้างแต่ละหลังพร้อมวิเคราะห์กำหนดอายุรูปแบบศิลปะ บทที่สี่เป็นการบันทึกหลักฐานรวบรวมภาพถ่ายขณะบูรณปฏิสังขรณ์และอธิบายถึงกรรมวิธีเทคนิคที่นำมาใช้ในการอนุรักษ์โบราณสถานแต่ละแห่ง เพื่อนำไปใช้เป็นข้อมูลเชิงจดหมายเหตุ ส่วนบทที่ห้าซึ่งเป็นบทสุดท้ายมีความสำคัญยิ่ง เป็นการประเมินคุณค่าความสำคัญขององค์พระธาตุหริภุญไชยว่าได้รับการยกย่องเชิดชูในฐานะใดบ้าง เนื่องจากเป็นศาสนสถานเพียงไม่กี่แห่งในประเทศ

ไทยที่มีอายุเก่าแก่เกินกว่าพันปี อีกทั้งยังเป็นที่รู้จักกันดีทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติ จนถึงระดับสากล เชื่อว่าคงไม่มีใครปฏิเสธบทบาทของพระธาตุหริภุญไชยได้เลยว่า ทรงคุณค่าทำหน้าที่เสมือนหนึ่งศูนย์รวมความศรัทธาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตวิญญาณชาวล้านนามายาวนานนับสหัสวรรษ แม้หลายครั้งหลายคราที่เมืองหริภุญไชยจำต้องประสบกับวิบากกรรมสงคราม แต่เนื่องด้วยบารมีแห่งพระธาตุเจ้าก็ช่วยปลุกชีวิตและปลอบประโลมให้ชาวลำพูนฝืนหยัดสู้ฟันฝ่าวิกฤตได้ทุกครั้งไป

ปีพุทธศักราช ๒๕๕๑ นโยบายรัฐบาลกระทรวงวัฒนธรรมได้กำหนดให้ภาคเหนือตอนบนขับเคลื่อนโครงการ **"มรดกโลกล้านนา"** โดยเชื่อมโยงองค์พระธาตุที่สำคัญของแต่ละจังหวัดเข้าไว้ด้วยกัน ในฐานะที่องค์พระธาตุหริภุญไชยมีความเก่าแก่และสำคัญที่สุดในภูมิภาคนี้ จึงเห็นสมควรค้นคว้าเรียบเรียงและจัดพิมพ์หนังสือเรื่อง "พระธาตุหริภุญไชย" ขึ้นเพื่อเป็นผลงานนำร่องให้แก่พระธาตุองค์อื่นๆ อาทิ พระธาตุลำปางหลวง พระธาตุช่อแฮ พระธาตุแช่แห้ง พระธาตุดอยสุเทพ จึงถือว่าหนังสือเล่มนี้น่าจะมีส่วนช่วยสร้างเสริมให้โครงการเมืองลำพูนสู่มรดกโลกที่จังหวัดลำพูนได้พยายามผลักดัน หรือโครงการ "มรดกโลกล้านนา" เครือข่ายพระธาตุเจดีย์ที่กระทรวงวัฒนธรรมและกรมศิลปากรได้นำเสนอนั้น บรรลุถึงผลสำเร็จตามเจตนารมณ์ง่ายยิ่งขึ้น

เชิงอรรถบทนำ

[๑]ศ. ดร.ประเสริฐ ณ นคร, สอบกับต้นฉบับเชียงใหม่ **โคลงนิราศหริภุญชัย**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์, ๒๕๑๖), หน้า ๑๐๗-๑๐๙.

[๒]เป็นโคลงบทที่ ๑๐๖ ฉบับหอสมุดแห่งชาติว่า

มหาชินธาตุเจ้า	เจดีย์
เหมือนแท่งคำสิงคี	คู่เพี้ยง
สัตว์คำคาดมณี	ควรค่า เมืองแฮ
เปลวเปล่งดินฟ้าเสี้ยง	สว่างท้าวอัมพรา

[๓]เป็นโคลงบทที่ ๑๐๗ ฉบับหอสมุดแห่งชาติว่า

เจดีย์ชินธาตุเจ้า	ศรีสถาน
ขามโสพิศพะงาปราณ	เกศเกล้า
ทัศมนมิพอปาน	พอคู่ คมเอย
ฤๅเลิศใต้ทิพเท้า	เท่าเว้นอุบพาศรี

[๓]เป็นโคลงบทที่ ๑๐๘ ฉบับหอสมุดแห่งชาติว่า

มหาชินธาตุเจ้า จอมจักร
เป็นปิ่นทศลักษณ์ เลิศหล้า
เลงแลมิใครทัก เทียมแทก ใดเลย
เทาดิวางหว้ายฟ้า ฟากด้าวดาวดึงส์

[๔]กองวรรณกรมและประวัติศาสตร์, **จอมเจดีย์**, กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, หน้า ๙๖. ผู้บัญญัติศัพท์คำว่า "จอมเจดีย์" ขึ้นใช้เป็นพระองค์แรกคือ สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ โดยทรงมีอรรถาธิบายว่า เจดีย์ในประเทศไทยมีจำนวนกว่าพันแห่ง ที่สำคัญที่สุดในแต่ละภูมิภาคสมควรค่าแก่การยกย่องให้เป็น "จอมเจดีย์" หรือเจดีย์ที่อยู่เหนือเจดีย์ทั้งปวง โดยถือเอาความสำคัญและความเก่าแก่เป็นเครื่องกำหนดมีเพียงแปดแห่งดังนี้ ภาคเหนือ-พระธาตุหริภุญไชย ภาคใต้-พระบรมธาตุนครศรีธรรมราช ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ-พระธาตุพนม ภาคกลาง-พระปฐมเจดีย์ และอีกสี่องค์ทรงเลือกสรรเจดีย์ที่มีความเกี่ยวข้องกับแคว้นที่เป็นต้นวงศ์ของราชวงศ์จักรี ได้แก่ พระมหาธาตุละโว้ เมืองลพบุรี พระมหาธาตุเชลียง พระมหาธาตุช้างล้อม เมืองสวรรคโลก และพระเจดีย์วัดใหญ่ชัยมงคล อยุธยา

[๕]การบูชาพระธาตุประจำปีนักษัตรของชาวล้านนาเริ่มขึ้นเมื่อใดไม่ทราบแน่ชัดนัก นักวิชาการบางท่านเห็นว่ามีมาแล้วแต่โบราณ แต่บางท่านเชื่อว่าเพิ่งได้รับอิทธิพลมาจากจีนผ่านกลุ่มชนชาว "ไท" หรือ "ไต" ที่อพยพมาจากสิบสองปันนาในช่วง ๒๐๐ ปีที่ผ่านมานี้เอง เพราะในอดีตการบูชาพระธาตุของชาวล้านนาจะนิยมสักการะด้วยการยึดตามทิศประจำวันเกิดของผู้บูชามากกว่าการกำหนดให้พระธาตุองค์หนึ่งเป็นของนักษัตรใดเพียงนักษัตรเดียว สำหรับพระธาตุประจำ ๑๒ ราศีมีดังนี้

๑. ปีใจ้ หรือปีชวด - พระธาตุศรีจอมทอง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่

๒. ปีเป้า หรือปีฉลู - พระธาตุลำปางหลวง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง

๓. ปียี่ หรือปีขาล - พระธาตุช่อแฮ อำเภอเมือง จังหวัดแพร่

๔. ปีเหม้า(เม้า) หรือปีเถาะ - พระธาตุแช่แห้ง อำเภอเมือง จังหวัดน่าน

๕. ปีสี หรือปีมะโรง - พระพุทธสิหิงค์วัดพระสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

๖. ปีใส้ หรือปีมะเส็ง - ต้นศรีมหาโพธิ์ พุทธคยา ประเทศอินเดีย ทางล้านนาอนุโลมบูชามหาโพธาราม หรือวัดเจดีย์เจ็ดยอดแทน

๗. ปีสะง้า หรือปีมะเมีย - พระธาตุตะโก้งหรือชเวดากอง เมืองย่างกุ้ง ประเทศพม่า อนุโลมให้ใช้พระบรมธาตุบ้านตาก ตำบลเกาะตะเภา อำเภอบ้านตาก จังหวัดตาก หรือพระธาตุเจดีย์ศรีเวียงชัย อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน ซึ่งทั้งสองแห่งจำลองรูปแบบศิลปะคล้ายพระมหาเจดีย์ชเวดากอง

๘. ปีเม็ด หรือปีมะแม - พระธาตุดอยสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

๙. ปีสัน หรือปีวอก - พระธาตุพนม อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม

๑๐. ปีเล้า หรือปีระกา - พระธาตุหริภุญไชย อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

๑๑. ปีเส็ด หรือปีจอ - พระธาตุเกตุ(เกศ)แก้วจุฬามณี บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ อนุโลมให้ไหว้พระธาตุอินทร์แขวนในพม่า หรือพระเจดีย์วัดเกตุเชียงใหม่ หรือมิเช่นนั้นใช้วิธีจุดโคมประทีปลอยขึ้นสู่ท้องฟ้า

๑๒. ปีไก้ หรือปีกุญ (ภาคเหนือใช้คำว่า กุญแทน กุน -หมายถึงกุญชร-ช้าง) - พระธาตุดอยตุง อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย

ตำแหน่งของพระธาตุ ๑๒ นักษัตรตามคติการสร้างจักรวาล ประกอบด้วย

- พระเจดีย์จุฬามณี แทนปราสาทไพชยนต์ บนยอดเขาพระสุเมรุ
- พระศรีมหาโพธิ์ เปรียบเสมือนต้นไม้แห่งการตรัสรู้ธรรมให้ร่มเงาแก่พระพุทธเจ้า
- พระพุทธสิหิงค์ เปรียบดั่งพระพุทธเจ้าประทับนั่ง ณ ศูนย์กลางจักรวาล
- พระธาตุหริภุญไชย พระธาตุลำปางหลวง พระธาตุช่อแฮ และพระธาตุแช่แห้ง เปรียบได้ดั่งทวีปทั้งสี่ในจักรวาล
- เจดีย์ชเวดากองและพระธาตุพนม เปรียบได้ดั่งกำแพงจักรวาล ทิศตะวันตกและทิศตะวันออก
- พระธาตุศรีจอมทอง พระธาตุดอยสุเทพ และพระธาตุดอยตุง เปรียบเสมือนเขาตรีกูฏที่รองรับเขาพระสุเมรุ

*ดูรายละเอียดจาก พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย, **ปริวรรตภาษาชื่อบ้านนามเมือง : สืบค้นความหมายถ่ายถอดอักขระคำว่า "หริภุญไชย" และ "ลำพูน"**, (เชียงใหม่ : โชตนาพริ้นท์, ๒๕๔๘).

บทที่ ๑
ตำนานและประวัติความเป็นมาของพระธาตุหริภุญไชย

พระธาตุหริภุญไชย มีประวัติความเป็นมายาวนานนับพันปี ถือเป็นพระธาตุที่เก่าแก่ที่สุดองค์หนึ่งในภาคเหนือ มีเรื่องราวปรากฏอยู่ในเอกสารตำนานที่รจนาขึ้นในสมัยล้านนาหลายฉบับ อาทิ ชินกาลมาลีปกรณ์ จามเทวีวงศ์ ตำนานมูลศาสนา ตำนานพระธาตุเจ้าหริภุญชัย เป็นต้น ซึ่งเอกสารเหล่านี้มักกล่าวถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมาของนครหริภุญไชยควบคู่ไปพร้อมกับการอุบัติขึ้นของพระบรมธาตุ ตำนานแต่ละฉบับมีศักราชที่คลาดเคลื่อนกันและมีข้อแตกต่างในรายละเอียดบ้างเล็กน้อย พอจะประมวลได้ดังนี้

ครั้งพุทธกาล **ตำนานมูลศาสนา**[๑] ว่า เมื่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับ ณ ป่าอิสิปตนะในเมืองพาราณสี แต่**ตำนานพระธาตุเจ้าหริภุญชัย**[๒] ว่าประทับ ณ ป่าเชตวัน ได้ทรงพิจารณาเห็นกาลในอนาคตว่า พระบรมธาตุและพระศาสนาของพระองค์จักไปปรากฏรุ่งเรืองใน**สามเทศะ** คือสยามประเทศ อันเป็นที่อยู่ของพวกเม็งคบุตร สมควรเสด็จไปโปรด จึงได้เสด็จเข้ารับบิณฑบาตในหมู่บ้านของเหล่าเม็งคบุตร ตำนานพระธาตุเจ้าหริภุญชัย กล่าวว่าเสด็จมาพร้อมอริยสงฆ์ พวกเม็งค์เห็นพุทธองค์งดงามรุ่งเรืองก็ศรัทธาพากันมากราบไหว้และนำข้าวมาใส่บาตร แล้วฟังพระธรรมเทศนา จากนั้นพระพุทธเจ้าได้เสด็จเลียบลำน้ำแม่ระเม็งค์ (แม่ระมิงค์หรือแม่ปิง) ขึ้นเหนือ พวกเม็งค์ก็ตามเสด็จมาถึงสถานที่หนึ่งทางทิศตะวันตกของแม่น้ำ พระพุทธองค์ทรงปรารภจะประทับนั่ง ก็มีแท่นหินก้อนหนึ่งผุดขึ้นมาจากพื้นดิน พระพุทธเจ้าจึงทรงวางบาตรและประทับเหนือแท่นหินนั้น ตอนนี้ตำนานพระธาตุเจ้าหริภุญชัยกล่าวว่าชมพูนาคราชและพญากาเผือกออกมาอุปัฏฐากพระพุทธองค์ และลัวะพรานป่าผู้หนึ่งได้ถวายหมากสมอ เมื่อพระพุทธเจ้าฉันเสร็จได้ซัดเมล็ดสมอลงเหนือพื้นดิน เมล็ดสมอหมุนเวียน ๓ รอบ แล้วจึงได้ฝังพระเกศาแล้วเอาผลสมอทับไว้ ครั้งนั้นจึงมีพุทธพยากรณ์ว่า ในกาลภายหน้า เมื่อ**พระเจ้าอาทิตยราช**[๓] เสวยราชย์ สถานที่นี้จะเป็นที่ตั้งของมหานครใหญ่ชื่อเมือง **"หริภุญชัย"**[๔] เหตุเพราะพระพุทธองค์ได้ฉันหมากสมอในที่นี้ ณ ที่พระพุทธองค์ประทับนั่งจะเป็นที่ตั้งของสุวรรณเจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ มีธาตุกระดูกพระเศียร ธาตุกระดูกอก ธาตุกระดูกนิ้ว และธาตุย่อย รวม ๑ บาตรเต็ม ณ มหานครนี้ พระบรมสารีริกธาตุจะปรากฏขึ้น

เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จกลับแล้ว พญากาเผือกซึ่งบินตามพระศาสดามาแต่ป่าหิมพานต์ ครั้งได้ยินพุทธพยากรณ์ก็จำได้สิ้น เมื่อบินกลับไปถึงป่าหิมพานต์จึงเรียกกาดำผู้เป็นหลานมาเล่าถ้อยคำพุทธพยากรณ์ พร้อมกับให้กาดำนั้นเฝ้าอยู่รักษาสถานที่ แต่นั้นมาเหล่าเทวดา อสูร ฤาษีพากันมาบูชาแผ่นหินนั้นเป็นนิตย์ แต่ตำนานพระธาตุเจ้าหริภุญชัยว่า ก้อนหินนั้นได้จมลงในดินตามเดิม

เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ตำนานได้กล่าวถึงเรื่องฤาษีสร้างเมืองหริภุญไชย ซึ่งบางตำนานกล่าวว่ามีฤาษี ๔ ตน บางตำนานว่ามี ๕ หรือ ๖ ตน[*] บำเพ็ญเพียรอยู่ ณ ป่าหิมพานต์ พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสนว่าฤาษีเหล่านี้มาจากเมืองวิเทหราช ได้มาพำนักบนเขาต่างๆ ฤาษีที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเมืองหริภุญไชยประกอบด้วย

- **ฤาษีวาสุเทพ** (สุเทวฤาษี) พำนักอยู่บนดอยอ้อยหรือดอยค้นธมาส ภูเขาที่มีรสหอมหวาน หรือชื่อภาษาบาลีเรียกว่าเขาอุจจุบรรพต ตั้งอยู่ริมแม่น้ำโรหิณี คือแม่น้ำขานในปัจจุบันเรียกกันว่า ดอยสุเทพ เป็นอวตารของพระกฤษณะ มีหน้าที่รักษาทิศเหนือ
- **ฤาษีสุกกทันตะ** พำนักที่เขาสมอคอน เมืองละโว้ ผู้รักษาทิศใต้
- **ฤาษีอนุสิษฏะ (อนุสิสสะ) หรือฤาษีสัชนาไลย** พำนักบนเขาใกล้เมืองหริตวัลลี หรือ หฬิทวัลลีย์ (เมืองศรีสัชนาลัย)

ก่อนมีอาณาจักรหริภุญไชย เดิมบริเวณลุ่มแม่น้ำปิงแห่งนี้เคยมีชื่อว่า "สมันตรประเทศ" และ "มิคสังฆนคร" เป็นที่อยู่ของคนพื้นเมืองที่ตำนานเรียกว่า "เกิดจากรอยเท้าสัตว์" ตระกูลต่างๆ มีพวกคนป่าเป็นบริวาร ปกครองโดยขาดทศพิธราชธรรม เทวดาจึงลงโทษบันดาลให้เมืองเหล่านั้นล่ม[*]

ต่อมาเมื่อฤาษีวาสุเทพมาสักการะแท่นหินที่พระพุทธเจ้าเคยประทับ ก็คิดจะดำเนินตามพุทธพยากรณ์ โดยหาผู้ที่มีทศพิธราชธรรมมาปกครองเมือง ได้ปรึกษากับฤาษีสุกกทันตะซึ่งชำนาญการช่าง ได้คำแนะนำว่าควรสร้างเมืองเป็นรูปหอยสังข์ เหมือนดังเช่นอนุสิสฤาษีสร้างเมืองหริตวัลลี ปรากฏว่าเมืองนั้นผู้คนอยู่สุขสบายดี ชินกาลมาลีปกรณ์ระบุศักราชปีที่สร้างเมืองหริภุญไชยว่าอยู่ใน พ.ศ.๑๒๐๔

เมื่อสร้างเมืองแล้ว ฤาษีวาสุเทพและฤาษีสุกทันตะได้พร้อมใจกันทูลขอพระธิดาของพระยาจักกวัติแห่งเมืองละโว้ผู้ทรงพระนามว่าจามเทวีมาเสวยราชย์ในเมืองหริภุญไชย เนื่องจากทรงตั้งอยู่ในเบญจศีล พระนางจามเทวีมาครองเมืองหริภุญไชยพร้อมด้วยขุนนาง สมณชีพราหมณ์ นายช่างฝ่ายต่างๆ สนม ข้าราชบริพารหมู่ละ ๕๐๐ คน รวมประมาณ ๗,๕๐๐ คน เป็นภาพสะท้อนให้เห็นถึงการนำเอาอารยธรรมทวารวดีจากแคว้นละโว้มาสู่ดินแดนภาคเหนือเป็นครั้งแรกในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๓

พระนางจามเทวีทรงมีพระราชโอรสฝาแฝด ๒ พระองค์ คือเจ้ามหันตยศ และเจ้าอนันตยศ (เมื่อครองราชย์มีชื่อว่าอินทวร) พระนางจามเทวีได้ทำนุบำรุงพระศาสนาอย่างมาก สร้างวัดวาอาราม พระพุทธรูปพระพิมพ์ มากมาย เมื่อพระโอรสเจริญวัย พระนางจามเทวีทรงสละราชสมบัติให้เจ้ามหันตยศเป็นกษัตริย์ครองนครหริภุญไชย และได้ราชาภิเษกให้เจ้าอนันตยศครองนครเขลางค์

กษัตริย์ที่ปกครองนครหริภุญไชยทุกตำนานระบุว่ามีทั้งสิ้น ๕๐ หรือ ๕๑ พระองค์ โดยกษัตริย์ลำดับที่ ๒๘ (บางตำนานระบุว่าลำดับ ๒๙ หรือ ๓๒) มีพระนามว่า**พระเจ้าอาทิตยราช** ตำนานแต่ละเล่มกล่าวปีขึ้นเสวยราชย์ไว้ต่างกัน ตำนานมูลศาสนาว่าตรงกับปีที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ๑,๐๐๘ ปี ตำนานพระธาตุเจ้าหริภุญชัยว่าตรงกับ พ.ศ.๑๔๒๐ จามเทวีวงศ์ระบุว่า พ.ศ.๑๔๔๐ พงศาวดารโยนกว่า พ.ศ.๑๕๘๖ ชินกาลมาลีปกรณ์ระบุจุลศักราช ๔๐๘ คือ พ.ศ.๑๕๙๐ เป็นต้น พระเจ้าอาทิตยราชทรงเป็นกษัตริย์ที่มีพระบรมเดชานุภาพ มีพระสติปัญญาเป็นเลิศ และทรงทำนุบำรุงพระศาสนา บ้านเมืองจึงรุ่งเรือง ชาวนครหริภุญไชยอยู่เย็นเป็นสุข

ครั้งหนึ่ง พระเจ้าอาทิตยราชโปรดให้สร้างพระราชเรือนหลวงเพื่อเป็นที่ประทับ บางตำนานว่าสร้างปราสาทราชมณเฑียรไว้เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติ พร้อมทั้งสร้างหอจัณฑาคารที่ลงพระบังคนด้วย แต่บังเอิญห้องพระบังคนสร้างบนที่ที่พระพุทธเจ้าเคยประทับและพยากรณ์ว่า จะเป็นที่ประดิษฐานพระบรมธาตุ ดังนั้น เมื่อพระองค์จะเสด็จไปสู่วัจกุฎี (ห้องน้ำ) คราวใด กาที่เฝ้ารักษาสถานที่นั้นก็จะบินผ่านมาแล้วปล่อยอาจมให้ตกต้องพระเจ้าอาทิตยราชทุกครั้ง พระองค์จึงต้องย้ายไปเข้าวัจกุฎีแห่งอื่น ปรากฏว่าอีกายังคงบินร่อนอยู่ข้างบนและโฉบลงเหนือพระเศียรของพระองค์อยู่หลายรอบ เป็นเช่นนี้ถึง ๒-๓ ครั้ง พระเจ้าอาทิตยราชทรงกริ้วและสั่งให้พวกอำมาตย์ออกไล่จับกา เทวดาก็บันดาลให้กาติดบ่วง พระเจ้าอาทิตยราชจะทรงฆ่ากาเสีย แต่เหล่าอำมาตย์ทูลทัดทานไว้และเสนอให้หาโหรมาทำนาย โหรทำนายว่าประโยชน์อันยิ่งใหญ่จะบังเกิดแก่พระเจ้าอาทิตยราช ตกกลางคืนเทวดาผู้รักษาพระบรมสารีริกธาตุก็มาทูลพระเจ้าอาทิตยราชในฝัน แนะให้นำกุมารเกิดได้ ๗ วันมาอยู่กับกา ๗ วัน สลับกับอยู่กับคน ๗ วัน จนครบ ๗ ปี กุมารก็จะพูดภาษากาได้ พระองค์ก็จะแจ้งมูลเหตุแห่งการกระทำของกา พระเจ้าอาทิตยราชก็ทรงทำตาม พอครบ ๗ ปีพระเจ้าอาทิตยราชให้พากุมารและกามาสอบถาม กาจึงเล่าโดยผ่านกุมารถึงเรื่องพุทธพยากรณ์และอาสาไปตามกาเผือกมายืนยัน เมื่อกาเผือกพร้อมด้วยบริวารมาถึงก็ทูลเล่าถึงพุทธพยากรณ์อีกครั้ง

"อันสถานที่พระองค์ได้ทรงสร้างหอจัณฑาคารนั้น เดิมเป็นที่ประดิษฐานพระเกศาธาตุ อุรังคธาตุแห่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในอดีตกาลพญากาเผือกผู้เป็นอัยกาได้สั่งให้กาดำเป็นผู้เฝ้ารักษาสถานที่นี้ คอยป้องกันไม่ให้ผู้คนและสัตว์มาทำสกปรก" ๔

พระเจ้าอาทิตยราชจึงทรงเกิดปีติยินดียิ่งนัก และได้สั่งให้เสนาอำมาตย์รื้อถอนวัจกุฎีอันเป็นที่ฝังเก็บพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้านั้นทันที แล้วกลบถมที่ให้ราบเสมอดีแล้ว และพระองค์ได้นิมนต์พระสงฆ์มาสวดพระปริตตมงคลภายในพระราชสำนัก ตกกลางคืนพระเกศาธาตุได้เปล่งฉัพพรรณรังสีเกิดแสงสว่างโชติช่วงทั่วทั้งเมืองโกศแก้วที่บรรจุกระบอกไม้รวกนั้นได้ลอยขึ้นท่ามกลางนั้นจนปรากฏให้เห็นทั่วหน้าและก็ลอยกลับมาที่เดิม พระองค์จึงได้สั่งรื้อถอนปราสาทราชมณเฑียรทั้งหมดออกไปตั้ง ณ ที่อื่น โปรดให้ทำราชวัติโดยรอบ แล้ว

ตกแต่งประดับประดาด้วยเงินทอง ข้าวตอก ดอกไม้ ธูปเทียน เครื่องหอม เป็นพุทธบูชา แล้วโปรดให้ประกาศให้ชาวหริภุญไชยมาสักการบูชาและสรงน้ำพระบรมธาตุ โดยให้จัดงานสมโภชพระบรมธาตุตลอด ๗ วัน ๗ คืน

เมื่อชาวนครหริภุญไชยมาพร้อมกันแล้ว พระเจ้าอาทิตยราชก็เสด็จพร้อมด้วยพระราชเทวี เหล่านางสนม พราหมณ์ และเสนาบดี ทรงนำการสรงน้ำโดยยกพระเต้าสุวรรณภิงคารขึ้นบนพระเศียร แล้วสระสรงสถานที่ที่จะบังเกิดพระบรมสารีริกธาตุ ครั้นถวายดอกไม้เครื่องหอมมนัสการแล้ว ก็ทรงอธิษฐานอาราธนาพระบรมสารีริกธาตุให้สำแดงออกมาเป็นที่ประจักษ์ ผอบทองคำที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุซึ่งเต็มไปด้วยเครื่องหอมก็ลอยขึ้นมาเปล่งแสงสว่างเป็นแก้ว ๗ ประการ ผอบนี้มีรูปทรงเหมือนปลีกล้วย ชาวเมืองต่างแซ่ซ้องสาธุการและซัดดอกไม้ขึ้นไปถวายเป็นพุทธบูชา ดุริยางคดนตรีบรรเลงกึกก้องสมโภชพระบรมสารีริกธาตุ

ตำนานมูลศาสนา เป็นสำนวนที่มีการพรรณนาฉากและเหตุการณ์โดยละเอียด มากกว่าจามเทวีวงศ์และชินกาลมาลีปกรณ์ โดยเฉพาะเหตุการณ์ตอนพบพระบรมสารีริกธาตุ เพราะเป็นฉบับเดียวที่กล่าวว่าพระบรมธาตุที่นำมาใส่ในโกศ ณ นครหริภุญไชยนี้ คือพระบรมสารีริกธาตุเจ้าทุกองค์ ที่เจ้าพระยาอัญเชิญไปที่มหาเจดีย์ของตนในเมืองทั้ง ๘ คือ ราชคฤห์ สาวัตถี กบิลพัสดุ์ ปาวา กุสินารา รามนคร อัลละกัปปะนคร และเวฎฐทีปกะนคร ตำนานได้กล่าวย้อนไปถึงพระธาตุ ๘ องค์ที่พระเจ้าธรรมาโศกราชได้ทรงรวบรวมไว้ โดยในตำนานพระธาตุเจ้าหริภุญชัย ได้กล่าวโดยละเอียดว่าเป็นพระธาตุกระหม่อม ธาตุกระดูกอก ธาตุกระดูกนิ้วมือและธาตุย่อยเต็มบาตรหนึ่ง โดยนำมาใส่ไว้ในกระบอกไม้รวก (ไม้ไผ่) แล้วใส่ในโกศแก้วลูกใหญ่ ๓ กำ และบรรจุไว้ใต้ที่พระพุทธเจ้านั่งฉันสมอนั้น

จากนั้นตำนานพระธาตุเจ้าหริภุญชัยกล่าวว่า พระเจ้าอาทิตยราชตรัสสั่งให้ช่างทองทำโกศหนักสามพัน สูง ๓ ศอก ประดับแก้ว ๗ ชนิด สวมโกศที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ แต่ตำนานมูลศาสนากล่าวว่า พระเจ้าอาทิตยราชให้ทำโกศทองคำ โกศทองเหลือง โกศงา โกศไม้จันทน์ ให้ใหญ่กว่ากันเป็นลำดับ เอาโกศไม้จันทน์ไว้ภายนอก เอาโกศงาไว้ภายในโกศไม้จันทน์ เอาโกศทองเหลืองซ้อนไว้ภายในโกศงา แล้วเอาโกศเงินไว้ภายในโกศทองเหลือง จากนั้นจึงนำโกศทองคำที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้ภายในสุด ให้นำหินก้อนหนึ่งหนาประมาณ ๑ ศอก กว้างยาวประมาณ ๒ ศอกคืบ เมื่อก่อพระธาตุเจดีย์ พระเจ้าอาทิตยราชก็ทรงแบกหินนั้นมาก่อไว้ตรงกลาง เพื่อให้ก่อก่อนสำหรับเป็นที่รองโกศพระบรมสารีริกธาตุ แล้วให้ช่างก่อปราสาทหลังหนึ่ง มีเสา ๔ ต้น สูง ๑๒ ศอก ประตูโค้ง ๔ ด้าน ตกแต่งด้วยดิน อิฐ เงินทอง แก้ว ๗ ชนิด เป็นที่บรรจุโกศพระบรมสารีริกธาตุนั้น เมื่อการก่อสร้างแล้วเสร็จ โปรดให้ฉลองพระเจดีย์พร้อมทั้งถวายเครื่องสักการะถ้วน ๗ วัน แล้วโปรดให้สร้างโบสถ์วิหาร ศาลาใหญ่น้อย เป็นพระอารามหลักนครหริภุญไชย สร้างบำเพ็ญพระกุศลกับพุทธศาสนานานัปการ นับเป็นยุคที่รุ่งเรืองของเมืองหริภุญไชย

ปีที่พระเจ้าอาทิตยราชสร้างพระธาตุหริภุญไชยนี้ พงศาวดารโยนกว่าตรงกับจุลศักราช ๓๔๖ หรือพุทธศักราช ๑๕๒๗ เมื่อปกครองนครหริภุญไชยได้ ๓ ปี แต่จามเทวีวงศ์ระบุปี ๑๔๔๐ ในขณะที่ชินกาลมาลีปกรณ์ระบุศักราชในปี ๑๖๐๗

ครั้นถึงสมัยของพระเจ้าสรรพสิทธิ์ (สววาธิสิทธิ) ผู้เป็นพระราชนัดดาของพระเจ้าอาทิตยราช พงศาวดารโยนกระบุปี พ.ศ.๑๖๖๑ แต่ชินกาลมาลีปกรณ์ปี พ.ศ.๑๗๒๖ ขณะนั้นทรงมีพระชนมายุได้ ๑๙ ทรงให้สร้างโกศทองคำครอบโกศทองคำที่พระเจ้าอาทิตยราชผู้เป็นพระอัยกาทรงสร้าง แล้วให้เอาหินมาก่อครอบปราสาทสูง ๒๔ ศอก โดยในตำนานพระธาตุเจ้าหริภุญชัยได้กล่าวโดยละเอียดว่า พระเจ้าสรรพสิทธิ์ทรงให้สร้างโกศทองคำหลังหนึ่งสูง ๔ ศอก ทองคำหนัก ๑,๕๐๐ คำ ครอบโกศพระเจ้าอาทิตยราช แล้วสร้างมณฑปปราสาทหลังหนึ่งสูง ๕ วา ครอบมณฑปพระเจ้าอาทิตยราช[๘]

ในตำนานสิบห้าราชวงศ์[๙] ได้กล่าวว่าอาณาจักรหริภุญไชยล่มสลายโดยพระเจ้ามังรายกษัตริย์แห่งเชียงรายได้ยึดเมือง เนื่องจากพระองค์ได้สดับฟังจากพ่อค้าชาวเมืองหริภุญไชยว่า เมืองแห่งนี้มีความอุดมสมบูรณ์มาก ทุกเมืองต่างมุ่งหน้ามาค้าขายกับด้วยชาวเมืองหริภุญไชยเป็นอันมาก ทั้งทางบกและทางน้ำ รวมทั้งโยธิยาด้วยเช่นกัน เจ้าเมืองก็มีสมบัติและช้างม้าไพร่พลมากนัก เมื่อพระเจ้ามังรายได้ฟังดังนั้น จึงเกิดความอยากใคร่ได้มาเป็นเมืองแห่งตน จึงได้ส่งอ้ายฟ้าไปเป็นไส้ศึกและยึดเมืองหริภุญไชยได้ ในสมัยพระเจ้าญีบา (ยี่บา) ชินกาลมาลีปกรณ์ระบุว่าตรงกับปี พ.ศ.๑๘๓๕ แต่ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ระบุว่าปี พ.ศ.๑๘๒๔ การยึดครองครั้งนี้ พระเจ้ามังรายได้ทรงปฏิสังขรณ์พระธาตุหริภุญไชย ให้มีรูปทรงแตกต่างไปจากรูปทรงเดิมคือก่อให้กลมไม่เป็นคูหาดั่งเก่า และนอกจากนี้ ยังได้ให้เอาทองคำมาพอกเสาปราสาทมหาธาตุได้พันแผ่น หนัก ๘๐๐ คำ และใส่คำหรือทองจังโกที่ยอด และเสริมพระธาตุเจดีย์สูงได้ ๗๐ ศอก[๑๐]

ในสมัยล้านนา กษัตริย์แห่งราชวงศ์มังรายลำดับต่อมา ก็ได้ทรงปฏิสังขรณ์พระธาตุหริภุญไชยเช่นเดียวกัน จนเป็นธรรมเนียมปฏิบัติของกษัตริย์แห่งล้านนาว่าจักต้องทรงเสด็จมานมัสการและปฏิสังขรณ์พระธาตุเจดีย์หริภุญไชย เพื่อความเป็นสิริมงคลแด่พระองค์และบ้านเมืองสืบไป ดังที่ตำนานมูลศาสนาระบุว่าในสมัยพระยาแสนภูขณะประทับนครหริภุญไชยได้ทรงสร้างพระพุทธรูป ๒ องค์ ถวายแด่พระนางจามเทวี สร้างศาลา พอกยอดพระธาตุ และพระพุทธรูปอีก ๒ องค์ด้วยทองคำหนัก ๑ แสน

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในสมัยของพระเจ้าติโลกราช ทรงปฏิสังขรณ์พระธาตุหริภุญไชยและทรงสร้างศาสนสถานอื่นๆ อีกมากมายที่พระอารามหลวงแห่งนี้ ดังปรากฏในตำนานพระธาตุเจ้าหริภุญชัยดังนี้คือ ในปี พ.ศ.๑๙๙๐ พระเจ้าติโลกราช ทรงสร้างสุพรรณเจดีย์ กว้าง ๑๒ วาอก สูงแต่ใจขึ้น ๒๓ วา สรในมี ๒๒ ชั้น ฉัตร ๒

ใบ ใช้หินแลง ๔๗๓,๐๒๐ ก้อน ทองจังโก ๘๔,๘๔๔ แผ่น เอาช้องมือนางจามเทวีใส่รองคอฉัตร แล้วใส่จังโกคำเป็นแผ่นได้ ๑๖๔ แผ่น หลังจากนั้นทรงสร้างพระทองคำองค์ใหญ่เหนือแท่นแก้วด้านใต้ หนัก ๕,๐๐๐ คำ พระเงิน พระนาก พระทองคำ สร้างเสร็จ พ.ศ.๑๙๙๐ เดือนวิสาขะ ออก ๓ ค่ำ วันอังคารไทย กดสง้า ยามกลางวัน ทั้งยังทรงสร้างระเบียงชั้นใน ความกว้างจากทิศใต้ไปทิศเหนือ ๔๓ วาศอก ความยาวจากทิศตะวันตกไปทิศตะวันออก ๗๐ วา มีประตูโขง ๓ แห่งทิศตะวันออก ทิศใต้ และทิศเหนือ และก่อปราการชั้นนอก กว้างจากทิศใต้ไปทิศเหนือ ๑๒๔ วา ยาวจากทิศตะวันตกไปทิศตะวันออก ๑๘๓ วา มีประตูโขง ๔ ด้าน ทิศบูรพา ทิศทักษิณ ทิศปัจฉิม และอุตรทิศ นอกจากนั้นได้ทรงการกัลปนาที่นาให้แก่สุพรรณเจดีย์ ๓๓,๓๐๐ นา และข้าทาสรักษาพระธาตุเจดีย์อีกด้วย[๑๑]

ต่อมาในสมัยของพระเมืองแก้ว ก็ได้ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์พระธาตุหริภุญไชยด้วยเช่นกัน ในปี พ.ศ.๒๐๔๖ สร้างวิหารวัดมหาธาตุ พ.ศ.๒๐๗๘ ทรงมุงหลังคาวิหารหลวงมหาธาตุ โดยวิหารหลวงกว้าง ๑๐ วา ๓ ศอก ยาว ๒๔ วา ๓ ศอก เสามี ๔๐ เล่ม เอาทองฉาบวิหารหลวง ๑๙๐ แผ่น[๑๒] ต่อมาราว พ.ศ.๒๐๖๙ ในสมัยพระเมืองเกษเกล้าหรือพระเมืองอ้าย[๑๓] พระมเหสีของพระองค์และโอรส ๒ องค์ ชื่อ ท้าวชายคำและเจ้าจอมเมือง ได้ทรงสร้างวิหารพระมหาธาตุและได้นำทองคำมาใส่ที่พระธาตุเจ้า ๔๐,๐๐๐ คำ[๑๔]

จะเห็นได้ว่าตั้งแต่พระเจ้าอาทิตยราชทรงสร้างพระบรมธาตุหริภุญไชยแล้ว เจ้าผู้ครองอาณาจักรหริภุญไชยและล้านนาทุกพระองค์ได้ทำนุบำรุง และบางพระองค์ทรงบูรณปฏิสังขรณ์และสร้างเสริมเพิ่มเติมจนองค์พระบรมธาตุเจดีย์มีลักษณะที่เปลี่ยนไปจากเดิมโดยสิ้นเชิง และเมื่ออาณาจักรล้านนารวมเป็นส่วนหนึ่งของสยามแล้ว เจ้าเมืองฝ่ายเหนือและรัฐบาลไทยก็ได้ให้ความสำคัญบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุเจดีย์ให้คงอยู่ในสภาพงดงามมาตลอด โดยมิได้มีการขุดค้นทางโบราณคดีแต่อย่างไร

กษัตริย์ผู้ครองนครหริภุญไชยทุกพระองค์ ได้บูรณะพระบรมธาตุเจดีย์และพัฒนาขึ้นตามลำดับ โดยเปลี่ยนจากโกศแก้วเป็นโกศทอง และเปลี่ยนเป็นมณฑป จนในที่สุดเป็นเจดีย์ทรงระฆังและได้ขยายขนาดของเจดีย์ใหญ่ขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งสูงถึง ๒๕ วาครึ่ง กว้าง ๑๒ วาครึ่ง

ในปี พ.ศ. ๒๓๒๙ ในสมัยของพระเจ้ากาวิละเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ได้มีพระราชศรัทธาตั้งฉัตรหลวงสี่มุม และยกฉัตรยอดเป็นทองคำเนื้อเจ็ด ฐานฉัตรกว้าง ๑ เมตร พระธาตุเจ้าหริภุญไชยเป็นที่เคารพสักการบูชาของชาวลำพูนและชาวเมืองเหนือมาแต่โบราณกาลตราบเท่าทุกวันนี้ ในปี พ.ศ.๒๔๗๒ เจ้าหลวงจักรคำขจรศักดิ์ ได้อาราธนาครูบา ธรรมชัยวัดประตูป่ามาปรับปรุงใหม่ โดยใช้ปูนซีเมนต์หุ้ม เป็นรูปทรงปัจจุบัน แต่ยังไม่ได้หุ้มทองพระบรมธาตุ สร้างสูง ๑ เส้น ๒วา (๔๔ เมตร ๘๘ ศอก) ต่อมาในราวปี พ.ศ. ๒๕๐๐ รัฐบาลได้ จัดสรรงบประมาณ ๒ ล้านบาท เพื่อเฉลิมฉลองกึ่งพุทธกาล ปิดทองทั้งองค์ งบประมาณ ๑๑ ล้านบาท บูรณะหุ้มทองที่ชำรุดและเสริมใหม่จนถึงปัจจุบัน

19

กระทั่ง ปี พุทธศักราช ๒๕๕๐-๒๕๕๒ กรมศิลปากรโดยสำนักศิลปากรที่ ๘ เชียงใหม่ ได้ดำเนินการบูรณะและปรับปรุงภูมิทัศน์วัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหารครั้งใหญ่ เพื่อถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ โดยใช้งบประมาณ ๔๐ ล้านบาท ทั้งยังได้รับการบริจาคและจัดหาทุนทรัพย์จากพุทธศาสนิกชนเพิ่มอีกจำนวน ๒๔ ล้านบาท เมื่อบูรณปฏิสังขรณ์แล้วเสร็จ จังหวัดลำพูนได้กราบบังคมทูลเชิญสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินมาเป็นองค์ประธานยกยอดฉัตรองค์พระบรมธาตุหริภุญไชย เมื่อวันที่ ๑๘ มกราคม ๒๕๕๓

ภายในบริเวณวิหารคดทั้งหมดของวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร ได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๕๒ ตอนที่ ๗๕ ลงวันที่ ๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๘ และ เล่มที่ ๙๖ ตอนที่ ๑๘๔ ลงวันที่ ๓๐ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๒๒

ภาพถ่ายทางอากาศเมืองลำพูนในปี พ.ศ.๒๔๘๘ ยังคงเห็นร่องรอยของผังเมืองเป็นรูปหอยสังข์ โดยมีแม่น้ำพิงคนที ปัจจุบันกลายเป็นแม่กวงไหลผ่านทางทิศตะวันออกของเมือง

ภาพวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร เมื่อปี พ.ศ.๒๔๙๖ ถ่ายจากฝั่งตะวันออกของแม่น้ำกวง บริเวณบ้านเวียงยอง ในฤดูน้ำหลาก บรรยากาศสมัยนั้นยังดูร่มรื่นด้วยรุกขชาติ

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินยกยอดฉัตรพระบรมธาตุหริภุญไชยเมื่อวันที่ ๑๘ มกราคม ๒๕๕๓

เชิงอรรถบทที่ ๑

[๑]พระพุทธพุกาม และพระพุทธญาณ, **ตำนานมูลศาสนา**, ฉบับพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระธรรมราชานุวัตร (ไสว ฐิติธมฺโม) ณ เมรุวัดยานนาวา กรุงเทพมหานคร วันที่ ๑๑ ตุลาคม ๒๕๓๐, หน้า ๑๗๐.

[๒]**ตำนานพระธาตุเจ้าหริภุญชัย**, (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระพิจิตรโอสถ (รอด สุตันตานนท์) ณ เมรุวัดกู่เต้า จังหวัดเชียงใหม่ วันที่ ๒๙ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๐๕). ม.ป.ท., ๒๕๐๕, หน้า ๓๙-๔๐.

[๓]นามของพระเจ้าอาทิตยราช เขียนต่างกันไป บางเล่มเขียน **พญา พระยา พระเจ้าอาทิจราช** บ้างเรียก**พญาทิตตะ อาทิตตราช** แต่นักวิชาการด้านล้านนาศึกษาเห็นพ้องว่าคำที่ถูกต้องสำหรับสมัญญาของกษัตริย์ยุคหริภุญไชยจากศิลาจารึกเขียนว่า "พญา" สมัยล้านนาเขียนว่า "พระญา" หรือ "พรญา" ไม่ใช่คำว่า "พระยา" แต่ในที่นี้จะขอใช้คำเรียกนามของพระมหากษัตริย์ทั้งทุกสมัยบนแผ่นดินล้านนาว่า "พระเจ้า" ให้เหมือนกันหมดเป็นมาตรฐานสากล เนื่องจาก อ.พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ได้ให้คำแนะนำว่า ปัจจุบันคำว่า "พญา" ถูกนำไปใช้ปะปนกับการขนานนามสัตว์ เช่น "พญาวานร" "พญาคชสาร" "พญากาเผือก" ส่วนคำว่า "พระยา" ก็กลายเป็นชั้นยศของขุนนางลำดับหนึ่งในสังคมไทยยุคอยุธยา ธนบุรี และต้นรัตนโกสินทร์

[๔]**ตำนานพระธาตุเจ้าหริภุญชัย** และหนังสือ **บาลีสาสนวงศ์** อธิบายความหมายของคำว่า "หริภุญชัย" ว่าหมายถึง "การฉันผลสมอ" โดยแยกรากศัพท์ดังนี้ "หริตกี" แปลว่า สมอ ส่วน "ภุญชติ" แปลว่า กิน-ฉัน แต่ในตำนานจามเทวีวงศ์ ชินกาลมาลีปกรณ์ และตำนานมูลศาสนา มิได้ระบุว่าภัตตาหารที่ถวายนั้นเป็นหมากสมอ ทั้งยังอธิบายรากศัพท์ของ "หริภุญไชย" แตกต่างออกไปว่ามาจากคำว่า "หริปุญเช" หมายถึงการอภิเษกพระนางจามเทวีให้ประทับนั่งเหนือแผ่นทอง นอกจากนี้แล้ว นักวิชาการแนวคติชนวิทยา เช่น อ.*วิฐูร บัวแดง* เสนอว่าน่าจะมาจากคำว่า หริปัญจชยะ แปลว่า หอยสังข์ของพระวิษณุ (นารายณ์) เนื่องจากนครหริภุญไชยมีผังเมืองเป็นรูปหอยสังข์ หรือ อ.*พงษ์เกษม สนธิไทย* เสนอว่า หมายถึง เมืองแห่งพระราม หรือเมืองที่นับถือไวษณพนิกาย เพราะพระรามเป็นอวตารของพระหริ (วิษณุ) ในขณะที่ *ศ.ดร.อุดม รุ่งเรืองศรี* เห็นว่า หริปุร มาจาก ลพุร คือ ลพ สนธิกับอุระ แปลว่าเมืองนี้เป็นลูกที่เกิดแต่อกพระอุระ ดูรายละเอียด พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย, **ปริวรรตภาษาชื่อบ้านนามเมือง สืบค้นความหมาย ถ่ายถอดอักขระ ของคำว่า "หริภุญไชย-ลำพูน"**, เชียงใหม่ :โชตนาพริ้นท์:, ๒๕๔๗.

[๕]นอกเหนือจากฤาษีวาสุเทพ สุกกทันตะ และอนุสิสสะ แล้วยังมีฤาษีอีกสามตนที่ถูกเอ่ยถึงในตำนานหน้าแรกๆ แต่ไม่เกี่ยวข้องกับการสร้างเมืองหริภุญไชย ทว่ามีบทบาทในการสร้างเมืองเขลางคนคร ประกอบด้วยฤาษีนารอท หรือสุมนฤาษี ประจำทิศตะวันตก ฤาษีพุทธชฎิล (บางท่านว่า พุทธชฎิล กับสุมนฤาษีเป็นตนเดียวกัน) อยู่ที่เขาชุณหบรรพต ริมสารนที นักวิชาการบางท่านสันนิษฐานว่าจะเป็นบริเวณดอยไซ และฤาษีสุพรหมญาณ สถิตอยู่ที่เขาดอยงาม วังกนที บริเวณเมืองลำปาง

[๖]ประวัติของหริภุญไชยยุคต้นมีลักษณะเป็นนิยายปรัมปราคติ สะท้อนให้เห็นว่ากลุ่มคนในระยะแรกนั้นเป็นพวกเม็งคบุตรหรือพวกละว้า มีลักษณะเป็นชนเผ่า (tribal society) มีหัวหน้าเผ่าปกครอง ใช้ภาษาเดียวกัน แต่แยกเป็นหลายๆ หมู่บ้านที่มีความสัมพันธ์กัน โดยแต่ละหมู่จะมีแรด ช้าง วัว เนื้อ (สมัน) เป็นสัญลักษณ์ (totemic groups) ของตนประจำเผ่า ตำนานจึงกล่าวว่าคนเหล่านี้เกิดจากรอยเท้าแรด รอยเท้าช้าง และรอยเท้าวัว เป็นต้น

[๗]สิงฆะ วรรณสัย แปลและเรียบเรียงจากต้นฉบับเดิมที่แต่งไว้เป็นภาษาล้านนาปี พ.ศ. ๒๑๐๙, **ตำนานพระธาตุเจ้าหริภุญชัย**, (ลำพูน : เอกสารโรเนียวแจก, ๒๕๑๕).

[๘]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๙-๔๐.

[๙]สถาบันวิจัยสังคม, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, **ตำนานสิบห้าราชวงศ์**, เล่มที่ ๑ ผูกที่ ๑-๒, หน้า ๔๕.

[๑๐]พระพุทธพุกาม และพระพุทธญาณ, **ตำนานมูลศาสนา**, หน้า ๒๑๙-๒๒๐.

[๑๑]สิงฆะ วรรณสัย, **ตำนานพระธาตุเจ้าหริภุญชัย**, หน้า ๔๓-๔๙.

[๑๒]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐.

[๑๓]ชินกาลมาลีปกรณ์เพียงฉบับเดียวระบุว่าพระเมืองเกษเกล้าเป็นโอรสของพระเมืองแก้ว ในขณะที่ตำนานฉบับอื่นกล่าวว่าเป็นพระอนุชาของพระเมืองแก้ว

[๑๔]สิงฆะ วรรณสัย, **ตำนานพระธาตุเจ้าหริภุญชัย**, หน้า ๕๒.

บทที่ ๒
ศิลปสถาปัตยกรรมพระธาตุหริภุญไชย

มณฑปโขงทรงปราสาทสมัยพระเจ้าอาทิตยราช

พระธาตุหริภุญไชยเมื่อแรกสร้างตามที่ปรากฏในหนังสือตำนานหลายฉบับกล่าวตรงกันว่า มีลักษณะเป็นสถูปสี่เหลี่ยมทรงปราสาท มีซุ้มทวารเข้าออกทะลุกันได้ทั้งสี่ด้าน มีปราสาทเหลี่ยมตรีงอยู่มุมละองค์ ก่อด้วยศิลาแลง ภายในเป็นที่ประดิษฐานพระโกศ บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

ตำนานพระธาตุเจ้าหริภุญชัย กล่าวว่า *"ฝ่ายสมเด็จพระบรมกษัตริย์ (อาทิตยราช) จึงมีพระราชโองการสั่งให้สร้างปราสาทสถูปพระองค์หนึ่ง อันงามควรนำมาซึ่งความเลื่อมใส โดยสูงนั้นได้ ๑๒ ศอก มีพระทวารบานประตูเข้าออกทั้งสี่ทิศ ให้ขจิตรไปด้วยเสา ๔ เสา สมควรให้กระทำขึ้นไว้ในเบื้องแผ่นศิลานั้น"* [๑]

เช่นเดียวกับตำนานมูลศาสนา *"พระยาอาทิตยราชก็ให้เอาหินมาเพื่อจักก่อให้เป็นเจดีย์ ...แล้วก็ให้ก่อเป็น ๔ เสา ดังเสาปราสาทสูงได้ ๑๒ ศอก ให้เป็นประตูโค้งทั้ง ๔ ด้านอยู่ภายนอกโกศธาตุเจดีย์นั้นแล"* [๒]

หรือชินกาลมาลีปกรณ์ พรรณนาว่าภายหลังจากที่พระอาทิตยราชได้บรรจุผอบพระบรมสารีริกธาตุไว้ในสมุกอันวิจิตรด้วยรัตนะเป็นอเนกมีประการต่างๆ *"แล้วประดิษฐานบนแผ่นศิลาแห่งหนึ่ง โปรดให้สร้างสถูปทรงปราสาทสูง ๑๒ ศอก มี ๔ เสา ประตู ๔ ด้าน"* [๓]

พระบรมสารีริกธาตุบรรจุอยู่ในโกศทองคำหนัก ๓,๐๐๐ คำ ความสูง ๓ วา ซึ่งในพงศาวดารโยนกเรียกว่า "พระบรมธาตุเจดีย์หลวง". สูง ๑ เส้น ๓ วา ประดับประดาด้วยแก้วทั้ง ๗ ครอบไว้ ประดิษฐานอยู่ในมณฑปโขงทรงปราสาทลักษณะเป็นเรือนธาตุโปร่งเปิดให้เห็นสี่ด้าน ระหว่างเสาทั้งสี่นั้นทำซุ้มโค้งยื่นออกมาสี่ทิศ ส่วนยอดของมณฑปไม่พบหลักฐานแน่ชัด อาจเป็นทรงปราสาทมีเรือนยอดซ้อนเหลื่อมกันหลายชั้น ประมาณ ๓ - ๗ ชั้น หรืออาจมีการประดับสถูปจำลองระหว่างชั้นตามมุม และบนสุดเป็นยอดบัวตูม

ตั้งแต่พระเจ้าอาทิตยราชทรงสร้างพระธาตุหริภุญไชยแล้ว เจ้าผู้ครองอาณาจักรหริภุญไชยและล้านนาทุกพระองค์ได้ทำนุบำรุง บางพระองค์ทรงบูรณปฏิสังขรณ์และสร้างเสริมเพิ่มเติมจนองค์พระธาตุเจดีย์มีลักษณะเปลี่ยนไปจากเดิมโดยสิ้นเชิง และเมื่ออาณาจักรล้านนารวมเป็นส่วนหนึ่งของสยามแล้ว เจ้าเมืองฝ่ายเหนือ

2

และรัฐบาลไทยก็ได้ให้ความสำคัญบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุเจดีย์ให้คงอยู่ในสภาพงดงามมาตลอด โดยมิได้มีการขุดค้นทางโบราณคดีแต่อย่างไร

เสริมโกศทองคำ-สร้างซุ้มจระนำสมัยพระเจ้าสรรพสิทธิ์

สมัยพระเจ้าสรรพสิทธิ์ หรือสววาธิสิทธิ (ครองราชย์อันดับที่ ๓ ต่อจากพระเจ้าอาทิตยราชในปี ๑๖๑๖) ทรงชักชวนชาวหริภุญไชยสร้างโกศทองสูง ๔ ศอก ทองคำหนัก ๑,๕๐๐ คำ ประดับแก้ว ๘ ประการ สวมโกศที่พระเจ้าอาทิตยราชโปรดให้สร้าง แล้วให้ก่อมณฑปทรงปราสาทหลังหนึ่งสูง ๕ วา สวมทับมณฑปโดยก่อศิลาแลงพอกทับที่พระเจ้าอาทิตยราชสร้างไว้อีกชั้นหนึ่ง เป็นการก่อพอกเพิ่มความสูงขึ้นอีกเท่าตัวเป็น ๑๒ เมตร

ตำนานมูลศาสนาให้รายละเอียดว่า *"ถัดนั้นให้กระทำโกศทองคำอันหนึ่ง ประดับด้วยแก้ว ๗ สิ่ง ใส่ภายนอกโกศทองคำ อันพระยาอาทิตยราชกระทำไว้เมื่อก่อนนั้น แล้วให้เอาหินมาครอบปราสาท อันพระยาอาทิตยราชสร้างสูงได้ ๒๔ ศอก.... แล้วให้จารึกไว้ในหินสำหรับรองพระพุทธรูปเจ้าทั้ง ๒ หน้านั้น"*

เปลี่ยนเป็นเจดีย์ทรงกลมแบบพื้นเมืองในสมัยพระเจ้ามังราย

นับจากพระเจ้าสรรพสิทธิ์เป็นต้นมา มีกษัตริย์ปกครองแคว้นหริภุญไชยมาอีกประมาณ ๑๐ พระองค์ ถึงสมัยพระเจ้าญีบา (ยี่บา) กษัตริย์หริภุญไชยองค์สุดท้าย ก็เสียพระนครให้แก่พระเจ้ามังราย ตามตำนานพระธาตุเจ้าหริภุญชัยระบุว่า ตรงกับ จ.ศ.๖๓๕ หรือ พ.ศ.๑๘๑๖ พงศาวดารโยนก ตำนานราชวงศ์ปกรณ์ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ว่าตรงกับ จ.ศ.๖๔๓ หรือ พ.ศ.๑๘๒๔

ในตำนานมูลศาสนากล่าวถึงตอนพระเจ้ามังรายได้เมืองหริภุญไชยไว้อย่างเห็นภาพ ว่ามีพวกผ้าขาว (ชีปะขาว หรืออุบาสก) ได้เอาทองคำพอกเสาปราสาทพระมหาธาตุมีน้ำหนัก ๘๐๐ คำ ปิดทองพระบรมธาตุ ๘๐๐ แผ่น แล้วไปแจ้งให้พระเถรเจ้าผู้รักษาพระมหาธาตุทั้ง ๔ รูป (มีตำแหน่งเป็นพระมหาเถรเมธังกร) นั้นทราบว่าจะทำอย่างไรต่อไปอีก พระเถรเจ้าและพวกผ้าขาวจึงพากันไปหาพระเจ้ามังราย พระเจ้ามังรายโปรดให้ขุนฟ้า (อ้ายฟ้า - ผู้ที่พระเจ้ามังรายให้ปกครองหริภุญไชย ในฐานะที่ช่วยเป็นไส้ศึกยึดเมืองหริภุญไชยไว้ได้) ร่วมกับพระมหาเถรเจ้าทั้งสี่นั้นเป็นแม่กอง

"...จึงให้คนทั้งหลายไปเอาหินมาแล้ว จึงพร้อมกันก่อครอบให้กลม มิให้เป็นดังคูหาเหมือนดังเมื่อก่อนนั้น ทางสูงได้ ๗๐ ศอก ให้รจนาให้วิจิตรในยอดแล้ว ก็ให้ใส่คำลงในที่นั้นแล"

ส่วนตำนานพระธาตุเจ้าหริภุญชัยกล่าวในทำนองเดียวกันว่า *"ถึงปีดับได้ (กุญ) จุลศักราชได้ ๖๓๗ ตัว ศาสนาพระล่วงได้ ๑๘๑๙ ปี (ศักราชอาจคลาดเคลื่อน) พญามังรายบังเกิดมีมหาสัทธามากนัก มักใคร่สร้างยังพระธาตุเจ้า ก็ชักเชิญบ่าวตนชาวเมืองทั้งมวล แล้วหื้อก่อยังมหาธาตุเจ้าสูงได้ ๑๖ วา กวมมนดกพญาสัพพาสิทธิ แล้วพญามังรายก็หนีเสียเมืองละพูน เมื่อสร้างเชียงใหม่อยู่นั้นแล..."* [๖]

สรุปได้ว่าราวปี ๑๘๒๖ หลังจากที่พระเจ้ามังรายตีลำพูนได้ ๒ ปี ทรงนำชาวเมืองก่อพระธาตุเจดีย์สูง ๑๖ วา (บางตำนานระบุว่า ๑๕ วา) สวมมณฑปที่สร้างสมัยพระเจ้าสรรพสิทธิ์ แล้วโปรดให้หุ้มทองจังโกตลอดองค์ ต่อมาอีก ๑ ปีพระเจ้ามังรายโปรดให้มีข้าวัดไว้รักษาพระธาตุ จากนั้นก็เสด็จไปประทับเมืองเชียงใหม่ การปฏิสังขรณ์ครั้งนี้ถือว่าเป็นครั้งสำคัญที่สุด เพราะมีผลต่อรูปทรงสถาปัตยกรรมทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทรวดทรงของพระธาตุโดยสิ้นเชิงจากมณฑปปราสาทสี่เหลี่ยมสมัยหริภุญไชย กลายมาเป็นพระเจดีย์ทรงระฆังล้านนา ซึ่ง อ.พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ผู้ทรงคุณวุฒิและที่ปรึกษาด้านโบราณคดีของกรมศิลปากรเคยวิเคราะห์ไว้ว่า จากการศึกษาลักษณะของลวดบัวประดับใต้องค์ระฆังของพระธาตุหริภุญไชยองค์ที่เห็นในปัจจุบันซึ่งมีการซ่อมครั้งใหญ่ราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๑ นั้นไม่น่าจะมีลักษณะที่แตกต่างไปจากสมัยพระเจ้ามังรายมากนัก อ.พิเศษเรียกรูปทรงเจดีย์นี้ว่า **"เจดีย์ทรงกลมแบบพื้นเมือง"** ซึ่งยังคงเหลือหลักฐานเจดีย์รุ่นแรกๆ ของยุคล้านนานี้ที่เวียงเชียงแสน ได้แก่ เจดีย์วัดพระบวช วัดเชียงแสนน้อย วัดพระยืน วัดอาทิต้นแก้ว เป็นต้น ซึ่งสร้างเมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ต่อมาสมัยหลังๆ เจดีย์ทรงกลมแบบพื้นเมืองนี้ได้พัฒนาไปในด้านการเพิ่มลวดบัวขึ้นที่ส่วนฐาน[๗]

สืบศิลป์สานศรัทธามหาธาตุเจ้า ตราบชั่วราชวงศ์ล้านนา

สมัยพระเจ้าแสนภู (แสนพู) กษัตริย์องค์ที่ ๓ แห่งราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๕๕-๑๘๗๘) ครั้งยังทรงเป็นอุปราช พระราชบิดา-ขุนคราม ซึ่งครองราชย์เป็นกษัตริย์เวียงเชียงใหม่แต่ทรงประทับที่เวียงเชียงรายนั้น ได้ยกเมืองเชียงใหม่ให้พระเจ้าแสนภูปกครองอยู่ช่วงระยะหนึ่ง ต่อมาเมื่อพระเจ้าแสนภูสร้างเชียงแสนแล้ว ได้เสด็จมายัง

หริภุญไชยนคร ทรงสร้างพระพุทธรูปสององค์เพื่อถวายแด่พระนางจามเทวีผู้เป็นปฐมกษัตรีย์ สร้างธรรมสภาศาลา และบูรณะพระธาตุเจดีย์ แม้เมื่อต่อมาได้ครองราชย์เป็นกษัตริย์ล้านนาแล้ว ซึ่งขณะนั้นมีศูนย์กลางการปกครองอยู่เมืองเชียงแสน ก็ยังทรงกลับมาทะนุบำรุงพระมหาธาตุเจ้าหริภุญไชยอยู่มิได้ขาด ตำนานมูลศาสนา อธิบายตอนนี้ว่า

"อยู่มาบ่นานเท่าใด พญาแสนภูก็ออกไปยังเมืองเชียงราย สร้างเมืองเงินยาง พญาแสนภูนี้มีศรัทธาในแก้วทั้ง ๓ ประการยิ่งนัก ให้สร้างสถูปรูปเจดีย์วิหารในเมืองนั้นมากนัก แล้วกลับมาอยู่เมืองหริภุญไชยนี้ดังเก่า แล้วให้สร้างพระพุทธรูปเจ้า ๒ องค์ไว้เหมือนดังนางจามเทวี กับให้แปลงธรรมสภาศาลา และให้ก่อเจดีย์พอกยอดมหาธาตุเจ้า กับทั้งพระพุทธรูปเจ้า ๒ องค์นั้นสิ้นคำแสน ๑ แล" [๘]

สมัยพระเจ้าคำฟู กษัตริย์องค์ที่ ๔ แห่งราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๖๖ และ พ.ศ.๑๘๗๘-๑๘๗๙) ได้ถวายเงิน ทองคำ ถวายข้าคนไว้กวาดลานมหาเจดีย์ และลานมหาโพธิ์ สร้างศาลาฟังเทศน์ไว้หน้าพระมหาธาตุ ดังที่ตำนานมูลศาสนาอธิบายว่า

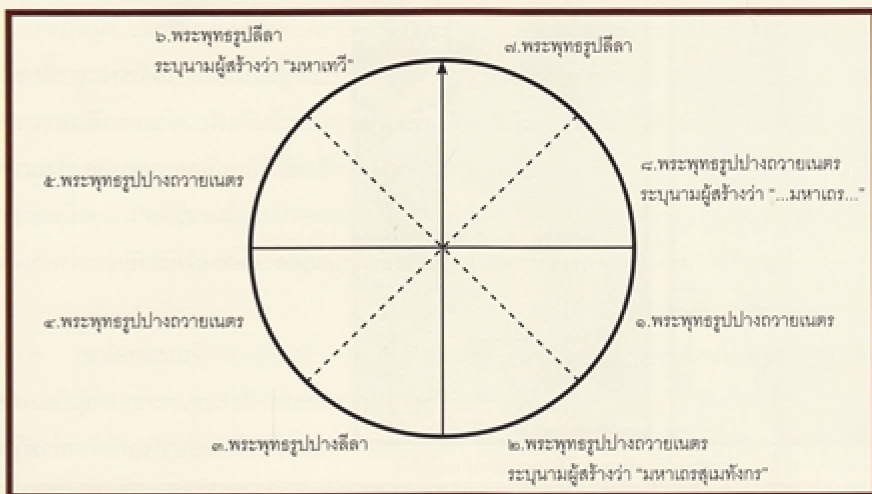
"ครั้นพระเจ้าคำฟูได้เป็นใหญ่แล้ว ก็มาคำนึงในใจว่า กูได้เป็นใหญ่ฉะนี้ก็เหตุด้วยบุญ ควรกูจะกระทำบุญเพิ่มเติมอีกเถิด พระเจ้าก็ให้เอาเงินและคำลิ่มออกมามากนัก จึงใช้บัณฑิตผู้หนึ่งชื่อมณีวัง ให้เอาเงินและคำมาพอกมหาธาตุเจ้า กับให้แปลงจตุปัจจัยแก่ชาวเจ้าทั้งหลาย กับให้สร้างศาลาฟังธรรมใหญ่หลังหนึ่งหน้าพระธาตุเจ้านั้นแล" [๙]

สะท้อนให้เห็นว่าเคยมีศาลาฟังธรรมหลังใหญ่หน้าพระธาตุ ก่อนมีการสร้างพระวิหารหลวงหลังที่พระเมืองแก้วทรงสถาปนาเมื่อปี ๒๐๔๕

ปริศนาภาพดุนนูนบนองค์ระฆัง

ที่องค์ระฆังทรงกลมของพระธาตุหริภุญไชย พื้นที่ระหว่างลายประจำยามดอกบัวบานสี่กลีบทั้ง ๘ ดอก ประดับด้วยพระพุทธรูปดุนนูนประทับยืนปางถวายเนตรจำนวน ๕ องค์ และพระพุทธรูปอิริยาบถลีลา ๓ องค์ ใกล้กับพระบาทของพระพุทธรูปองค์ที่ ๑,๒,๖ และ ๗ รวม ๔ องค์พบจารึกตัวอักษรล้านนาไทย ภาษาไทยระบุนามของผู้สร้างและคำอธิษฐาน เป็นที่น่าเสียดายว่าจารึกดังกล่าวนี้ไม่ได้ระบุศักราช ถอดความโดย นายเทิม มีเต็ม ผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาโบราณ สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร[๑๐] และ ดร.ฮันส์ เพนธ์[๑๑] นักจารึกวิทยา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

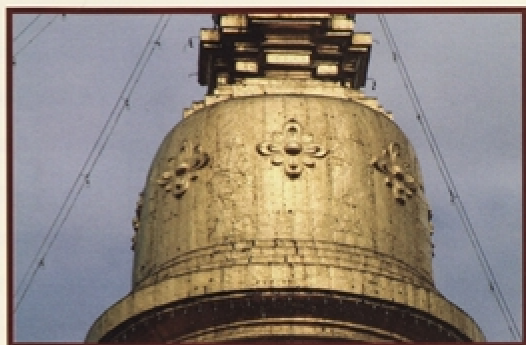

แผนผังแสดงตำแหน่งภาพพุนูนประดิษฐานที่มุมด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือบริเวณองค์ระฆังพระธาตุหริภุญไชย

องค์ที่ ๑ พระพุทธรูปปางถวายเนตร มีคำอธิษฐานความว่า *"ผู้กระทำพระพุทธรูปองค์นี้ ขอให้ได้ทันยุคของพระศรีอาริยเมตไตรย ขอให้มีปัญญาดังแผ่นดินและมีสมบัติดั่งพระจักรพรรดิราช"*

องค์ที่ ๒ พระพุทธรูปปางถวายเนตร ระบุนามผู้สร้างคือพระสุเมธังกรและคำอธิษฐานความว่า *"ด้วยผลแห่งการสร้างพระพุทธรูปองค์นี้ ขอให้ทันยุคของพระศรีอาริยเมตไตรยและขอให้ถึงซึ่งนิพพาน"*

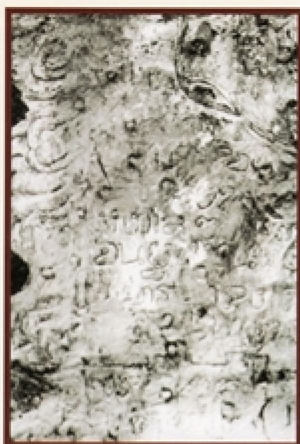
องค์ที่ ๖ พระพุทธรูปลีลา ระบุนามผู้สร้างและคำอธิษฐานความว่า *"เจ้ามหาเทวีผู้เป็นแม่แก่เจ้าพระญาทั้งสองพี่น้อง ผู้เป็นมหาอุบาสิกาแก่ฝูงสงฆ์ทั้งหลาย ด้วยผลแห่งการสร้างพระพุทธรูปขอให้ถึงซึ่งมหานิพพาน และได้พบพระศรีอาริยเมตไตรย"*

องค์ระฆังบุทองจังโกประดับลายกระจังกลีบดอกบัวบานสลับพระพุทธรูป ๘ องค์

องค์ที่ ๗ พระพุทธรูปลีลา ตัวอักษรชำรุด อ่านได้ความคือ *"สุเมธังกร และมหาเถร ป (ลบเลือน)...ผู้สร้างพระพุทธรูปและขอให้ถึงซึ่งนิพพาน"*

คำจารึกบนแผ่นทองจังโก เขียนด้วยอักษรฝักขาม ที่มีการระบุตำแหน่งผู้สร้าง
ถ่ายภาพโดย ดร.ฮันส์ เพนธ์

การปรากฏคำว่า "เจ้ามหาเทวีผู้เป็นแม่แก่เจ้าพระญาทั้งสองพี่น้อง" นั้น เป็นชื่อเรียกตำแหน่งที่ไม่ระบุนามเฉพาะ ซึ่งเกี่ยวกับสมัญญานามของ "มหาเทวีแม่ลูกสอง" นั้นในราชวงศ์มังรายมีความเป็นไปได้อยู่หลายพระองค์ อาทิ

แนวทางแรก อาจหมายถึงพระมเหสีของขุนคราม ผู้เป็นพระราชชนนีของพระเจ้าแสนภูกับพ่อท้าวน้ำท่วม ระหว่าง พ.ศ. ๑๘๖๘ - ๑๘๘๘

แนวทางที่สอง อาจหมายถึง พระนางจิตราเทวี พระมเหสีในพระเจ้าผายู ผู้เป็นพระราชมารดาของพระเจ้ากือนา และท้าวมหาพรหม

แนวทางที่สาม อาจหมายถึงพระนางยสวดี พระมเหสีของพระเจ้ายอดเชียงราย ผู้เป็นพระราชชนนีของพระเมืองแก้วและพระเมืองเกษเกล้า แต่กรณีนี้มีข้อโต้แย้งว่า ในชินกาลมาลีปกรณ์ ระบุว่า พระเมืองเกษเกล้าเป็นโอรสของพระเมืองแก้ว

แนวทางที่สี่ อาจหมายถึงพระมเหสีของพระเมืองเกษเกล้า (พระเมืองอ้าย) ผู้มีราชโอรส ๒ พระองค์ ราชโอรสองค์แรกพระนามว่า "ท้าวทรายคำ" ราชโอรสองค์ที่ ๒ พระนามว่า "เจ้าจอมเมือง" ดังระบุอยู่ในตำนานพระธาตุเจ้าหริภุญชัย ว่า "พระเมืองทั้งสองแม่ลูกพร้อมกันทรงนำทองคำมาประดับพระธาตุเจ้า ๔,๐๐๐ คำ"[๑๓]

ส่วนนามของฝ่ายสงฆ์ที่ปรากฏว่า **"สุเมธังกร"** นั้นก็เป็นตำแหน่งอีกเช่นกัน ในสมัยล้านนามีพระสุเมธังกรหลายรูป เริ่มมีมาแล้วตั้งแต่สมัยพระเจ้ามังรายเป็นต้นมา จึงยากที่จะนำมาตัดสิน

ดร.ฮันส์ เพนธ์ เคยสนับสนุนแนวทางแรกมาก่อน ต่อมาเห็นว่าน่าจะเป็นแนวทางที่สอง เนื่องจากได้วิเคราะห์ว่ารูปแบบตัวอักษรล้านนาไทยได้รับอิทธิพลจากสุโขทัยชิ้นที่เก่าที่สุดคือพบที่วัดพระยืน ในปี พ.ศ.๑๙๑๒ ดังนั้นจารึกบนแผ่นดุนนูนนั้นน่าจะได้รับอิทธิพลจากจารึกวัดพระยืน คือควรมีอายุตั้งแต่ พ.ศ.๑๙๑๔ ลงมา[๑๔] โดยมี รศ.ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ นักประวัติศาสตร์ศิลปะ จากคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร สนับสนุนแนวคิด

ดังกล่าว โดยได้พรรณนาถึงรูปแบบพุทธศิลป์ของพระพุทธรูปแผ่นดุนนูนที่องค์ระฆังพระธาตุหริภุญไชย ว่ามีพระพักตร์รูปไข่ ขมวดเกศาใหญ่ ส่วนยอดอุษณีษะมีทั้งพระรัศมีเปลวและเป็นลูกแก้วคล้ายดอกบัวตูม สังฆาฏิเป็นแผ่นขนาดเล็กยาวลงมาจรดพระนาภี พระอุระอวบอ้วน พระอังสาใหญ่ บั้นพระองค์เล็ก ต้นพระกรเรียวยาวทอดลงไปถึงพระหัตถ์ เช่นเดียวกับพระเพลาใหญ่ที่เรียวยาวลงไปถึงพระบาท ไม่แสดงส่วนข้อและกล้ามเนื้อ ส้นพระบาทและนิ้วพระบาทเรียวยาวตามคัมภีร์มหาบุรุษลักษณะ ว่ามีลักษณะละม้ายกับพระพุทธรูปปูนปั้นลีลาภายในซุ้มจระนำที่ฐานชั้นล่างของพระเจดีย์วัดป่าสักเมืองเชียงแสน ซึ่งสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้ากือนา[๑๔]

อ.พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ เห็นว่าปัญหาคือแผ่นดุนนูนนี้มีการซ่อมหลายครั้ง ทำให้ยากต่อการกำหนดอายุสมัยได้ชัดว่าตรงกับรัชกาลใดของยุคล้านนา ข้อสำคัญเราแทบไม่พบบันทึกหลักฐานใดๆ เกี่ยวกับการมาบูรณปฏิสังขรณ์สร้างเสริมองค์พระธาตุหริภุญไชยในสมัยพระเจ้ากือนา มหาธรรมิกราชองค์สำคัญยิ่งแห่งล้านนา ในรัชกาลของพระองค์มีการเปลี่ยนแปลงในวงการพระศาสนาหลายอย่าง อาทิ มีการสถาปนาศาสนาพุทธลัทธิกาวงศ์ในล้านนาครั้งสำคัญ นำไปสู่การตั้งนิกายเชียงใหม่หรือรามัญวงศ์ที่วัดสวนดอก ทว่าหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับนครหริภุญไชยของพระเจ้ากือนากลับปรากฏแค่เพียงการสร้างพระอัฏฐารสเพิ่มสามองค์จากเดิมที่พระเจ้าธรรมิกราชาได้สร้างไว้ตั้งแต่สมัยหริภุญไชย ณ วัดพระยืน ร่วมกับพระมหาสุมนะเถระจากสุโขทัย[๑๕]

ในขณะที่ตำนานพระธาตุเจ้าหริภุญชัย เป็นเอกสารเพียงชิ้นเดียวที่ระบุชัดถึงพระนามของ *"พระเมืองทั้งสองแม่ลูก"* (พระมเหสีของพระเมืองเกษแก้ว และพระราชโอรสทรายคำ)[๑๖] ซึ่งสอดคล้องกับข้อความในจารึกบนแผ่นทองว่า *"เจ้ามหาเทวีผู้เป็นแม่แก่พระญาทั้งสองพี่น้อง"*

อย่างไรก็ดี ในความเห็นของ นายสุรศักดิ์ ศรีสำอาง ผู้อำนวยการสำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร ยังคงมีความเห็นสอดคล้องกับเทิม มีเต็ม ฮันส์ เพนธ์ และ ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ว่า จารึกบนแผ่นดุนนูนควรเขียนโดยมหาเทวีจิตราเทวี เพราะรูปแบบอักษรบ่งชัดว่าเป็นสมัยล้านนาช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ไม่ใช่พุทธศตวรรษที่ ๒๑ ในสมัยพระเมืองเกษเกล้า ส่วนการที่แผ่นดุนนูนชิ้นนี้ยังอยู่ในสภาพคงเดิมเหตุเพราะเป็นด้านเดียวที่ไม่ถูกซ่อม[๑๗]

ภาพถ่ายเก่าตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๒๕ ถ่ายโดย ดร.ฮันส์ เพนธ์

พระพุทธรูปสมัยล้านนา พร้อมคำจารึกอักษรฝักขาม สลับกลีบดอกบัวบาน ภายหลังจากบูรณะใหม่

พระพุทธรูปประทับยืนปางถวายเนตร ก่อนและหลังการบูรณะแผ่นทองจังโก

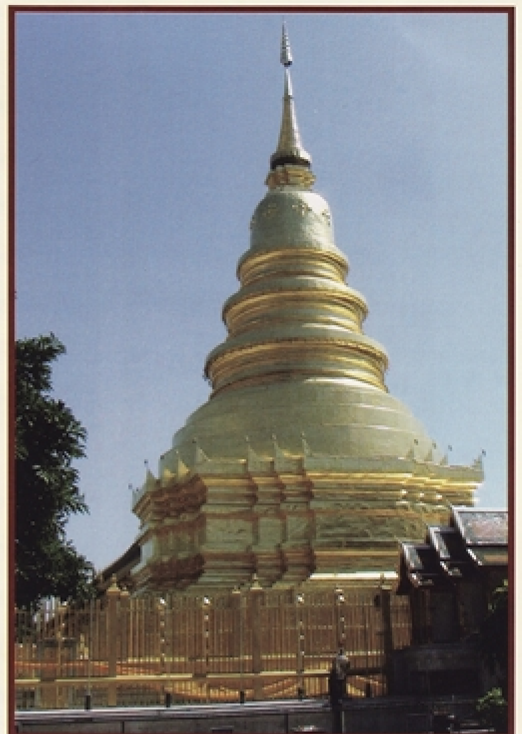

สมัยพระเจ้าแสนเมืองมา ประมาณปี พ.ศ.๑๙๕๑ ได้ให้ปิดทององค์พระธาตุเท่านั้น ชินกาลมาลีปกรณ์กล่าวว่า *"พญาลักขบุราคม (พญาแสนเมืองมา) พระองค์นับถือซึ่งพระรัตนตรัย จึงให้บุให้หุ้มซึ่งพระมหาธาตุเจดีย์หลวงในเมืองหริภุญไชยนั้น ด้วยสุวรรณบัตรแผ่นทองทั้งหลาย นับได้สองแสนแผ่นกับหมื่นหนึ่ง (๒๕๒ กิโลกรัม) ด้วยพระทัยศรัทธา"* [๑๕]

ตำนานมูลศาสนา *"พญาแสนเมืองมามีศรัทธามากนัก จึงให้สร้างกู่หลวงกลางเวียง (พระเจดีย์หลวงเชียงใหม่) ครั้งนั้นให้เอาคำพอกมหาธาตุเจ้าลำพูน ๙ แสน ๓ หมื่น ๕ พันคำ อันเป็นนากใส่เหนือจังโกฎทองทั้งสิ้น ๓ หมื่น ๔ พันคำ นั้นแล"* [๑๖]

เมื่อวิเคราะห์จากข้อความข้างต้นระบุชัดว่า การบุแผ่นดุนนูนบนองค์ระฆังสร้างขึ้นในพระเจ้าแสนเมืองมา โดย "มหาเทวีผู้เป็นพระราชมารดาแก่พระญาทั้งสอง" นั้นอาจหมายถึง พระนางจิตราเทวีในฐานะ "พระเจ้าตนย่า" หรือ "พระราชอัยยิกาเจ้า" ของพระองค์ผู้มีพระราชโอรสสองพระองค์ คือ พระเจ้าก็อนา และท้าวมหาพรหม เพียงแต่ตอนสร้างนั้นเป็นสมัยของพระเจ้าแสนเมืองมา ราชนัดดาผู้เป็นกษัตริย์

เจดีย์ทรงระฆังล้านนาในยุคทองของพระเจ้าติโลกราช

ในรัชสมัยพระเจ้าติโลกราช พระมหาราชองค์สำคัญแห่งล้านนาในยุคของพระองค์ทรงมีการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งแรกบนแผ่นดินสยามหรือครั้งที่ ๘ (อัฏฐมหาสังคายนา) หากนับกันทางพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท เมื่อปี พ.ศ.๒๐๒๐ ในช่วงเวลาก่อนหน้านั้นพระองค์ได้เตรียมการบูรณปฏิสังขรณ์พระสถูปเจดีย์ที่สำคัญทั่วล้านนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระธาตุหริภุญไชยเป็นพระธาตุคู่บ้านคู่เมืองชาวล้านนา พระเจ้าติโลกราชจึงให้บูรณะครั้งใหญ่ในปี พ.ศ.๑๙๙๐ โดยโปรดให้พระมหาเมธังกรเจ้า พระอุปัชฌาย์ของพระองค์เป็นประธาน ก่อให้สูงขึ้นไปอีก ๘ วา รวมเป็น ๒๓ วา ฐานกว้าง ๑๒ วา ๒ ศอก ฉัตร ๙ ชั้น ยอดฉัตรประดับแก้วบุษย ใหญ่เท่าดอกบัวน้ำหนัก ๒๓๐ เฟื้อง และแก้วมหานิล ใส่ไว้ที่ยอด หุ้มทองจังโกตลอดองค์

สรุปรายการในการก่อสร้างได้ดังนี้ ศิลาแลง ๖๐,๐๐๐ ก้อน อิฐ ๑๐๐,๐๐๐ ก้อน ปูน ๑,๖๖๐,๐๐๐ ค่าน้ำกล้วยตีบเงิน ๖๐,๐๐๐ สิ้นน้ำหนัก ๔,๐๐๐,๐๐๐ ราคาเงิน ๙,๐๐๐ รวมค่าก่อสร้างทั้งหมด ๔,๐๐๐,๐๐๐ และได้เอาทองจังโกฏ หุ้มตลอดองค์จำนวน ๑๕,๐๐๐ แผ่น

ชินกาลมาลีปกรณ์อธิบายว่า *"ในลำดับนั้นมาจึงพระมหาเถรเมธังกรมหาสามีเถรผู้เป็นเจ้า ได้ซึ่งพญาสิริธรรมจักรวรรดิพิลก (พระเกียรตินามพญาติโลกราช ภายหลังจากทรงจัดมหาสังคายนาครั้งที่ ๘ ที่เชียงใหม่) บรมกษัตริย์จึงให้ขุดรอบๆ พระธาตุเจดีย์หลวงองค์เก่า กว้างประมาณ ๑๐ ศอก ลึกแค่เพียงศีรษะคน เพื่อทำฐานรากเจดีย์ก่อให้เป็นวัตถุมั่นคงยิ่งขึ้นแล้วให้เอาแผ่นศิลาอันเป็นมงคลปิดทองคำเปลวด้วยตนเองแล้ว วางลงเป็นศิลาฤกษ์ ในสถานที่ซึ่งทำพลีกรรมเป็นมงคลในทิศบูรพา เมื่อวันอุโบสถแรมเดือน ๓ สิ้นเดือน เวลาเที่ยง ลำดับนั้นพระภิกษุทั้งหลายและชายหญิงก็ปลดเครื่องประดับของตนๆ ใส่ลงไปด้วย แล้วเริ่มก่อขึ้นไป นายช่างๆ ได้รวมสิ่งของที่ใส่ลงในนั้นทั้งหมดก่อรวมไปกับแผ่นศิลาฤกษ์นั้น และเจดีย์องค์นั้น เริ่มก่อตั้งแต่เดือน ๓ เสร็จเรียบร้อยในเดือนหก เวลาก่อได้เกิดเหตุอัศจรรย์เป็นอันมาก พระธาตุเจดีย์หลวงเมื่อสร้างเสร็จเรียบร้อยแล้วมีระเบียบกระพุ่มยอดเป็นอันเดียว ฐานกว้างยาวด้านละ ๕๒ ศอก (๒๖ เมตร) สูง ๙๒ ศอก (๔๖ เมตร) ครั้นแล้วจึงทำแท่นวางดอกไม้แต่ละด้าน ยาวประมาณ ๕๗ ศอก สูง ๒ ศอกกว่าๆ แล้วให้ก่อกำแพงศิลาแลงทั้ง ๔ ด้านเพื่อจะรักษาองค์พระธาตุไว้ ยาว ๒๒๘ ศอก กว้าง ๑๕๐ ศอก ...ต่อจากนั้นโปรดให้หุ้มองค์พระเจดีย์หลวงด้วยแผ่นทองแดงอันอาบด้วยน้ำตะโกทองตั้งแต่ยอดถึงฐานธรณีแล้วให้ปิดทองคำเปลวอีกชั้นหนึ่ง"* [๒๐]

ข้อความที่ยกมาจากชินกาลมาลีปกรณ์ตอนนี้ จะเห็นว่ามีการเรียก "พระธาตุหริภุญไชย" ว่า "พระเจดีย์หลวง" หรือ "มหาเจดีย์" ซึ่งตรงกันกับชื่อของ วัดพระเจดีย์หลวงที่อยู่กลางเมืองเชียงใหม่ และเป็นผลงานการบูรณะเสริมความสูงใหญ่ในสมัยของพระเจ้าติโลกราชเช่นเดียวกัน ทำให้หลายครั้งที่เนื้อความในส่วนนี้มักถูกนำไปอ้างแบบคลาดเคลื่อนว่าหมายถึงพระเจดีย์หลวงเมืองเชียงใหม่ แท้จริงแล้วเมื่อพิจารณาถึงความเป็นไปได้เนื้อความที่พรรณนามาทั้งหมดเป็นการกล่าวถึง "พระธาตุหริภุญไชย" คำว่า "พระเจดีย์หลวง" นี้ยังมีหลักฐานในข้อความอีกตอนหนึ่งในชินกาลมาลีปกรณ์เล่มเดียวกัน หน้าที่ ๑๐๐ ตอนที่ว่าด้วยเรื่องพระมหาธาตุปรากฏขึ้นที่นครหริภุญไชย จะเห็นว่ายุคที่รจนาตำนานนั้นได้เรียกพระธาตุหริภุญไชยว่า "พระเจดีย์หลวง" หรือ "มหาธาตุเจดีย์" มาโดยตลอด

อนึ่ง ในเอกสารของชาวต่างชาติที่เข้ามาในเมืองลำพูนช่วงสมัยรัชกาลที่ ๕ ทั้ง คาร์ล บ็อก ซึ่งเป็นนักสำรวจธรรมชาติและธรณีวิทยาชาวนอร์เวย์[๒๑] และทั้งปิแอร์ โอ๊ต ขุนนางในราชสำนักสยามชาวเบลเยียม[๒๒] ต่างระบุตรงกันว่า ยุคนั้นคนทั่วไปรู้จักพระธาตุหริภุญไชยในนามว่า "พระมหาธาตุ" หรือ "พระธาตุหลวง" เช่นเดียวกับการสัมภาษณ์คนลำพูนที่มีอายุเกิน ๖๐ ปี กล่าวว่า แต่เดิมคนทั่วไปจะเรียกวัดพระธาตุหริภุญชัยแบบย่อๆ ว่า

"วัดหลวง" และคำว่า "วัดพระธาตุ" จะเป็นชื่อย่อของอีกวัดหนึ่งเป็นที่รู้กันว่าหมายถึง "วัดกู่ละมัก" หรือ "วัดรมณียาราม" ต.ต้นธง อ.เมือง ทางไปอำเภอป่าซาง ซึ่งเป็นวัดแห่งแรกที่พระนางจามเทวีทรงสถาปนา

เห็นได้ว่า ความสูงของพระธาตุหริภุญไชยจากองค์เดิมสมัยพระเจ้าอาทิตยราชเพียง ๑๒ ศอก ถูกพอกเสริมมาจนถึง ๙๒ ศอก และความกว้างฐานแต่ละด้าน ยาวขึ้นเป็น ๕๒ ศอก ตามรูปร่างที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน จากข้อความดังกล่าวทำให้ทราบว่า นอกจากจะสร้างเสริมต่อเติมส่วนยอดให้สูงขึ้นแล้ว พระเจ้าติโลกราชยังได้กระทำพิธีฝังแผ่นศิลาฤกษ์ใหม่อีกครั้งใต้ฐานเจดีย์ พร้อมกับได้สร้างกำแพงแก้วรอบเขตพุทธาวาส และสร้างซุ้มประตูโขงประดับด้วยลวดลายปูนปั้นทั้งสี่ทิศ แต่ปัจจุบันเหลือเพียงสองด้านคือด้านทิศตะวันออกหน้าวิหารหลวงและทางทิศใต้

ในสมัยพระเมืองแก้ว กษัตริย์องค์ที่ ๑๒ แห่งราชวงศ์มังราย ราว พ.ศ.๒๐๕๐ ได้บูรณปฏิสังขรณ์องค์พระมหาธาตุ ด้วยเรี่ยไรเงินจากชาวบ้านได้ ๒๒๐,๐๐๐ บาทเอาไปซื้อบุทองจังโก ที่เป็นแผ่นทองแดง และให้ปิดทองคำแผ่นหุ้มบุองค์พระเจดีย์

พงศาวดารโยนกกล่าวว่า *"เดือนยี่ ปีมะแม ตรีศกนั้น ให้เริ่มปฏิสังขรณ์พระมหาธาตุเจดีย์นครหลวงแห่งลำพูน ป่าวร้องโฆษณาบุญ เรี่ยไรได้เงิน ๒๒๐,๐๐๐ บาท จ่ายซื้อทองบุองค์พระเจดีย์ เป็นทองแดงหนัก สิบเก้าแสนแปดหมื่นห้าพันสี่ร้อยบาทสองสลึง การบุทองแดงและลงรักปิดทองคำเปลว แล้วเสร็จในวันอาทิตย์เดือนแปดขึ้นเจ็ดค่ำ ปีวอก จัตวาศก จุลศักราช ๘๗๔ และให้สร้างวิหารหลวง ณ วัดพระบรมธาตุเมืองลำพูน"* [๒๓]

รูปแบบสถาปัตยกรรมพระธาตุเจดีย์หริภุญไชย

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมขององค์พระเจดีย์ที่เห็นในปัจจุบันเป็นรูปแบบเดียวกันกับที่สร้างเสร็จสมบูรณ์ในสมัยล้านนา สามารถอธิบายอย่างละเอียด โดยแบ่งเป็นสามช่วงได้แก่

องค์ประกอบของส่วนฐาน

ฐานพระเจดีย์แบบล้านนามีลักษณะเป็นฐานสูงลดหลั่นสอบขึ้นไป แบ่งได้เป็น

ฐานช่วงที่ ๑ : ฐานเขียง (หน้าพิง) ๓ ชั้น ฐานชั้นล่างสุดเป็นฐานเขียงในผังสี่เหลี่ยม ถัดขึ้นมาอีกสองชั้นเป็นฐานเขียงในผังยกเก็จ ในทางการก่อสร้าง ฐานเขียงทำหน้าที่ปรับระดับฐานเจดีย์ให้เรียบสม่ำเสมอ และรับน้ำหนักของเจดีย์ทั้งองค์ เป็นฐานที่ยกและแยกองค์เจดีย์ขึ้นพ้นจากระดับชั้นดินอย่างชัดเจน

ฐานช่วงที่ ๒ : ฐานบัวสองฐานซ้อนกัน และย่อเก็จแบบล้านนา ฐานส่วนนี้เกิดจากการนำฐานบัวคว่ำ-บัวหงายมาลดรูปและปรับปรุงคั่นกลางด้วยท้องไม้ ฐานบัวย่อเก็จนี้กว้างยาวด้านละ ๑๖ วา ๒ ศอก ๑ คืบ รวมแล้วมุมหนึ่งจะย่อเก็จ ๗ แนว ส่วนยอดของแต่ละแนวประดับด้วยกระดึงทองคล้ายรูปสำเภาสามเหลี่ยม อ.พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ สันนิษฐานว่าพัฒนามาจากรูป "กลีบขนุน" ที่ประดับตามมุมของพระปรางค์[๒๔] รวมกระดึงทองทั้งสิ้น ๒๘ ใบ

กระดึงทองที่ฐานบัวย่อเก็จ ช่วยเสริมส่งให้องค์พระธาตุโดดเด่นขึ้น ถือเป็นลักษณะเฉพาะของล้านนา

เกี่ยวกับฐาน "ย่อเก็จ" นี้ อ.พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ เป็นนักโบราณคดีท่านแรกที่เสนอว่า เป็นฐานบัวที่เป็นลักษณะเฉพาะของสถาปัตยกรรมสมัยล้านนา มักปรากฏคู่กับเจดีย์ทรงระฆังตอนบน ในขณะที่เจดีย์ทรงระฆังของศิลปะสุโขทัยและอยุธยาจะไม่พบการทำฐาน "ย่อเก็จ" ทั้งนี้ อ.พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ อธิบายว่า เพราะเหตุว่าสถาปัตยกรรมของล้านนามีรากฐานเดิมมาจากการทำสถูปทรงปราสาทรูปสี่เหลี่ยมที่เปิดคูหาซุ้มจระนำสี่ทิศ ซึ่งสถูปทรงดังกล่าวมีองค์ประกอบสำคัญคือต้องวางอยู่บนฐานย่อเก็จ ครั้นพอชาวล้านนาหันมานิยมสร้างเจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆังแบบลังกา จึงได้นำเอาฐานย่อเก็จที่เคยใช้กับสถูปทรงปราสาทมาใช้กับเจดีย์ทรงระฆังด้วย[๒๕]

องค์ประกอบของส่วนกลางชุดฐานบัวรับองค์ระฆัง

ฐานช่วงที่ ๑ : ฐานหน้ากระดานทรงกลมเรียบ ๓ ชั้น ตั้งอยู่บนฐานบัวย่อเก็จ

ฐานช่วงที่ ๒ : ฐานบัวลูกแก้วทรงกลม หรือมาลัยลูกแก้วซ้อนกัน ๓ ชั้น แต่ละชั้นมีส่วนประกอบของฐานบัวคว่ำบัวหงาย คือหน้ากระดาน ลวดบัว บัวคว่ำ บัวหงาย และประดับท้องไม้ด้วยลูกแก้วอกไก่ ๒ เส้นเป็นจำนวนเท่ากัน แต่มีขนาดเล็กลดหลั่นตามรูปทรงของพระเจดีย์ที่สอบขึ้นไปจนถึงฐานองค์ระฆัง ทำให้รูปทรงของพระธาตุหริภุญไชยรวมทั้งพระธาตุองค์อื่นๆ ที่ใช้กรรมวิธีเดียวกันนี้มีรูปทรงที่ดูสูงเพรียวขึ้นไปมาก ที่หน้ากระดานแต่ละชั้นประดับกระดึงใบเล็กเรียงรายโดยรอบ มาลัยลูกแก้ว ๓ ชั้นนี้ นอกจากทำหน้าที่เป็นฐานรองแล้ว อาจตีความในอีกแง่ว่าเป็นลวดบัวที่ประดับองค์ระฆังหรือชุดฐานรองรับทรงระฆังอีกด้วย[๒๖]

องค์ระฆัง : ศัพท์ภาษาสันสกฤตใช้คำว่า "ครรภธาตุ" เป็นส่วนสำคัญที่สุดของพระเจดีย์ โดยปกติเป็นส่วนที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุในผอบ แต่ในที่นี้มิได้ย้ายผอบบรรจุพระบรมสารีริกธาตุองค์เดิมที่พระเจ้าอาทิตยราชทรงประดิษฐานไว้ เป็นเพียงการครอบทับพระมณฑปทรงปราสาทไว้ข้างใน องค์ระฆังทำเป็นทรงกลมประดับลวดลายดอกประจำยามโดยรอบแปดทิศเรียกลายกระจังกลีบบัวบาน ระเบียบการก่อสร้างที่เพิ่มความสูงในแต่ละส่วนขึ้นนี้ทำให้สัดส่วนขององค์ระฆังมีขนาดเล็กลงซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนา องค์ระฆังประดับด้วยลวดลายดอกกระจังกลีบบัวบาน ระหว่างลายกลีบบัวบาน มีการดุนนูนเป็นภาพพระพุทธเจ้าแปดทิศรอบองค์ระฆังเป็นพระลีลาและประทับยืนปางถวายเนตร

องค์ประกอบของส่วนยอด

บัลลังก์ : ชาวเหนือเรียก **"แท่นแก้ว"** อยู่ถัดจากองค์ระฆังขึ้นไป เปรียบเสมือนที่ประทับของพระพุทธเจ้า ในที่นี้ทำเป็นบัลลังก์เหลี่ยมย่อมุมไม้ ๑๒ โดยนำลักษณะของฐานบัวลูกแก้วมาใช้

ก้านฉัตร : เหนือบัลลังก์มีก้านฉัตรทองฉลุลาย ๑ ชั้น ฉัตรนี้ห้อยกระดึงเป็นตุ้งติ้งโดยรอบมีศัพท์เฉพาะเรียกว่า **"ฉัตรคอน้ำ"**

ปล้องไฉน : ทางเหนือเรียก **"สรไน"** (สะระไน) ถัดจากชั้นระบายฉัตร เป็นปล้องไฉน ประกอบด้วยวงลูกแก้วเส้นกลมหรือบัวลูกแก้วซ้อนจากใหญ่ไปหาเล็ก

ปลียอด : หรือ **"มานปลี"** ส่วนยอดบนสุดของพระเจดีย์เป็นรูปกรวยลำเพรียวแหลมขึ้นไป

ฉัตราวลี : ฉัตรทองฉลุลาย ๙ ชั้น ทรวดทรงเรียวงาม กั้นเหนือปลียอด ฉัตรนี้ทำด้วยทองคำบริสุทธิ์หนัก ๔๓๓ บาท ๑ สลึง

เม็ดน้ำค้าง : หรือ **"ลูกแก้ว"** เหนือฉัตร ๙ ชั้นประดับลูกแก้วเป็นจุดยอดสูงสุดของฉัตร

ภาพลายเส้นแสดงผังด้านตัดและด้านบนของเจดีย์พระธาตุหริภุญไชย
จาก รศ.ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ***ศิลปะเมืองเชียงแสน****, หน้า ๘๘.*

ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๑๐๑ พระเจ้าบุเรงนอง กษัตริย์พม่ายกทัพตีได้เมืองเชียงใหม่ หลังจากนั้นเมืองต่างๆ ของล้านนาก็ตกอยู่ในอำนาจของพม่า จนถึง พ.ศ. ๒๓๐๗ พระเจ้ากาวิละและพญาจ่าบ้าน คิดอุบายกู้อิสรภาพคืนจากพม่าด้วยการมาสวามิภักดิ์ต่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช แห่งกรุงธนบุรีทำสงครามขับไล่พม่าออกไปจากล้านนา

ถึง พ.ศ. ๒๓๒๙ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้ากาวิละเป็นเจ้านครเชียงใหม่แทนพญาจ่าบ้าน ในรัชกาลที่ ๑ นี้พระเจ้ากาวิละได้มีศรัทธาบูรณะพระธาตุหริภุญไชย ทรงโปรดให้ซ่อมแซมฉัตรปักยอดพระธาตุเจดีย์ด้วยทองคำเป็น ๙ ชั้น และยกฉัตรยอด ขุนสมบูรณ์วรรัชต์กล่าวว่า *"ฉัตรนี้เป็นทองคำขนาดเนื้อเจ็ด"* ฐานฉัตรชั้นล่างกว้างประมาณ ๑ เมตร เป็นทองคำแท้ทั้งตัวตลอดจนยอด น้ำหนักทองคำที่ทำฉัตรทั้งสิ้น ประมาณ ๒๐ บาท

การซ่อมฉัตรนี้ได้จารึกไว้ในแผ่นเงินในยอดพระธาตุซึ่งพบในคราวสร้างยอดฉัตรใหม่หลังจากยอดฉัตรนี้ถูกพายุพัดลงไปเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ ข้อความในจารึกแปลจากอักษรไทยเหนือมีดังนี้

โจตะกะ พุทธสาสนาราชานามะโพโยอะธิปะติกุรุระโฐ ศักราช ๑๑๔๗ แกนฉัตรพระชินธาตุเจ้าก็คดเสีย เจ้าพระยาหลวงเมืองเชียงใหม่มีบุญจนะเจตนา ได้ดัดยังแกนฉัตรพระมหาชินธาตุเจ้าให้ซื่อคืนเป็นปรกติแล้ว ได้มีสุวรรณรัชฐะห่อยังท่อนแก้วเสตังคะมณีขึ้นใส่จิกฉัตรพระมหาชินธาตุเจ้าตราบเมื้อ ๕,๐๐๐ พระวษา ขอเอาสุข ๓ ประการมีนิพพานเป็นยอด[๒๗]

พงศาวดารโยนก *"เมื่อจุลศักราช ๑๑๔๘ ปีมะเมีย อัฐศก ในวันเดือนสี่ คือเดือนยี่ เจ้านครเชียงใหม่ได้ยกฉัตรหลวงสี่มุม และยกฉัตรยอด พระมหาชินธาตุเมืองหริภุญไชย ตั้งรั้วเหล็กและรั้วทองเหลืองล้อมรอบองค์พระมหาธาตุนั้น และขนาดพระธาตุลำพูนนี้ ได้มีหมายเหตุในคราวนั้นว่า ฐานกว้าง ๑๒ วา ๒ ศอก สูง ๒๓ วา มีลูกสละ ๒๒ (มะหวด)"* [๒๘]

พ.ศ. ๒๓๕๗ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนพระเจ้ากาวิละเป็นพระเจ้าเชียงใหม่ ตั้งพญาราชวงศ์คำฟั่น (น้องคนที่ ๖ ของพระเจ้าเชียงใหม่) เป็นพระยาลำพูนไชย ตั้งนายบุญมา (น้องชายคนที่ ๗) เป็นพระยาอุปราชอุปราชเมืองลำพูนไชย มีฐานะเป็นเจ้าประเทศราช พระเจ้ากาวิละจึงแบ่งชาวเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง ไปอยู่เมืองลำพูนไชยที่ยังรกร้าง จากนั้นพระผู้ครองนครและราชวงศ์พร้อมทั้งชาวเมืองก็ร่วมกันบำรุงพระศาสนาสืบมา

ต่อมาได้มีการซ่อมฉัตรยอดพระธาตุอีก ๓ ครั้ง คือในช่วงเจ้าบุญมา(พ.ศ. ๒๓๕๘ - ๒๓๗๐) , เจ้าดาราดิเรกรัตน์ไพโรจน์ (พ.ศ.๒๔๑๔ - ๒๔๓๑) และเจ้าอินทยงยศโชติ (พ.ศ.๒๔๓๘ - ๒๔๕๔) ครองเมืองลำพูน

ใน พ.ศ.๒๔๕๗ เกิดพายุพัดวิหารหลวงพังทลายลง ส่วนองค์พระธาตุชำรุดเพียงยอดฉัตรโค้งงอ รัฐบาลไทยได้ทำการซ่อมยอดฉัตร และเจ้าหลวงจักรคำขจรศักดิ์ฯ พร้อมประชาชนชาวลำพูนได้ร่วมกันบริจาคทรัพย์บูรณะวิหารหลวง โดยได้ประกอบพิธียกฉัตรในวันที่ ๓๐ มิถุนายน ๒๕๔๗ โดยมีเจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ เป็นประธาน

พ.ศ.๒๕๐๐ รัฐบาลได้อนุมัติงบประมาณจำนวน ๑,๐๐๐,๐๐๐ บาท บูรณะพระธาตุหริภุญชัย และใน พ.ศ.๒๕๒๕ ในวาระที่กรุงรัตนโกสินทร์ครบ ๒๐๐ ปี จังหวัดลำพูนและกรมศิลปากรได้ร่วมกันบูรณะองค์พระธาตุ โดยเสริมความมั่นคง ซ่อมแผ่นทองจังโก เจาะรูระบายความชื้น และปิดทององค์พระธาตุ

การบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุหริภุญไชยในระยะต่อมาไม่ปรากฏหลักฐานจารึกเป็นระเบียบเหมือนตำนานและพงศาวดารดังกล่าวข้างต้น หลักฐานเท่าที่รวบรวมได้มีดังนี้

หนังสือกระทรวงมหาดไทยที่ ๑๘๘/๖๓๓๒ ลงวันที่ ๙ กันยายน พ.ศ.๒๔๕๗ เรื่องปฏิสังขรณ์พระวิหารพระธาตุหริภุญชัย เมืองนครลำพูน รายงานประวัติการซ่อมฉัตรที่ยอดพระธาตุว่า *"แลตามคำที่เล่ากันต่อมาว่า ตั้งแต่พระเจ้าหลวงเชียงใหม่ได้ซ่อมแล้ว ต่อมาได้มีผู้ซ่อมอีกถึง ๓ ครั้ง คือครั้งที่ ๑ เจ้านครลำพูน (บุญมา) ซ่อมโดยถูกสายฟ้า ครั้งที่ ๒ เจ้าดาราดิเรกรัตน์ไพโรจน์ ซ่อมโดยถูกพายุพัดคด ครั้งที่ ๓ เจ้าอินทยงยศ (โชติ) ซ่อมโดยถูกพายุพัดคดเหมือนกัน"*

จนกระทั่งถึงวันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ.๒๔๕๗ เวลา ๑๗.๐๐ น.เศษ เกิดพายุพัดวิหารหลวงพังทลายลงมา แต่องค์พระธาตุมิได้เสียหาย เพียงแต่ยอดฉัตรคดงอไปเท่านั้น

กระทรวงมหาดไทยได้มอบให้เจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ สมุหเทศาภิบาลดำเนินการซ่อมฉัตร เรื่องการซ่อมฉัตรนี้ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในขณะนั้น ได้ทูลรายงานสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงปราจิณกิติบดี ราชเลขานุการไว้ในหนังสือกระทรวงมหาดไทย ที่ ๑๘๘/๖๓๓๒ ลงวันที่ ๙ กันยายน พ.ศ.๒๔๕๗ ว่า

ส่วนยอดพระธาตุนั้น ได้มีผู้ศรัทธาออกทองคำแลเงินรวมได้ทองคำหนัก ๑๓๓ บาท ๒ สลึง ๑ เฟื้อง ๔ หุน ได้เงิน ๒๗๑ บาท ๑ สลึง เจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ได้จัดการซ่อมแซมทำระบายฉัตรยอดพระธาตุ

สิ้นทองไป ๑๓๑ บาท ๓ สลึง คงเหลือทองอีก ๑ บาท ๓ สลึง ๑ เฟื้อง ๔ หุน เอาไว้ทำการอื่นต่อไป รวมทองคำที่ทำยอดพระธาตุทั้งเก่าและใหม่ หนัก ๔๓๓ บาท ๑ สลึง ส่วนเงินหลวงที่ออกทำคือเป็นค่าของเบ็ดเตล็ดแลค่าจ้างคนทำ สิ้นเงิน ๑๘๘ บาท ๒๕ สตางค์ การซ่อมยอดพระธาตุทำอยู่เดือนหนึ่ง เป็นการแล้วเสร็จบริบูรณ์

พิธียกฉัตรที่ซ่อมเสร็จแล้วกระทำในวันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ.๒๔๕๗ เวลา ๑๐.๐๐ น. โดยมีเจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์เป็นประธาน และมีงานบำเพ็ญบุญ และมหรสพสมโภชในวันที่ ๒๙ - ๓๐ มิถุนายน พ.ศ.๒๔๕๗[๒๗]

องค์ประกอบรายล้อมองค์พระธาตุหริภุญไชย

องค์ประกอบรายล้อมเสริมความโดดเด่นขององค์พระธาตุหริภุญไชย มีดังนี้

- สัตติบัญชร (ระเบียงหอก) ณ ลานชั้นล่าง ๒ ชั้น
- โกศทรงสถูป หรือเจดีย์จำลองทั้งสี่มุมที่ฐานเขียงชั้นล่างสุด
- ลำเภาทอง ประดิษฐานอยู่ประจำรั้วชั้นในทิศเหนือและทิศใต้ พร้อมโคมปราสาทและแท่นบูชาประจำทิศทั้งแปด
- ฉัตรเครื่องสูงประกอบพระเกียรติยศ ซึ่งฉัตรแบบร่มใช้ถวายเป็นพุทธบูชานิยมใช้เพียงชั้นเดียว มีลวดลาย แกะสลักซับซ้อนฝีมือละเอียดประดับไว้ตามมุมทั้ง ๔ ทิศ
- หอยอประจำทั้ง ๔ ด้าน ภายในหอยอมีพระพุทธรูปนั่งประจำหอยอทุกหอ
- ซุ้มกุมภัณฑ์ (ยักษ์) สร้างไว้ประจำมุมทั้ง ๔ ทิศ ตามคติความเชื่อในท้าวกุมภัณฑ์เป็นผู้คุ้มครองสถานที่

ระเบียงหอก ลำเวียงทอง หรือสัตติบัญชร

ระเบียงหอก มีชื่อเรียกหลายชื่อ ได้แก่ ลำเวียงทอง และชื่อทางการว่า "สัตติบัญชร" เป็นรั้วทองเหลืองมีซี่กรงรูปใบหอก ชาวเหนือจึงเรียกว่า "ระเบียงหอก" มีความหมายตรงกันกับ "สัตติบัญชร" ซึ่ง "สัตติ" หรือ "เสตต" แปลว่า "หอก" ระเบียงหอกของวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหารมี ๒ ชั้น หล่อขึ้นหลายรัชกาล นับแต่สมัยพระเมืองแก้ว โปรดให้หล่อ

รั้วระเบียงหอก หรือสัตติบัญชร ล้อมไว้สองชั้นสำหรับพระมหากษัตริย์เดินประทักษิณชั้นใน

รั้วที่เมืองเชียงแสน แล้วนำมารายล้อมองค์พระธาตุหริภุญไชย ๒ ชั้น เป็นจำนวน ๕๘๕ เล่ม หลักฐานที่สะท้อนถึงความเก่าแก่ของรั้วระเบียงหอกที่สร้างขึ้นในสมัยพระเมืองแก้ว ปรากฏอยู่ในโคลงนิราศหริภุญชัย บทที่ ๑๐๙ ฉบับพื้นเมืองเชียงใหม่[๒๐] ความว่า

ระวังเวียงแวดชั้น สมสอง สว่างเอ่
ทุกแจ่งเฉลิมฉัตรทอง แทบเอื้อม
พระหารสี่หลังยอง ยังเงื่อน งามเอ่
เทียมระวังซ้อนเชื้อม สี่ด้านเถิงตรู

หรือสำนวนฉบับหอสมุดแห่งชาติ เขียนว่า

ระวังเวียงเวดขั้น สมสอง
ทุกแล่งเฉลิมฉัตรทอง เทพเอื้อน
พิหารสี่หลังยอง ยังเงื่อน งามเอย
เทียมลวังช่วนเชื้อน สี่ด้านถึงถลู

บางช่วงของรั้วระเบียงหอก ทำเป็นเสาสี่เหลี่ยมสำหรับวางโคมปอง

กวีได้พรรณนาถึงรั้วล้อมพระเจดีย์ว่ามีสองชั้นแลดูสว่างไสว ทุกมุมมีฉัตรทองแต่งไว้เกือบจะเอื้อมถึง มีพิหารอยู่สี่หลังดูงาม เรียงซ้อนเป็นคู่กันอยู่ดูงามทั้ง ๔ ด้าน

สมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช (พ.ศ.๒๐๘๙ - ๒๐๙๐) พระราชโมลีมหาพรหม และมหาสังฆราชารัตนอตุลยอุตตรราชอารามได้ร่วมกันชักชวนชาวเมืองสร้างรั้วเหล็กล้อมพระธาตุหริภุญไชยทั้ง ๔ ด้าน ชั้นนอกด้านตะวันตกถึงด้านตะวันออกยาว ๒๐ วา ๑ ศอก ด้านเหนือถึงด้านใต้ยาว ๒๐ วาถ้วน รวมเป็นรั้วเหล็ก ๗๐๘ เล่ม ซึ่งรั้วชั้นนอกนำเหล็กมาตีที่วัดขี้เหล็ก ปัจจุบันอยู่ที่ตำบลบ้านกลาง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน รั้วทั้งหมดวางอยู่บนฐานหินขัด มีรายละเอียด ปรากฏในตำนานพระธาตุเจ้าหริภุญชัย[๒๑] พรรณนาถึงลักษณะรั้วสัตติบัญชรทั้งหมดว่า

- รั้วทองเหลืองชั้นในสูง ๕ ศอกคืบ กว้างเล่มละ ๒ นิ้ว
- รั้วด้านหน้าทิศตะวันออกยาว ๘,๔๐๓ ศอก (๑๔ วา ๑ ศอก) สิ้นลำรั้วทองเหลือง ๑๔๙ เล่ม
- ด้านใต้ ๑๔ วา ๒ ศอก สิ้นลำรั้วทอง ๑๔๖ เล่ม
- ด้านตะวันตก ๑๔ วา ๑ คืบ สิ้นลำรั้วทอง ๑๔๑ เล่ม
- ด้านเหนือ ๑๔ วา ๒ ศอก สิ้นลำรั้วทอง ๑๔๙ เล่ม
- มีปราสาท ๔ หลังตั้งอยู่ ๔ มุม ประทีปโคมทองรูปบัวบานด้านละ ๑๙ ใบ สี่ทิศรวมทั้งสิ้น ๗๖ ใบ ตั้งอยู่บนเสาทอง

จากโคลงนิราศหริภุญชัยบทดังกล่าว มีการเอ่ยถึง "พิหาร" หรือ "พระหาร" สี่หลัง "ยอง" ซึ่งแปลว่า นั่ง หรือ ตั้ง ในที่นี้น่าจะหมายถึง "พิหารสี่ทิศ" หรือ "หอยอ" สี่ด้านที่ประดิษฐานพระพุทธรูปติดอยู่ที่รั้วระเบียงหอก ดังนั้นคำว่า "หอยอ" น่าจะกลายมาจากคำว่า"หอยอง"อย่างไรก็ดี มีผู้ตีความว่า "พิหารสี่ทิศ" อาจจะหมายถึง "พระวิหารสี่หลัง" ขนาดใหญ่ที่รายล้อมองค์พระธาตุหริภุญไชยก็เป็นได้ กอปรด้วย พระวิหารหลวง - ทิศตะวันออก วิหารพระพุทธ - ทิศใต้ วิหารพระเจ้าทันใจ-ทิศตะวันตก และวิหารพระละโว้ - ทิศเหนือ

ที่ด้านทิศตะวันตกของสัตติบัญชร พบเสาพิเศษขนาดใหญ่ลงรักปิดทองตกแต่งลวดลายคล้ายสัตว์หิมพานต์อยู่ ๑ ลำ นอกจากนี้บางลำยังมีการฝังอัญมณีในกรอบกระจังตาอ้อยอีกด้วย

หอยอ

"หอยอ" เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า "วิหารทิศ" หรือ "พิหารทิศ" หมายถึงวิหารประดิษฐานพระพุทธรูปประจำทิศทั้งสี่ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่บันทึกไว้ว่าในศักราช ๑๑๕๓ (พ.ศ. ๒๓๓๔) พระเจ้ากาวิละพร้อมด้วยน้องทั้งสองราชวงศ์ และเสนาอำมาตย์ ได้พร้อมกันบูรณะหอยอ ๔ ด้านของพระมหาธาตุแห่งเมืองลำพูน ณ กึ่งกลางรั้วเหล็กด้านนอก แต่ละด้านก่อฐานปูนสูงถึงครึ่งรั้ว จากวิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมไทย ของอัมพร มาลัย[illegible] ระบุว่าการบูรณะ "พิหารทิศ" หรือ "หอยอ" ในสมัยฟื้นฟูล้านนานี้ได้สร้างขึ้นตามรูปแบบสถาปัตยกรรมดั้งเดิม

หอยอมีลักษณะเป็นอาคารเครื่องไม้แบบวิหารโถงขนาดเล็ก ด้านทิศใต้ ตะวันตก และทิศเหนือ ทำหลังคาลดมุขหน้า ๒ ชั้น และลดด้านข้าง ๒ ตับ ยกเว้น "หอยอ" ด้านทิศตะวันออกเพียงด้านเดียวที่ทำหลังคาลดชั้นมุข ๓ ชั้นเป็นกรณีพิเศษ หลังคาของหอยอทั้งสี่ทิศนี้ตกแต่งด้วยช่อฟ้าใบระกาหางหงส์ หน้าบันของสามทิศรองตกแต่งแบบ "ขื่อม้าตั่งไหม" ในขณะที่หน้าบันของหอยอทิศตะวันออกประดิษฐ์เป็นรูปพญานาคเกี่ยวกระหวัดคล้ายกับการจำหลักลวดลายบนสัตภัณฑ์ ภายในหอยอประดิษฐานพระพุทธรูปสมัยล้านนา ทั้งหมดประทับนั่งปางมารวิชัย หอละ ๓ องค์ องค์กลางมีขนาดใหญ่กว่าสององค์ข้าง นั่งผินพระพักตร์ออกทั้งสี่ทิศ มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐ - ๒๑ ทั้งหมดเป็นพระพุทธรูปหล่อด้วยสำริด บางองค์ระบายสีปิดทองทับ ใช้เป็นที่สักการบูชาของประชาชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงเทศกาลสรงน้ำพระธาตุ พุทธศาสนิกชนชาวล้านนานิยมเดินทักษิณาวัฏรอบองค์พระธาตุและหยุดตามหอยอจุดต่างๆ เพื่อทำการสรงน้ำพระพุทธรูปแทนการสรงน้ำองค์เจดีย์เนื่องจากตั้งอยู่ไกลในรั้วระเบียงหอก

หอยอ มีทรวดทรงคล้ายกับ "หอธรรมหลวง" หรือ "หอไตร" แม้พระเจ้ากาวิละบูรณะใหม่จากของเดิมสมัยล้านนา แต่ยังคงรักษารูปทรงดั้งเดิมไว้ มีการตกแต่งหน้าบันด้วยโครงสร้างแบบ "ขื่อม้าตั่งไหม"

ด้านข้างของหอยอหลังหนึ่ง ตกแต่งกรอบหน้าบันด้วยลายนาคเกี่ยวกระหวัด คล้ายกับที่นิยมทำในสัตภัณฑ์

หอยอประดิษฐานพระพุทธรูปประจำทิศ ภายหลังจากบูรณะเสร็จ ทางวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหารให้มีการติดกระจกล้อมรอบเพื่อป้องกันมิให้องค์พระพุทธรูปเปียกชื้นในช่วงเทศกาลสรงน้ำพระธาตุหริภุญไชย

พระพุทธรูปประทับนั่งปางมารวิชัยประจำหอยอแต่ละทิศ ได้รับการบูรณะใหม่ด้วยการขจัดคราบไคลและปิดทองคำเปลว เบื้องหลังของเศียรพระพุทธรูป

โกศทรงสถูปประจำมุมทั้งสี่

ด้านในรั้วระเบียงหอก บนฐานเขียงชั้นล่างสุดขององค์พระธาตุหริภุญไชย ประดิษฐานโกศทรงสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่มุมทั้ง ๔ เมื่อรวมกับพระธาตุองค์กลางแล้วมีทั้งหมดห้ายอด น่าจะเป็นการจำลองมาจากเขาไกรลาสที่ประทับของพระอิศวรซึ่งเป็นภูเขาที่มีห้ายอด

โกศจำลองมุมตะวันตกเฉียงเหนือทำด้วยสำริด เป็นศิลปะล้านนา ตกแต่งตัวโกศด้วยรูปกลีบบัวบานแปดกลีบทั้งบัวคว่ำบัวหงายมีเกสรบัวประดับ อิทธิพลจากศิลปะปาละ-พุกาม

โกศจำลองมุมตะวันออกเฉียงใต้ มีลักษณะเป็นบัวแปดกลีบคล้ายกับด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ มีฝาปิดผอบเป็นทรง "มัณฑ์"

โกศจำลองมุมตะวันตกเฉียงใต้ กลีบบัวของโกศองค์นี้มีลักษณะพิเศษคือมีขนาดใหญ่มากและมีเพียงสี่กลีบด้านนอกส่วนอีกสี่กลีบซ้อนสลับอยู่ด้านใน

โกศจำลองทางมุมตะวันออกเฉียงเหนือเป็นองค์เดียวที่มีรูปทรงผิดแผก แตกต่างไปจากมุมอื่น แต่รูปแบบศิลปกรรมก็เป็นสมัยล้านนาเช่นเดียวกัน

โกศทรงสถูปทั้งสี่องค์หล่อด้วยสำริดปิดทอง มีรูปแบบคล้ายกันอยู่สามองค์ คือมุมตะวันตกเฉียงเหนือ ตะวันตกเฉียงใต้ และตะวันออกเฉียงใต้ ประกอบด้วยฐานแปดเหลี่ยม ชั้นล่างสุดเจาะทะลุโปร่งเป็นช่องวงโค้งหยักหลายวงในกรอบรูปไข่คล้ายลายเมฆของจีน ถัดขึ้นไปเป็นฐานบัวถลาและฐานปัทม์ลูกแก้วอกไก่ที่ขยายสัดส่วนจนดูสูง ตัวโกศมีส่วนที่ใช้บรรจุผอบเปิด-ปิดได้ ส่วนนี้ประดับด้วยกลีบบัวคว่ำ-บัวหงายขนาดใหญ่แปดกลีบ ปลายกลีบบัวกระดกแบบบัวงอน มีเกสรบัวประดับ ในส่วนของฝาโกศตกแต่งเป็นรูประฆังคว่ำแบบเรียบง่ายคล้ายทรงกระบอก ยอดเป็นรูปหม้ออามลกะและปลียอดที่ใช้เป็นฝาจับทรงมัณฑ์

ในขณะที่โกศอีกองค์หนึ่งทางมุมตะวันออกเฉียงเหนือเป็นทรงสูง ตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมตกแต่งลวดลายเหมือนกับสถูปจำลองทรงกลมซ้อนหลายชั้น ซึ่งอาจทำขึ้นภายหลังจากโกศทั้งสามเล็กน้อย แต่ก็มีอายุอยู่ในสมัยล้านนา

โคมปราสาทประจำทิศทั้งแปด

ในสมัยพระเมืองแก้วโปรดภายหลังจากสร้างรั้วระเบียงหอกแล้ว โปรดให้ประดับปราสาทที่มุมรั้วทั้ง ๔ ด้าน ระหว่างปราสาทแต่ละด้านประดับด้วยโคมทองรูปดอกบัวบานตั้งอยู่บนเสาทอง และยังโปรดให้สร้างประตูทองชั้นนอกทั้ง ๔ ด้านและวิหารหลวง

ที่มุมทั้งสี่และแต่ละด้านของลานพระระเบียงตัวองค์พระธาตุประดิษฐานด้วยโคมปราสาทหรือชาวล้านนาเรียกโคมปองประจำทิศหล่อสำริดขนาดเล็ก ตั้งบนฐานเสาสูงรวมทั้งหมด ๘ องค์ เป็นโกศบรรจุพระธาตุจำลอง โคมปราสาทหรือโกศเหล่านี้มีความวิจิตรพิสดารด้วยรูปทรงและลวดลาย ทุกองค์มีประติมากรรมขนาดเล็กประดับที่มุม ศิลปวัตถุในส่วนนี้บ่งบอกถึงความสูงส่งของสุนทรียศาสตร์แห่งล้านนา นับว่ามีความสำคัญยิ่งเนื่องจากขนาดเล็กและตำแหน่งที่ตั้งบนฐานสูงทำให้มีผู้สังเกตเห็นได้น้อยคนนัก พิจารณาจากรูปแบบศิลปะเห็นว่าน่าจะสร้างขึ้นราวสมัยพระเมืองแก้ว

โคมปราสาทประจำทิศตะวันออกเฉียงใต้ และทิศตะวันตกเฉียงเหนือ

โกศหรือโคมปราสาททั้งแปดองค์นี้มีรูปทรงรายละเอียดแตกต่างกัน แต่มีองค์ประกอบหลักคือมีฐานเขียง ๓ ชั้น ถัดขึ้นไปเป็นฐานหน้ากระดานท้องไม้ประดับตกแต่งด้วยรูปช้างค้ำ นกหัสดีลิงค์ บางองค์ใช้รูปสิงห์ สัตว์เหล่านี้รองรับฐานบัวถลาและบัวคว่ำบัวหงาย ถัดขึ้นไปเป็นองค์เรือนธาตุมีทั้งสี่เหลี่ยมและหกเหลี่ยม แต่ละด้านมีซุ้มกระจังประดับลายเครือล้านนากรุติดอยู่ ซุ้มกระจังหลักของทุกโคมเปิด-ปิดได้ เพื่อใส่ไฟเป็นพุทธบูชา บางโคมฉลุพื้นหลังโปร่งทะลุด้วยลายพรรณพฤกษา ที่มุมเรือนธาตุตกแต่งประติมากรรมรูปเทพนม อารักษ์ถือ

โคมปราสาทประจำทิศตะวันออกเฉียงใต้ และทิศตะวันตกเฉียงเหนือ

กระบอง พระพักตร์ของเทวดามนกลม พระเนตรโต พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์ค่อนข้างหนา ทรงมกุฎทรงเตี้ยเทริดยอดแหลม ฉลองพระองค์ด้วยพัสตราภรณ์หลายรูปแบบ แต่ไม่แยบยลหรือมีรายละเอียดมากเหมือนที่วัดเกาะกลางหรือวัดเจ็ดยอด เช่นเดียวกับเครื่องประดับในส่วนของกุณฑล กรองศอ ทองกร พาหุรัด ไม่มีการตกแต่งมากนัก และไม่ปรากฏมีรัดพัสต์ (เข็มขัด) หรือผ้าคาดเอว หรือมัญชรี (กำไลข้อเท้า) การที่ขาดเครื่องเคราเหล่านี้อาจเป็นเพราะประติมากรรมมีขนาดเล็กก็ได้ ถัดจากเรือนธาตุและชั้นหลังคาขึ้นไปเป็นส่วนยอดทำเป็นทรงปราสาทซ้อน ๓ ชั้นลดหลั่นขึ้นไปแบบบัวถลาที่มุมตกแต่งด้วยนาค หรือ ตัวเหงา หรือ หงส์ ปลายยอดสุดเป็นดอกบัวตูม[๓๓]

โคมปราสาททิศเหนือและใต้ตั้งอยู่บนสำเภาลำริด (สุวรรณเภตรา) มีฉัตรขนาดเล็กจำนวน ๔ ก้านประดับเรือสำเภาขนาดยาวประมาณ ๑ เมตร มีลักษณะหัวและท้ายเรือป้านที่กราบเรือและโดยรอบบริเวณผนังหัว-ท้ายเรือตกแต่งประดับด้วยลวดลายรูปสัตว์ เช่น หงส์ ปลาหัวมังกร หยินหยาง มกร กุ้ง กินนร กินรีในท่าฟ้อนรำ สิงห์ มอม นาคขด กิเลน หน้าเรือสำเภาตกแต่งเป็นครุฑยุดนาคเกี้ยว เรือสำเภาตั้งอยู่บนฐานเหลี่ยมประดับลวดลายของระลอกคลื่นสลับกอบัวและสัตว์น้ำพวกหอย ปลาหมึก หน้าวัวปลาหัวช้าง อันเป็นสัญลักษณ์ของน้ำหรือทะเล หมายถึงเรือสำเภาที่พระพุทธเจ้านำพาสัตว์โลกทั้งหลายข้ามโอฆสงสาร ที่ต้องฝ่าทะเลวนแห่งการเวียนว่ายตายเกิดไปสู่พระอมตะมหานิพพาน[๓๔]

โคมปราสาทประจำทิศเหนือ และทิศตะวันตก

โคมปราสาทด้านทิศใต้ตั้งอยู่กลางเรือสำเภา

ไตรภูมิกถาได้พรรณนาถึง "นทีสีทันดรมหาสมุทร" ว่ามีสัตว์น้ำขนาดมหึมาเจ็ดจำพวก ได้แก่ ติมิ ติมิงคละ ติมิงปิงคละ อานนท์ ติมินท์ อัชฌาโรหะ และ มหาติมิ สัตว์ใหญ่เหล่านี้ไหวกายด้วยใบหูเพียงข้างเดียวสามารถเคลื่อนไปไกลถึงพันโยชน์

ด้านการกำหนดอายุของเรือสำเภาสองลำนี้ยังเป็นปริศนาอยู่ ศ.ดร.สันติ เล็กสุขุม แห่งภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ให้ความเห็นว่าเป็นศิลปกรรมที่ทำขึ้นในชั้นหลังแล้วราวสมัยรัตนโกสินทร์ช่วงรัชกาลที่ ๔-๕ เนื่องจากการวางลวดลายในลักษณะเบียดแน่นเต็มพื้นที่เช่นนี้มักนิยมทำมากในยุคฟื้นฟูล้านนาไม่เกิน ๒๐๐ ปี ในขณะที่ รศ. ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ เชื่อว่าลวดลายที่พบบนเรือสำเภาไม่ใช่อัตลักษณ์เฉพาะของศิลปกรรมล้านนา อาจเป็นการรับอิทธิพลมาจากพม่า หรือสิบสองปันนา รวมทั้งจีน ในช่วงที่ไม่เก่าไปกว่าสมัยอยุธยาตอนปลาย[๓๕] เช่นเดียวกับ รศ.ม.ล. สุรสวัสดิ์ ศุขสวัสดิ์ จากภาควิชาศิลปะไทย คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ให้ข้อสังเกตว่า งานช่างในลักษณะบุเงินบุทองด้วยเส้นนูนเช่นนี้เป็นความสันทัดของกลุ่มชนชาวไททางแถบเหนือขึ้นไปของล้านนา นั่นคือกลุ่มไทยองที่เข้ามามีบทบาทเป็นประชากรกลุ่มใหญ่ในลำพูน[๓๖]

หลักฐานที่มีการกล่าวอ้างถึงเรือสำเภาที่รั้วพระธาตุเจดีย์หริภุญไชยที่เก่าสุดเท่าที่ติดตามได้คือบันทึกของ**คาร์ล บ็อค** (Carl Bock) ในคราวเดินทางมาสยามปี พ.ศ.๒๔๒๔ ได้พรรณนาสภาพของวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหารว่า *"พระเจดีย์องค์นี้มีราวทองเหลือง ๒ ชั้นล้อมรอบ ... รั้วด้านนอกมีตะเกียงทองเหลืองเล็กๆ ทำเป็นรูปโบสถ์จำลอง ตะเกียงลูกหนึ่งทำเป็นรูปเรือสำเภาจีน และมีอักษรจารึกไว้ว่ามีอายุเก่าแก่ถึง ๑,๒๐๐ ปี"*

คำว่า "ตะเกียงทองเหลืองรูปโบสถ์" ของ **คาร์ล บ็อค** หมายถึง โคมปราสาทสำริดปิดทองนั่นเอง ส่วนการอ้างว่ามีจารึกระบุความเก่าถึง ๑,๒๐๐ ปีนั้น คงเป็นเรื่องที่กล่าวเกินจริง หรือมีความเข้าใจบางอย่างคลาดเคลื่อนระหว่างคาร์ล บ็อค กับชนพื้นเมืองในระหว่างสื่อสารข้อมูล อย่างไรก็ดี คาร์ล บ็อค ยังคงพรรณนาต่อด้วยเรื่องราวที่พิสดารไม่เคยพบในเอกสารตำนานเล่มใดมาก่อน

"พวกพระได้เล่าให้ฟังว่า เมื่อก่อนนี้ตรงบริเวณที่สร้างพระเจดีย์มีโบสถ์เป็นรูปสำเภาจีนทำด้วยทองคำล้วนๆ และตะเกียงรูปเรือสำเภาจีนที่ข้าพเจ้ากล่าวถึงก็คือรูปจำลองของโบสถ์หลังนั้น ซึ่งเดี๋ยวนี้ฝังอยู่ใต้พระเจดีย์" ๓๗ ข้อความตอนนี้ถือว่าเป็นมุขปาฐะหรือเรื่องเล่าที่บันทึกไว้ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่น่าสืบค้นหาข้อเท็จจริงต่อไป ว่าการที่พระภิกษุรูปนั้นได้อ้างเรื่องโบสถ์รูปเรือสำเภาจีนอย่างละเอียดเช่นนี้นำหลักฐานมาจากชิ้นไหน เรือสำเภาจีนเข้ามาในสมัยใด เพราะในตำนานเมืองเหนือทุกเล่มระบุชัดเจนว่า ณ บริเวณที่สร้างพระธาตุหริภุญไชยแห่งนี้เดิมเคยเป็นเขตพระราชฐานเก่าที่พระเจ้าอาทิตยราชมีพระราชประสงค์จะสร้างห้องพระบังคนเท่านั้น ส่วนเรื่องราวความสัมพันธ์ระหว่างโบสถ์กับเรือนั้นถือว่าเป็นสัญลักษณ์เชิงคตินิยมทางพุทธศาสนาเกี่ยวกับการข้ามฝั่งสังสารวัฏอยู่แล้ว โดยในสมัยอยุธยาตอนปลายนิยมการทำรูปโบสถ์เป็นทรงแอ่นท้องสำเภา

ฉัตรหลวง

สมัยพระเจ้ากาวิละโปรดให้ตั้งฉัตรหลวงรายล้อมพระธาตุเจดีย์ทั้ง ๔ มุม แทนฉัตรทองคำของเดิมซึ่งชำรุดทรุดโทรม ด้วยฉัตรทองจังโกขนาดใหญ่ ลวดลายทาสีแดงสลับเหลืองตั้งแต่ฐานตลอดด้ามฉัตรจนถึงยอด ระบายฉัตรเป็นแผ่นทองชั้นเดียวฉลุลายห้อยตุ้งติ้งฝีมือประณีต ทั้งยังโปรดให้ปรับปรุงพื้นลานวัด ก่อตั้งโคมไฟปรุและตั้งราวเทียนเป็นระยะโดยรอบ ที่มุมทั้งสี่ตรงกับซุ้มกุมภัณฑ์

ฉัตรหลวงประจำมุมทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ตะวันออกเฉียงใต้ และตะวันตกเฉียงเหนือ มีรูปแบบเดียวกัน คือเป็นฉัตรทึบ

มุมทิศตะวันตกเฉียงใต้เป็นมุมเดียวที่มีการทำฉัตรโปร่งไม่ทึบเหมือนอีกสามด้าน

ในบทนำได้เคยกล่าวถึงโคลงนิราศหริภุญชัยไว้แล้วตอนหนึ่งว่า

มหาชินธาตุเจ้า	เจดีย์
เหมือนแท่งทิพลิงคี	คู่เพี้ยง
ฉัตรคำคาดมณี	ควรค่า เมืองเอ่
เปลวเปงดินฟ้าเสี้ยง	สว่างเท้าอัมพเร

จะเห็นได้ว่าการประดับมุมองค์พระธาตุหริภุญไชยด้วย “ฉัตรคำคาดมณี” หรือฉัตรทองคำตกแต่งด้วยสีแดงคือการล่องชาดจนดูเหมือน “มณี” นั้น มีมาแล้วตั้งแต่ยุคพระเมืองแก้ว กระทั่งพระเจ้ากาวิละได้มาบูรณะให้เหมือนเดิมอีกครั้ง

ซุ้มกุมภัณฑ์ ท้าวทั้งสี่

ยักษ์กุมภัณฑ์ที่นั่งอยู่ในซุ้มทั้งสี่มุมนั้น หล่อด้วยปูนระบายสี เป็นศิลปะล้านนาในยุคฟื้นฟู หรือยุคที่ร่วมสมัยกับกรุงรัตนโกสินทร์

ชาวล้านนาเรียก เทวดาถือตะบองทั้งสี่ตนโดยรวมว่า “ยักษ์กุมภัณฑ์” หมด อันเป็นนามเดียวกันกับ “ยักษ์กุมภัณฑ์” ที่ชาวลัวะพื้นเมืองนับถือ อันที่จริงน่าจะหมายถึงท้าวจตุโลกบาลหรือเทวดารักษาทิศทั้งสี่มากกว่า

โดยปกติสวรรค์มี ๖ ชั้น ได้แก่ จตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี ปรนิมมิตวสวดี แต่ละชั้นมีเทวดาแตกต่างกัน ท้าวจตุโลกบาลสถิตอยู่ในสวรรค์ชั้นแรกคือชั้นจตุมหาราชิกา ประกอบด้วยเทวดา ๔ องค์ คือ

๑. ท้าวกุเวร หรือท้าวเวสสุวรรณ - ทิศเหนือ

๒. ท้าววรูธกา หรือท้าววิรุฬหก เจ้าแห่ง**ยักษ์กุมภัณฑ์** - ทิศใต้

๓. ท้าวธรตราษฎร หรือท้าวธตรฐ เจ้าแห่งคนธรรพ์ - ทิศตะวันออก

๔. ท้าววิรูปักษ์ เจ้าแห่งนาค - ทิศตะวันตก

หอกุมภัณฑ์ทั้งสี่มุม ได้รับการบูรณะทำความสะอาดและทาสีใหม่ ท้าวจตุโลกบาลภายในหอกุมภัณฑ์ทั้งสี่มุมทำหน้าที่เป็นทวารบาลปกป้องคุ้มครององค์พระธาตุหริภุญไชย เป็นศิลปกรรมที่ทำขึ้นใหม่ในสมัยพระเจ้ากาวิละและได้รับการบูรณะซ่อมทาสีใหม่ทับของเดิมเรื่อยมา

ท้าวจตุโลกบาลเหล่านี้อาศัยอยู่บนยอดเขายุคนธร ซึ่งเป็นเขาเทือกแรกชั้นนอกสุดในบรรดาเขา ๗ ชั้นที่ล้อมรอบเขาพระสุเมรุ เขายุคนธรมีเมืองอยู่สี่ทิศ ให้ท้าวจตุโลกบาลครองเมืององค์ละทิศ

เชิงอรรถบทที่ ๒

[๑]สิงฆะ วรรณสัย, **ตำนานพระธาตุเจ้าหริภุญชัย**, อ้างแล้ว, หน้า ๑๓.

[๒]พระพุทธพุกาม และพระพุทธญาณเถระ, แปลโดยนายสุด ศรีสมวงศ์ และนายพรหม ขมาลาเปรียญ, **ตำนานมูลศาสนา**, พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพพระธรรมราชานุวัตร วัดยานนาวา, (กรุงเทพฯ : กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๓๐), หน้า ๒๗๓-๒๗๔.

[๓]พระรัตนปัญญาเถระ, แปลโดย ร.ต.ท.แสง มนวิทูร, **ชินกาลมาลีปกรณ์**, พิมพ์เนื่องในโอกาสที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงยกช่อฟ้าเอกพระอุโบสถวัดพระแก้ว จังหวัดเชียงราย, (กรุงเทพฯ : บริษัทรำไทยเพรสจำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๑๐๐.

[๔]พระพุทธพุกาม และพระพุทธญาณเถระ, **ตำนานมูลศาสนา**, หน้า ๒๗๗-๒๗๘.

[๕]เรื่องเดิม, หน้า ๒๘๖.

[๖]สิงฆะ วรรณสัย, **ตำนานพระธาตุเจ้าหริภุญชัย**, หน้า ๑๓.

[๗]พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, *"เจดีย์ทรงกลมพื้นเมืองเชียงแสน,"* วารสาร**โบราณคดี** ปีที่ ๒, ฉบับที่ ๑ (๒๕๑๑), หน้า ๑๐๗. และดู พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, **การขึ้นทะเบียนโบราณสถานภาคเหนือ**, ม.ป.ท. (กรมศิลปากร, ๒๕๒๕), หน้า ๑๒๒.

[๘]พระพุทธพุกาม และพระพุทธญาณเถระ, **ตำนานมูลศาสนา**, หน้า ๒๙๐.

[๙]เรื่องเดิม, หน้า ๒๙๐-๒๙๑.

[๑๐]เทิม มีเต็ม อ่านและวิเคราะห์รูปอักษร, *"คำจารึกที่แผ่นทองจังโก พระพุทธรูปคอระฆังพระธาตุหริภุญไชย,"* ใน **งานเกี่ยวกับจารึก**, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๒๕), หน้า ๕๘.

[๑๑]Hans Penth, **"Inscription and Images on the Phra That in Lamphun,"** Artibus Asiae V.SLIX,n $^{3}/_{4}$ (1988-1989), p.652.

[๑๒]สิงฆะ วรรณสัย, **ตำนานพระธาตุเจ้าหริภุญชัย**, หน้า ๒๗.

[๑๓]Hans Penth, "Inscription and Images on the Phra That in Lamphun," p.652-653.

[๑๔]รศ.ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์, **ศิลปะเมืองเชียงแสน : วิเคราะห์งานศิลปกรรมร่วมกับหลักฐานทางโบราณคดีและเอกสารทางประวัติศาสตร์**, (กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๘๙.

[๑๕]สัมภาษณ์นายพิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ผู้ทรงคุณวุฒิ ด้านโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์ของกรมศิลปากร วันที่ ๑๙ ตุลาคม ๒๕๕๒.

[๑๖]สิงฆะ วรรณสัย, **ตำนานพระธาตุเจ้าหริภุญชัย**, หน้า ๒๗.

[๑๗]สัมภาษณ์นายสุรศักดิ์ ศรีสำอาง ผู้อำนวยการสำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร วันที่ ๑๗ มิถุนายน ๒๕๕๓.

[๑๘]พระรัตนปัญญาเถระ, **ชินกาลมาลีปกรณ์**, หน้า ๑๑๗.

[๑๙]พระพุทธพุกาม และพระพุทธญาณเถระ, **ตำนานมูลศาสนา**, หน้า ๓๓๐.

[๒๐]พระรัตนปัญญาเถระ, **ชินกาลมาลีปกรณ์**, หน้า ๑๒๒-๑๒๓.

[๒๑]เสถียร พันธรังสี และ อัมพร ทีขะระ, **ท้องถิ่นสยามยุคพระพุทธเจ้าหลวง**, เรียบเรียงจาก Temples and Elephants ของ Carl Bock, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๐), หน้า ๑๗๗.

[๒๒]พิษณุ จันทร์วิทัน, **ล้านนาไทยในแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์การันต์, ๒๕๓๙), หน้า ๑๑๕.

[๒๓]พระยาประชากิจกรจักร (แช่ม บุนนาค), **พงศาวดารโยนกฉบับหอสมุดแห่งชาติ**, (พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๐๔), หน้า ๓๖๐

[๒๔]สัมภาษณ์นายพิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ผู้ทรงคุณวุฒิ ด้านโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์ของกรมศิลปากร วันที่ ๑๗ พฤษภาคม ๒๕๕๓.

[๒๕]พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, *"โบราณสถานแคว้นล้านนา,"* **ล้านนา**, กองวิชาการประวัติศาสตร์โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า จัดพิมพ์ในวโรกาส พลตรีหญิงสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาสยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงนำคณาจารย์และนักเรียน จ.ป.ร.ทัศนศึกษาภาคเหนือตอนบนระหว่างวันที่ ๒๕-๒๘ พฤษภาคม ๒๕๓๒, หน้า ๔๗-๖๖. และ ดู พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, *"ย่อเก็จ-ย่อมุม: ความคิดที่แตกต่างกัน,"* **ฟื้นฝอยหาตะเข็บ**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๕๓), หน้า ๙๙-๑๑๖.

[๒๖]ศาสตราจารย์ ดร. สันติ เล็กสุขุม, **ศิลปะภาคเหนือ หริภุญชัย - ล้านนา**, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๘, หน้า ๑๐๖-๑๐๗. และดู ศาสตราจารย์ ดร. สันติ เล็กสุขุม, *"เจดีย์องค์ระฆังทรงกลม : ชุดฐานบัวรองรับองค์ระฆัง,"* วารสาร **มหาวิทยาลัยศิลปากร** ฉบับ ๙/๑ (มิถุนายน-พฤศจิกายน ๒๕๓๑), หน้า ๑๘๕.

[๒๗]หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, **เอกสารรัชกาลที่ ๖ ศ.๙.๑/๗๗ ล.๒**, "ปฏิสังขรณ์พระวิหารวัดพระธาตุหริภุญไชย จังหวัดลำพูน" (๙ - ๑๘ กันยายน ๒๔๗๕).

[๒๘]พระยาประชากิจกรจักร (แช่ม บุนนาค), **พงศาวดารโยนกฉบับหอสมุดแห่งชาติ**, หน้า ๔๕๘.

[๒๙]หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, **สบ. ๒.๔๖/๑**, "หัวเมืองฝ่ายเหนือ" (๒๔ พฤษภาคม - ๕ มกราคม ๒๕๖๙).

[๓๐]ศ. ดร.ประเสริฐ ณ นคร, **โคลงนิราศหริภุญชัย**, หน้า ๑๑๐.

[๓๑]สิงฆะ วรรณสัย, **ตำนานพระธาตุเจ้าหริภุญชัย**, หน้า ๒๙-๓๐.

[๓๒]อัมพร มาลัย, ***"การศึกษาวิหารล้านนาในสมัยการปกครองของเชื้อสายตระกูลเจ้าเจ็ดตนในจังหวัดเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน,"*** วิทยานิพนธ์สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ.๒๕๔๐, หน้า ๘๑.

[๓๓]ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ศ.นพ. เฉลียว ปิยะชน, **ประติมากรรมเทวดาและกินนรแห่งล้านนา**, (เชียงใหม่ : สำนักพิมพ์ปราณ, ๒๕๔๐), หน้า ๙๔-๑๐๗.

[๓๔]สัมภาษณ์ อ.วิถี พานิชพันธ์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร วิทยาเขตพะเยา วันที่ ๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๑.

[๓๕]สัมภาษณ์ ศ.ดร.สันติ เล็กสุขุม และรศ.ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร วันที่ ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๕๑.

[๓๖]สัมภาษณ์ รศ. ม.ล. สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ ภาควิชาศิลปะไทย คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ วันที่ ๒๒ พฤศจิกายน ๒๕๕๑.

[๓๗]เสถียร พันธรังสี และ อัมพร ทีขะระ, **ท้องถิ่นสยามยุคพระพุทธเจ้าหลวง**, หน้า ๑๗๘.

บทที่ ๓
ศิลปสถาปัตยกรรมและโบราณสถาน
ภายในวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร

พงศาวดารโยนกกล่าวไว้ชัดว่าในสมัยของพระเจ้าติโลกราช โปรดให้สร้างระเบียงชั้นในล้อมพระมหาธาตุเจดีย์ไว้ทั้ง ๔ ด้าน กว้างจากทิศเหนือจรดทิศใต้ ๔๓ วา ๑ ศอก ยาวจากทิศตะวันออกถึงทิศตะวันตก ๗๐ วา มีประตูโขง ๓ แห่ง คือด้านทิศตะวันออก ทิศใต้ และทิศเหนือ ในส่วนของกำแพงชั้นนอกกว้างจากทิศเหนือจรดทิศใต้ ๑๒๔ วา ยาวจากทิศตะวันออกจรดทิศตะวันตก ๑๘๓ วา ๒ ศอก ให้มีประตูโขงประจำทิศทั้ง ๔ และกุฏิสี่มุมเพื่อเป็นที่อยู่ของคณะสงฆ์ที่อยู่รักษาพระธาตุ แล้วพระเจ้าติโลกราชก็ตรัสปรึกษาพระมหาเมธังกร ซึ่งโปรดให้เป็นพระอตุลสัตยาธิกรณมหาเมธังกร ด้วยเรื่องเจ้าอาวาสรักษาพระบรมสารีริกธาตุ พระอตุลสัตยาธิกรณมหาเมธังกรถวายคำแนะนำให้ตั้งพระมหาสารีบุตรเป็นเจ้าอาวาส จึงพระราชทานสมณศักดิ์พระมหาสารีบุตรเป็นมหาราชโมลีสาริบุตรแต่นั้นมา เจ้าอาวาสวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหารก็มีนามว่า ราชโมลีมาโดยตลอด

จะเห็นได้ว่า การกำหนดเขตโบราณสถานภายในวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหารออกเป็นสองชั้นโดยมีกำแพงแก้วหรือศาลาบาตรล้อมเขตพุทธาวาสชั้นใน และมีกำแพงชั้นนอกโอบล้อมอาณาเขตของวัดทั้งหมดไว้ มีมาแล้วตั้งแต่สมัยพระเจ้าติโลกราช

โบราณสถานและเสนาสนะภายในเขตกำแพงแก้วหรือเขตพุทธาวาสนี้ส่วนมากมักสร้างมาตั้งแต่ดั้งเดิมสมัยหริภุญไชย สมัยล้านนา มีบ้างที่ได้รับการซ่อมเสริมและสร้างขึ้นใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ องค์ประกอบ

สำคัญคือการกำหนด **"จตุรวิหารทิศ"** ทั้งสี่ล้อมรอบองค์พระธาตุหริภุญไชย ดังนี้คือ **พระวิหารหลวง** ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันออก **วิหารพระละโว้** ตั้งอยู่ด้านทิศเหนือ **วิหารพระทันใจ** ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันตก และ**วิหารพระพุทธ** ตั้งอยู่ด้านทิศใต้[๑] นอกจากวิหารประจำทิศทั้ง ๔ แล้ว ยังมีวิหารขนาดเล็กอีก ๔ หลัง คือ วิหารพระเจ้าพันตน วิหารพระไสยาสน์ (พระนอน) วิหารพระเจ้ากลักเกลือหรือพระเจ้าแดง และวิหารพระบาทสี่รอย พร้อมด้วยโบราณสถานและเสนาสนะสำคัญอีก ๔ องค์ คือสุวรรณเจดีย์หรือเจดีย์ปทุมวดี หอธรรมหลวง เขาพระสุเมรุจำลอง และหอกังสดาล ทั้งหมดนี้ตั้งอยู่ภายในกำแพงแก้ว โดยมีซุ้มประตูโขงทางเข้าด้านหน้าทางทิศตะวันออกเป็นจุดเริ่มต้น

ซุ้มโขงหรือประตูโขง

ซุ้มโขง ประตูโขง หรือซุ้มประตูโขง ของวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหารในตำนานพระธาตุหริภุญชัย ระบุว่าสร้างขึ้นในรัชกาลพระเจ้าติโลกราช เช่นเดียวกับชินกาลมาลีปกรณ์กล่าวว่าภายหลังจากทรงเสริมองค์พระธาตุให้สูงเด่นเป็นสง่า *"แล้วจึงให้ก่อกำแพง แล้วไปด้วยอิฐแลศิลาเป็นอันดีในทิศทั้ง ๔ โดยยาวมีประมาณ ๒๒๘ ศอก โดยกว้างประมาณ ๑๕๐ ศอก เพื่อป้องกันรักษาซึ่งพระมหาธาตุเจดีย์นั้น"*

จากข้อความตอนนี้ย่อมแสดงว่าซุ้มโขงของวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหารมีอายุร่วมสมัยกับซุ้มโขงที่วัดเจดีย์เจ็ดยอด เชียงใหม่ และวัดพระธาตุลำปางหลวง คือสร้างในสมัยของพระเจ้าติโลกราช แต่เนื่องจากซุ้มโขงที่วัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหารได้รับการบูรณะซ่อมแซมบ่อยครั้งมากจนแทบไม่เหลือร่องรอยของอิฐและปูนปั้นโบราณดั้งเดิม เหลือเพียงลวดลายจางๆ บางส่วนของวัสดุที่ก่อพอกทับใหม่เป็นปูนขาว หลักฐานเท่าที่เหลืออยู่มีจารึกติดไว้ว่าบูรณะครั้งใหญ่ในปี พ.ศ.๒๔๙๙ เช่นเดียวกับซุ้มโขงของวัดพระธาตุลำปางหลวงก็ได้รับการบูรณะใหม่หมดครั้งใหญ่ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์

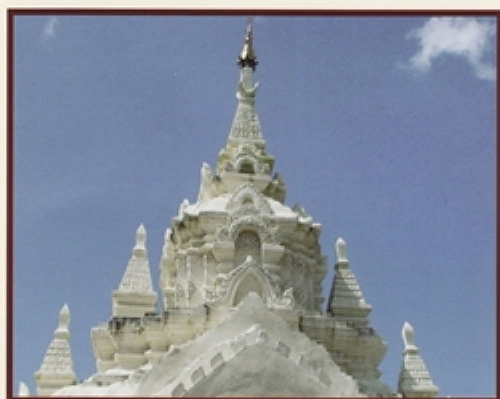
ซุ้มโขงภายหลังการบูรณะเมื่อปี พ.ศ.๒๕๕๑ เปรียบเทียบกับภาพถ่ายเก่าของซุ้มประตูโขงและสิงห์คู่ยุคสมัยหนึ่งเคยมีศาลาไม้พร้อมหลังคาคลุม ถ่ายเมื่อปี พ.ศ.๒๔๔๘

โครงสร้างของซุ้มโขงมี ๒ ส่วน คือ ๑. ส่วนผนังอาคารเจาะเป็นช่องประตูทำเป็นซุ้มโค้งสี่ด้านต่อเชื่อมกับกำแพงวัด ๒. ส่วนยอดเป็นทรงปราสาท

๑. ส่วนผนังอาคารเจาะช่องทางเดินเป็นรูปโค้งมน (ARCH) อันเป็นรูปแบบที่รับอิทธิพลตะวันตกผ่านมาทางศิลปกรรมพุกาม เข้าสู่ล้านนาตั้งแต่สมัยพระเจ้ากือนา ราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ อาทิวิหารวัดอุโมงค์ จังหวัดเชียงใหม่ ลักษณะโค้งมนครึ่งวงกลมเกิดจากการวางอิฐรูป "หน้าวัว" ก่อเรียงกัน ทำให้เกิดการกระจายน้ำหนักอาคารข้างบนลงสู่ฐานและปีกกำแพงสองข้าง ด้วยเหตุที่ช่องประตูมีลักษณะโค้ง ทำให้นักวิชาการด้านสถาปัตยกรรมหลายท่านลงความเห็นว่าคำว่า "โขง" น่าจะพัฒนามาจากคำว่า "โค้ง" อย่างไรก็ดี มีผู้รู้บางท่านเสนอว่า "โขง" อาจหมายถึง "โขลง-กลวง" ที่แปลว่าลอดทะลุผ่าน หรืออาจหมายถึง "โข-อักโขภิณี" ที่แปลว่าใหญ่โตมโหฬาร รวมไปถึงมีผู้สันนิษฐานว่าอาจเกี่ยวข้องกับคำว่า "เขตโขง-โขงเขต" หมายถึงเขตบอกความเป็นพระอาราม ที่มักปรากฏการใช้คำดังกล่าวในวรรณกรรมล้านนายุคโบราณ เช่นในโคลงนิราศหริภุญชัย[๒]

เหนือช่องประตูโค้งของซุ้มโขง ประดับด้วยแผ่นหน้าบันขนาดใหญ่ ลายปูนปั้นหลุดหายไป เหลือแต่กรอบตัวเหงาที่มีปลายสองข้างเป็นหางวัน ในส่วนโค้งด้านบนประดับใบฝักเพกาซึ่งถ้าหากลายปูนปั้นยังคงอยู่น่าจะเป็นรูปตัวหงส์เดินเรียงกันเหมือนดังเช่นที่วัดอื่นๆ ในลำพูน-ลำปาง เช่นวัดประตูลี้ วัดสันต้นธง ฯลฯ สองข้างประตูทางเข้ามีเสาประดับกรอบซุ้มย่อเก็จสี่ชั้น ตกแต่งหัวเสาด้วยลาย "บัวคอเสื้อ" "ประจำยามอก" และ "กาบบัว

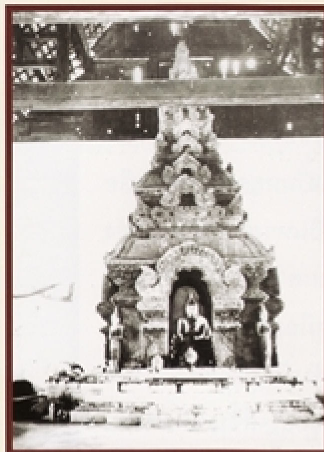

เชิงล่าง" ภายในกรอบกระจังกลีบบัวคล้ายใบโพธิ์ ผูกเป็นลายช่อประดิษฐ์ มีดอกเบญจมาส ดอกโบตั๋น ผูกรวมเป็นช่อ มีก้านใบแตกแขนงออกมา คล้ายกับลายใบไม้ที่พบทั่วไปในภาพเขียนสีบนภาชนะเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิง

๒. ส่วนยอดเป็นทรงปราสาทหลายชั้นซ้อนกัน ชั้นแรกเป็นชั้นบัวถลาตกแต่งบัญชรวงโค้งคล้ายกับบันแถลงของปราสาทขอม ที่มุมมีการย่อเก็จล้อกับผนังอาคารตอนล่าง ถัดขึ้นไปเป็นเรือนธาตุจำลอง และชั้นเชิงบาตรซ้อนกัน ที่ซุ้มบันแถลงตกแต่งด้วยลายช่อ ลายเฟื่องอุบะ เรียกโดยรวมว่า "ลายเครือล้านนา" หรือ "ลายพันธุ์พฤกษา" แต่ละชั้นที่มุมประดับด้วยสถูปจำลองทรงสี่เหลี่ยม มีลักษณะคล้ายเจดีย์ที่วัดเจ็ดยอด เมืองเชียงใหม่ซึ่งจำลองสถูปจากพุทธคยา ยอดบนสุดเป็นดอกบัวเหลี่ยมเช่นกัน ดอกบัวหมายถึงดอกไม้ศักดิ์สิทธิ์ ความบริสุทธิ์

ลักษณะของซุ้มโขงนี้เมื่อพิจารณาให้ดีจะเห็นว่า มีรูปทรงเดียวกันกับ "โขงพระเจ้า" หรือปราสาทที่ตั้งอยู่ภายในพระอุโบสถพระเจ้าทองทิพย์ ณ บริเวณทิศตะวันออกเฉียงเหนือด้านนอกกำแพงแก้วของวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร ใกล้สระล้างครัวศิลาแลง

กำแพงแก้วของวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหารในตำนานระบุว่า พระเจ้าติโลกราชโปรดให้สร้างซุ้มประตูเพียงสามด้านคือ ตะวันออก เหนือ และใต้ แต่ปัจจุบันเหลือซุ้มโขงไม่ครบสามทิศ กล่าวคือทิศเหนือไม่เหลือร่องรอยเดิม ในขณะที่ทิศใต้พบซุ้มโขงระบุชื่อว่า *"ประตูทักษิณสีหกร"* มีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่ลดรูปลง ไม่ตกแต่งอย่างอลังการเหมือนปาหิมพานต์ของซุ้มโขงด้านทิศตะวันออก

ปราสาทหรือโขงพระเจ้าทองทิพย์เปรียบเทียบภาพถ่ายเก่าเมื่อปี พ.ศ.๒๔๘๐ และสภาพปัจจุบัน เป็นพระอุโบสถตั้งอยู่นอกเขตกำแพงแก้ว หรืออยู่ในเขตสังฆาวาส

อนึ่ง ราวเดือนเมษายน พ.ศ.๒๕๕๓ วัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร ได้ดำเนินการก่อสร้างซุ้มประตูโขงขึ้นใหม่ทางด้านทิศตะวันตก ติดกับถนนอินทยงยศ โดยใช้รูปแบบตามอย่างซุ้มประตูโขง "ทักษิณสีหกร" ทางด้านทิศใต้

ซุ้มประตูโขงทิศใต้ หรือประตู "ทักษิณสีหกร" หลังคาเป็นปราสาทซ้อนชั้นคล้ายด้านทิศตะวันออกแต่ลดรูปลง

สิงห์คู่ ราชสีห์ หรือมิคราช

ด้านนอกกำแพงทิศตะวันออกใกล้กับซุ้มโขงมีราชสีห์ ๑ คู่ แนวกำแพงวัดส่วนนี้เดิมเป็นกำแพงชั้นนอกของวังสมัยพระเจ้าอาทิตยราช เมื่อถวายเป็นสังฆารามแล้วได้รื้อซุ้มชั้นนอกออกปั้นสิงห์คู่หนึ่งประดิษฐานไว้แทน เป็นสิงห์ทรงเครื่องขนาดใหญ่ ยืนอ้าปากกว้างแลบลิ้นยาว ก่ออิฐฉาบปูนระบายสีแดง บางส่วนปิดทองประดับกระจกสี จากภาพถ่ายเก่าพบว่า สมัยประมาณรัชกาลที่ ๕-๗ เคยมีลวดถักเป็นตาข่ายรัดตัวสิงห์ไว้มิให้ชำรุด พร้อมสร้างศาลามีหลังคาคลุมให้ สิงห์หรือราชสีห์คู่นี้สร้างขึ้นพร้อมกับซุ้มโขง มีความเก่าแก่ถึงสมัยพระเจ้าติโลกราชจริงดังที่ตำนานระบุไว้ เนื่องจากมีหลักฐานด้านวรรณกรรมรองรับ จากโคลงนิราศหริภุญชัย บทที่ ๑๔๔ ดังนี้

สำนวนฉบับพื้นเมืองเชียงใหม่

มิคราชเยี่ยมยื้อเหยียบ	ยังยืน ก็ดี
ไขปากปานจักกินลืน	คาบเคี้ยว
คชสารซื่อจักลืน	ลงลวด รักเอ่
เมียงม่ายสองเบื้องเบี้ยว	เบ่นสู้สบายบวย

ฉบับหอสมุดแห่งชาติเขียนว่า

มิคาเยี่ยมยี้เหยียบ	ยังยืน ก็ดี
ไขปากปานจักกลืน	คาบเคี้ยว
คชสารคู่จักลืน	ลงลวด รักเอย
เมียงม่ายสองเบี่ยงเบี้ยว	เบ่นสู้สบายยวย

ศ. ดร.ประเสริฐ ณ นคร อธิบายว่า สิงโตเขย่งตัวขึ้นโผล่หน้ายืนอยู่ อ้าปากดุจคาบเคี้ยวและกลืนแม้แต่ช้างสองตัวได้พร้อมกันลงไปได้โดยง่าย ชำเลืองสองตาเบนสู้เดินตามกันไปอย่างสบาย

จากบันทึกของคาร์ล บ็อค ที่เดินทางมาถึงเมืองลำพูนในวันที่ ๑๐ มกราคม พ.ศ.๒๔๒๔ ได้มีความประสงค์จะไปดูสถานที่สำคัญของเมืองลำพูนคือวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร เขาได้พรรณนาไว้ว่า

"พอเข้าไปในลานวัดก็ได้เห็นราชสีห์สองตัว ยืนอยู่ในท่าเดิมคืออ้าปากกว้าง แลบลิ้นออกมาข้างนอก รูปนี้ทำด้วยอิฐและปูนทาสีแดง บางส่วนปิดทองและประดับด้วยกระจกสี มีลวดถักเป็นตาข่ายรัดตัวราชสีห์นั้นไว้เพื่อป้องกันไม่ให้ชำรุด แล้วเอาไปตั้งไว้ในศาลา" [๕]

ชาวล้านนาเรียกสิงห์หน้าวัดว่า **"สิงห์ไถ่บาป"** การทำรูปสิงห์ให้เป็นผู้เฝ้าศาสนสถานนี้ ตามความเชื่อของอินเดียโบราณมีความเกี่ยวข้องกับราชวงศ์ศรีศากยมุนีขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งมีสิงห์เป็นสัญลักษณ์ รูปสิงห์จึงถูกนำมาใช้ประดับแตกแต่งงานพุทธศิลป์ในแทบทุกส่วน นับแต่ยอดเสาของพระเจ้าอโศกมหาราช ฐานที่รองรับพระพุทธรูปจึงเรียกว่า "ฐานสิงห์" หรือรองรับสถูป รวมไปถึงการใช้สิงห์เฝ้าดูแลหน้าวัดเสมือนทวารบาล แต่ตำนานของชาวพม่าซึ่งมีอิทธิพลต่อชาวล้านนาในช่วงระยะเวลากว่าสองศตวรรษมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับสิงห์หน้าวัดพิสดารแปลกออกไปจากตำนานของอินเดียหรือสยาม นั่นคือเรื่องราวของสิงห์ไถ่บาป โดยผูกเรื่องให้พระราชธิดาองค์น้อยของพระราชาพระองค์หนึ่งสูญหายไปในป่าขณะวิ่งเล่นในเขตอุทยาน ทำให้นางสิงห์ได้ชุบเลี้ยงดูแลพระธิดาเสมือนลูกไว้นานหลายปี ต่อมาพระราชามาพบจึงพรากพระราชธิดากลับคืนสู่พระราชวัง ทำให้นางสิงห์ทรมานใจกรีดร้องโหยหวนและกลั้นใจตายด้วยไม่สามารถจะข้ามแม่น้ำติดตามราชธิดาไปสู่พระราชวังอีกฝั่งหนึ่งได้ เป็นเหตุให้พระราชาต้องสร้างอนุสาวรีย์ของนางไว้เพื่อรำลึกว่าครั้งหนึ่งเคยมีพระคุณต่อราชธิดา เพื่อเป็นการขอขมา จึงเรียกว่า "สิงห์ไถ่บาป" ดังนั้น สิงห์ที่อยู่หน้าวัดของชาวพม่าและล้านนาจึงมีลักษณะโก่งคอตะโกนร้องเพรียกหาลูกสาว คตินิทานเรื่องนี้ มีกุศโลบายสอนให้มนุษย์มีความเมตตาเอ็นดูต่อสัตว์ คล้ายเรื่อง "เมาคลีลูกหมาป่า" หรือ "เสือโคคำฉันท์" ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้หากเป็นจริงตามตำนาน "สิงห์ไถ่บาป" จักต้องเป็นเพศเมียเท่านั้น เป็นเพศผู้ไม่ได้ แต่สิงห์คู่หน้าวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหารกลับเป็นสิงห์เพศผู้ ดังที่ในโคลง

นิราศหริภุญชัยเรียกว่า "มิคราช" ฉะนั้นจึงเห็นได้ว่า ตำนานเกี่ยวกับเรื่องสิงห์ไถ่บาปนั้น น่าจะเป็นการมาผูกเรื่องขึ้นภายหลังในช่วงสองร้อยปีที่ผ่านมา เพราะเราสามารถพบ "สิงห์ไถ่บาป" ตามวัดต่างๆ ที่สร้างขึ้นใหม่โดยชาวยองที่อพยพมาตั้งถิ่นในลำพูน

บริเวณหน้าวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหารก่อนหน้าที่จะมีการสร้าง "ขัวมุง" หรือสะพานมีหลังคาคลุมข้ามแม่น้ำกวง (ปิงเก่า) ไปสู่ฝั่งเวียงยองในปี ๒๕๔๕ เดิมเคยมีสะพานชื่อ "ขัวท่าสิงห์" โดยขนานนามตามรูปปั้นของสิงห์ไถ่บาป จะสังเกตเห็นได้ว่าสิงห์คู่นี้ยืนตรงสี่ขา ต่างไปจากสิงห์ไถ่บาปที่พบทั่วไปในล้านนาช่วงที่รับอิทธิพลมาจากพม่าในยุคหลังซึ่งนิยมให้สิงห์นั่ง

สิงห์คู่ หรือราชสีห์ หรือมิคราชทรงเครื่อง ประดับตกแต่งลวดลายตามส่วนต่างๆ เช่นใบหน้า แผงอก หาง ข้อเท้า ถือเป็นสิงห์สมัยล้านนาเพียงไม่กี่แห่งที่ยังคงเหลืออยู่

ภาพถ่ายเก่าก่อนบูรณะ มีการถอดซุ้มศาลาไม้หลังคาคลุมออกไปแล้ว

สะพานไม้ท่าสิงห์ หรือ "ขัวท่าสิงห์" เชื่อมฝั่งวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหารไปสู่ตำบลเวียงยอง ขนานชื่อสะพานตาม "สิงห์คู่หน้าวัด" ปัจจุบันสะพานไม้นี้รื้อแล้ว และสร้างขัวมุงไม้ขึ้นแทนที่

พระวิหารหลวง

ความเป็นมาของพระวิหารหลวงหลังเดิมนั้นมีขึ้นในปี พ.ศ.๒๐๕๔ โดยพระเมืองแก้วกษัตริย์แห่งนครเชียงใหม่โปรดให้สร้างขึ้นทางด้านทิศตะวันออกขององค์พระธาตุหริภุญไชย

พงศาวดารโยนกระบุว่าหลังจากที่พระเมืองแก้วได้กระทำการบุทองแดงและลงรักปิดทองคำเปลวองค์พระเจดีย์ *"แล้วเสร็จในวันอาทิตย์เดือนแปด ขึ้นเจ็ดค่ำ ปีวอก จัตวาศก จุลศักราช ๘๔๗ ...และให้สร้างวิหารหลวง ณ วัดพระธาตุเมืองลำพูน"*

ภาพถ่ายเก่าของพระวิหารหลวงสมัยรัชกาลที่ ๕ ถ่ายในปี พ.ศ.๒๔๕๖ ก่อนถูกพายุเป็นวิหารล้านนาสร้างสมัยพระเมืองแก้ว

หลักฐานภาพถ่ายเก่า พบว่ารูปทรงของวิหารหลวงหลังเดิมสมัยล้านนานั้นมีแผนผังอาคารเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เปิดผนังโล่งแบบอาคารโถงหรือที่เรียกว่า วิหารโถง หรือ "วิหารเปื๋อย" มีแนวผนังระเบียงก่ออิฐฉาบปูนเตี้ยๆ รับกับแนวชายคาด้านนอกสุด โครงสร้างหลังคาเป็นแบบ "ขื่อม้าต่างไหม" หลังคามุงด้วยกระเบื้องดินขอ ลดชั้นซ้อนกัน ๓ ชั้น ชายหลังคาอ่อนโค้งห่มคลุมลงมาค่อนข้างมาก หน้าบันแกะไม้ประดับด้วยลวดลายปูนปั้นในกรอบช่องลูกฟักแบบล้านนา ปลายป้านลมเป็นรูปตัวเหงา ตกแต่งด้วยการแกะสลักไม้ประดับกระจก ผนังวิหารด้านหลังพระประธานเป็นไม้ ปิดตั้งแต่หน้าจั่วลงมาจนถึงระดับแผงคอสองรองรับด้วยเสาไม้กลมหรืออาจเป็นเสาก่ออิฐฉาบปูนเขียนลายรดน้ำปิดทองลวดลายพรรณพฤกษา บริเวณ ขื่อ แป กลอน อกไก่ รวมทั้งโครงสร้างไม้หลังคาทั้งหมดภายในอาคารเปิดเปลือย เครื่องไม้ทั้งหมดประดับด้วยลายฉลุดอกไม้ปิดทอง หรือที่เรียกว่า "ลายคำน้ำแต้ม" ในส่วนของฐานชุกชีรองรับพระพุทธรูปประธานอยู่ในผังสี่เหลี่ยมก่ออิฐฉาบปูน มีร่องรอยประดับด้วยลวดลายพรรณพฤกษาขนาดใหญ่ลงรักปิดทอง มีแท่นบูชาในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าตั้งอยู่ด้านทิศตะวันออก มีธรรมาสน์ปราสาทสำหรับสวดธรรม พื้นวิหารฉาบปูน

คาร์ล บ๊อค นักธรรมชาติวิทยาชาวนอร์เวย์ เข้ามาสำรวจดินแดนไทยด้านภูมิศาสตร์ในปี คศ.๑๘๘๑ หรือพ.ศ.๒๔๒๔ เดินทางไปถึงภาคเหนือสุดของสยาม ได้พรรณนาสภาพของพระวิหารหลังเดิมซึ่งขณะนั้นกำลังได้รับการซ่อมแซมว่า

"สถานที่ที่หันหน้าตรงกับทางเข้าคือโบสถ์ (อันที่จริงหมายถึงวิหาร) มีพระหลายองค์กำลังช่วยกันทาสี ทาน้ำมัน ปิดทองทั้งด้านนอกด้านในและฝังกระจกสีตามลวดลายที่แกะสลักไว้ตรงหน้าจั่ว โบสถ์นี้สร้างด้วยไม้ทั้งหลังเว้นแต่พื้นซึ่งเป็นหิน และมีเสาไม้สักต้นใหญ่รับน้ำหนักหลังคาอันสูงไว้ บนแท่นบูชามีพระพุทธรูปสำริดปางต่างๆทางด้านซ้ายของโบสถ์มีตึกหลังเล็กใช้เป็นที่เก็บพระธรรม" [๕]

จากบันทึกของปิแอร์ โอ๊ต ผู้ช่วยที่ปรึกษากฎหมายชาวเบลเยียมซึ่งได้เดินทางเข้าร่วมในพิธี "ถือน้ำ" ของเจ้าหลวงลำพูนที่กระทำในพระวิหารหลวงวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหารในวันที่ ๒๓ กันยายน พ.ศ.๒๔๔๐ ซึ่งเป็นช่วงเวลาก่อนที่พายุจะพัดวิหารหลวงพังทลายลงเกือบ ๒๐ ปี ระบุว่า *"ผนังและเพดานของวัดทาด้วยสีแดงประดับด้วยลายทอง มีเสาไม้สัก ๒ แถว"* [๖]

ต่อมาในวันที่ ๑ พฤษภาคม ๒๔๕๗ เกิดพายุพัดวิหารหลวงหลังนี้พังทลาย เป็นพายุครั้งใหญ่ที่ชาวเหนือเรียกว่า "ลมหลวงลำปาง" เนื่องจากพัดมาจากทิศตะวันออกเฉียงใต้ เป็นการโหมกระหน่ำอย่างรุนแรงเพียงชั่วข้ามคืน ทำให้วิหารเปื้อยหลังงามพังทลาย ท่ามกลางซากปรักหักพังของพระพุทธปฏิมาปูนปั้น และบางองค์หล่อโลหะขนาดใหญ่สมัยล้านนาตอนต้นและล้านนาตอนกลางหลายองค์

ภายในพระวิหารหลวงหลังเดิมเป็นแบบเปิดหน้าโล่งหรือ "วิหารเปื้อย"

พายุ "ลมหลวงลำปาง" พัดถล่มทลาย ทำให้พระวิหารหลวงเหลือแต่ซาก รวมทั้งฉัตรยอดพระเจดีย์บิดงอ

ข้าหลวงจากราชสำนักสยามเดินทางมาตรวจมณฑลพายัพ สำรวจสภาพซากปรักหักพังของพระวิหารหลวง เพื่อเตรียมการบูรณะขึ้นมาใหม่

มหาชนชาวลำพูนหลั่งไหลกันมาร่วมบูรณะพระวิหารหลวง

ต่อมาราวปี พ.ศ.๒๔๖๓ วิหารหลังนี้ได้รับการปฏิสังขรณ์ขึ้นด้วยความร่วมแรงร่วมใจของคหบดีและศรัทธาประชาชนชาวลำพูน ภายใต้การนำของเจ้าหลวงจักรคำขจรศักดิ์ผู้ครองนครลำพูนองค์สุดท้ายเจ้าอาวาสวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร ได้มอบหมายให้พระครูบาศรีวิชัยเป็นแม่กอง ซึ่งก่อนหน้านั้นเคยต้องอธิกรณ์ครั้งแรกถูกกักบริเวณ อยู่ ณ บริเวณวิหารอัฏฐารส ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร เป็นระยะเวลา ๑ ปีเมื่อ พ.ศ.๒๔๕๔ จากนั้นได้ถูกเรียกตัวไปสอบสวนที่กรุงเทพ เมื่อพ้นจากข้อหาต้องอธิกรณ์และเดินทางจากกรุงเทพกลับมาพำนักที่ลำพูน พระครูบาศรีวิชัยได้รับนิมนต์มาเป็นประธานบูรณะซ่อมแซมวิหารในวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหารหลายครั้ง เริ่มเมื่อปี พ.ศ.๒๔๖๓ นอกเหนือจากพระวิหารหลวง พระครูบาศรีวิชัยยังได้บูรณะซ่อมแซมพระวิหารอีกสามหลัง คือ วิหารพระพุทธ วิหารพระเจ้าทันใจ และวิหารพระอัฏฐารส"

รูปแบบสถาปัตยกรรมของพระวิหารหลวง

พระวิหารหลวงหลังใหม่มีขนาดใหญ่กว่าองค์เดิมมาก พระครูบาศรีวิชัยเมื่อครั้งบูรณะใหม่ไม่ได้สร้างด้วยรูปแบบวิหารเปื๋อยดังเดิมแต่เป็นแบบวิหารปิด ทางเหนือเรียกว่า "**วิหารแบบมีป๋างเอก**" (มีผนัง) มีองค์ประกอบดังนี้

๑. ในส่วนของผังอาคาร สร้างขึ้นบนแผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ไม่มีการย่อเก็จ ผังพื้นขนาด ๕ ห้อง มีจุดเด่นอยู่ที่การต่อพาไลออกมาจากผนังวิหารด้านนอกสามารถใช้เป็นลานประทักษิณโดยรอบพระวิหาร ลักษณะดังกล่าวพระครูบาศรีวิชัยรับอิทธิพลมาจากแผนผังของอุโบสถสมัยรัตนโกสินทร์ซึ่งเป็นรูปแบบพระราชนิยมของสมัยรัชกาลที่ ๓ เช่นพระอุโบสถวัดพระศรีรัตน

มหาศาสดาราม วัดพระเกศวรมหาวิหาร วัดราชสิทธาราม เป็นต้น นอกจากนี้แล้วพระวิหารหลวงวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหารยังมีมุขระเบียงทางขึ้นทั้งทางด้านหน้า ด้านหลัง และด้านข้าง ฐานล่างวิหารด้านนอกและพื้นทำด้วยหินขัด มีราวระเบียงลูกกรงเป็นทรายล้าง เสาวิหารด้านนอกเป็นเสาสี่เหลี่ยมก่ออิฐฉาบปูนประดับด้วยปูนหล่อรูปเทพชุมนุม

ด้านข้างทำหลังคาสามชั้น ศัพท์ทางสถาปัตยกรรมเรียก "ตับ" ด้านหน้า-หลังลดมุขสองชั้น มุงกระเบื้องแบบภาคกลาง

เสาปูนสี่เหลี่ยมตกแต่งลายเทพนมในกรอบขนมเปียกปูนติดกระจกสี เป็นรูปแบบที่พระครูบาศรีวิชัยนำมาจากรัตนโกสินทร์

๒. โครงสร้างอาคารเปลี่ยนจากเครื่องไม้ก่อมาเป็นแบบคอนกรีตเสริมเหล็ก ในส่วนโครงสร้างหลักเพื่อความรวดเร็ว เช่นเสา ขื่อ คาน เนื่องจากมีศรัทธาทุนทรัพย์มาก และได้ช่างฝีมือจากคุ้มหลวงเข้ามาร่วมด้วย ทำให้เกิดผลงานที่ผสมผสานระหว่างช่างพื้นบ้านและช่างจากคุ้มหลวง กล่าวคือยังคงใช้โครงสร้าง "ม้าต่างไหม" อยู่เหมือนเดิม แต่มีการเปลี่ยนแปลงระเบียบในการลดชั้นหลังคาจากที่เคยชักชายปีกอ่อนช้อยลงต่ำให้แข็งตรงดูอ่อนโค้งน้อยลง เพื่อเน้นความมั่นคงแข็งแรง ในส่วนฝ้าเพดานปิดทึบ บนฝ้าเพดานประดับด้วยลายฉลุปิดทองภาพเทพชุมนุม ในส่วนของผนังวิหารก่ออิฐฉาบปูนไปจนจรดขอบแป ผนังวิหารด้านในประดับด้วยจิตรกรรมฝาผนังเรื่องทศชาติ ด้านนอกเขียนเป็นภาพพุทธประวัติ

๓. ในส่วนของหลังคามุงด้วยกระเบื้องเคลือบ ตกแต่งหน้าบันหรือหน้าแหนบในภาษาเหนือ เป็นแบบผนังหุ้มกลองแทนหน้าบันแบบขื่อม้าต่างไหม เนื่องจากรับอิทธิพลจากภาคกลาง ลวดลายภายในกรอบหน้าบันตกแต่งเต็มพื้นที่ไม่มีการแบ่งช่องเป็นลูกฟักเล็กๆมีลักษณะผสมผสานระหว่างลวดลายพื้นเมือง เช่นลายสับปะรด ลายครือเถา และลวดลายพรรณพฤกษาที่ยังคงความเป็นล้านนาอยู่ ผสมผสานกับลวดลายที่ได้รับอิทธิพลจากภาคกลาง อาทิ ลายช้างไอยราสามเศียร ลายครุฑยุดนาค ลายเทพพนม ลายกนกช่อหางโต ลายพุ่มข้าวบิณฑ์

ลวดลายหน้าบันไม้แกะสลักติดกระจกจีนสมัยใหม่ ตอนบนเป็นรูปช้างเอราวัณสามเศียร ถัดลงมาเป็นลายเทพนมท่ามกลางกนกช่อหางโต ตอนล่างเป็นโก่งคิ้วสามช่องตกแต่งลวดลายแป้นน้ำย้อย (ภาษาภาคกลางเรียกสาหร่ายรวงผึ้ง) เป็นฝีมือช่างชาวยองที่มีความสันทัดยิ่ง

และลักษณะพิเศษคือเพิ่มการประดับลวดลายสัตว์ประจำปีเกิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งลวดลาย "เสือ" ซึ่งเป็นสัตว์ประจำปีเกิดของพระครูบาศรีวิชัย เพื่อเป็นสัญลักษณ์แสดงว่าเป็นส่วนหนึ่งของสิ่งก่อสร้าง ๑๐๘ แห่งที่ท่านมีเจตนาจะสร้างให้ครบประคำ ๑๐๘ เม็ด ในส่วนของวัสดุใช้กระจกสี ที่เรียกว่ากระจกแก้วจีน พัฒนามาจาก "จีนดิบ" (แก้วอังวะ) ของล้านนา ซึ่งในอดีตเคยสั่งนำเข้าวัสดุประเภท "จีน" หรือดีบุกระบายสีขุ่นทึบแบบคลาสสิกจากกรุงอังวะของพม่า มาเป็นกระจกสีสมัยใหม่แบบฝรั่งให้สีสันสดใสแวววาว อันเป็นวัสดุที่กำลังเข้ามามีบทบาทอย่างมากในสมัยนั้น

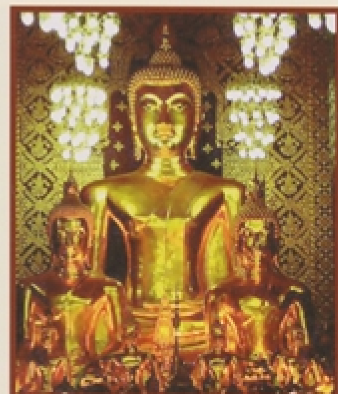
๔. เสาภายในวิหารมีความพิเศษคือใช้เสาเหลี่ยมผสมเสากลม ในขณะที่วิหารอื่นๆของพระครูบาศรีวิชัยมักเป็นเสากลมเพียงอย่างเดียว ประดับด้วยกระจกสีเป็นลวดลายประดิษฐ์แบบภาคกลางเช่นกัน อาทิ ลายเทพพนม ลายพุ่มข้าวบิณฑ์ บริเวณเสา ซุ้มประตู หน้าต่าง หน้าบัน คันทวย มีพัฒนาการในเรื่องเทคนิค โดยใช้วิธีการหล่อแบบเพื่อความรวดเร็ว จากนั้นระบายสีปิดทองและติดกระจก

การจัดวางเสาคู่กลางจำนวน ๔ คู่ มีรูปทรงและการตกแต่งด้วยลวดลายที่แตกต่างกัน ส่วนเสาด้านข้างเป็นเสาในแนวผนัง โดยเสาคู่กลางทั้ง ๔ คู่ มีรูปทรงแล ตกแต่งด้วยลวดลายแตกต่างกันในแต่ละคู่ คือ

- คู่ที่ ๑ จากด้านตะวันออก เป็นเสาสี่เหลี่ยมก่ออิฐฉาบปูน ตกแต่งด้วยลายเทพพนมและลายเครือเถา
- คู่ที่ ๒ เป็นเสาสี่เหลี่ยมก่ออิฐฉาบปูน ตกแต่งด้วยลายประจำยามหน้ากาล และลายเครือเถา
- คู่ที่ ๓ เป็นเสาสี่เหลี่ยมก่ออิฐฉาบปูน ตกแต่งด้วยลายพรรณพฤกษา
- คู่ที่ ๔ เป็นเสากลมก่ออิฐฉาบปูน ตกแต่งด้วยลายประดับกระจก

ภายในพระวิหารหลวง ประกอบด้วยกลุ่มพระพุทธรูปประธานขนาดใหญ่ จากภาพถ่ายเก่าพบว่าพระพุทธรูปองค์ใหญ่ที่สุดตอนกลางไม่เคยมีมาก่อนเหตุการณ์พายุพัดวิหารถล่ม น่าจะหล่อขึ้นภายหลังช่วงมีการบูรณะพระวิหารโดยพระครูบาศรีวิชัยเมื่อปี พ.ศ.๒๔๖๓ ส่วนอีกสององค์นั้นหล่อขึ้นในสมัยพระเมืองแก้ว ราวปีพ.ศ.๒๐๖๖

ธรรมาสน์ปราสาท ใช้สำหรับพระสงฆ์ขึ้นนั่งเทศน์ในโอกาสพิเศษ ประดับตกแต่งด้วยศิลปะแบบพม่าหรือแบบ "ม่าน-เงี้ยว" ซึ่งได้รับความนิยมอย่างสูงในภาคเหนือช่วงต้นรัตนโกสินทร์

พระวิหารหลวงใช้เป็นที่บำเพ็ญกุศลและประกอบศาสนกิจทุกวันพระ ภายในวิหารหลวงประดิษฐานพระปฏิมาใหญ่ก่ออิฐถือปูนลงรักปิดทองบนแท่นแก้วรวม ๓ องค์และพระปฏิมาหล่อโลหะขนาดกลางสมัยล้านนาตอนต้นอีกหลายองค์ สิ่งสำคัญภายในพระวิหารหลวงคือ บุษบกประดิษฐาน **"พระแก้วขาว"** หรือ **"พระเสตังคมณีศรีเมืองหริภุญไชย"** ที่แกะสลักลงรักปิดทองอย่างสวยงาม

พระแก้วขาวจำลองขึ้นมาใหม่ของชาวลำพูนมีชื่อว่า "พระเสตังคมณีศรีเมืองหริภุญไชย" ประดิษฐานภายในพระวิหารหลวง

การปฏิสังขรณ์พระวิหารหลวงครั้งใหญ่มีขึ้นอีกครั้งในปี พ.ศ.๒๕๒๕ คราวบูรณะองค์พระธาตุหริภุญไชยในวโรกาสฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี แต่ไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนว่าได้ซ่อมสร้างส่วนใดของอาคารพระวิหารหลวงบ้าง นอกจากนั้นยังปรากฏหลักฐานในจารึกการเขียนภาพจิตรกรรมประดับผนังด้านหลังพระประธานว่าทำขึ้นใน พ.ศ.๒๕๒๗ น่าจะเป็นช่วงเวลาไล่เลี่ยกับภาพจิตรกรรมฝาผนังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งเป็นการวาดภาพพุทธประวัติด้วยสีน้ำมันในช่องแบ่งเป็นตอนๆ

ความสำคัญของพระวิหารหลวงนี้ ในช่วงที่รัฐบาลสยามเข้ามาจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลขึ้นในมณฑลพายัพได้ใช้เป็นที่ประกอบพิธีกรรมทางการเมืองเช่นการถือน้ำพิพัฒน์สัตยาในพ.ศ.๒๔๔๐ และเป็นที่รับมอบพระแสงราชศาสตราประจำเมืองใน พ.ศ.๒๔๖๙ อีกด้วย ปัจจุบันใช้เป็นที่บำเพ็ญกุศลเป็นประจำทุกวันธรรมสวนะและใช้เป็นที่ประกอบศาสนกิจเช่นการแสดงธรรมเทศนา หรือพิธีตั้งธรรมหลวงในวันลอยกระทง (ยี่เป็ง) เป็นต้น

มีโคลงนิราศหริภุญชัยบทหนึ่งคือบทที่ ๑๒๒ กล่าวถึงพระวิหารหลังหนึ่งในวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร ว่ามีพระพุทธรูปองค์ใหญ่เป็นยอดเยี่ยมในโลกยืนอยู่ ดังเหยียบอยู่บนวิมานมีพลอยแดงอยู่ที่ยอด[๔] ซึ่งยังเป็นปริศนาอยู่ว่าควรหมายถึงวิหารหลังไหน เนื่องจากภาพถ่ายเก่าของพระวิหารหลวงก่อนถูกพายุไม่ปรากฏพระพุทธรูปประทับยืนเป็นพระประธาน ในขณะที่วิหารพระเจ้าทันใจ และวิหารพระละโว้ กลับมีพระพุทธรูปประทับยืนเป็นพระประธาน

ฉบับพื้นเมืองเชียงใหม่

พระหารยาวยิ่งกว้าง	พิสดาร
พุทธรูปองค์จุฬาร	เลิศหล้า
ยืนยังเหยียบพิมาน	มณียอด โยงเอ่
สังมิมาพร้อมข้า	แต่ตั้งปณิธา

ฉบับหอสมุดแห่งชาติ

พิหารยาวยิ่งกว้าง	พิสดาร
พุทธรูปองค์อุปทาน	เลิศหล้า
ยืนยังเยี่ยมพิมาน	รมณ์ยอด โยงเอย
สังมิมาพร้อมช้า	แต่งตั้งปณิธาน

วิหารพระละโว้

ตั้งอยู่ทางด้านทิศเหนือขององค์พระธาตุหริภุญไชย ปัจจุบันใช้เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมของศรัทธาสาธุชนที่ถืออุโบสถศีลนอนวัดระหว่างช่วงพรรษากาล ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์หลายครั้ง ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่เรียกว่า "พระละโว้" จากตำนานมุขปาฐะของวัดธงสัจจะ (ตั้งอยู่ริมแม่น้ำกวง ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร) เล่าว่าพระนางจามเทวีได้อัญเชิญพระพุทธรูปปางอุ้มบาตรมาจากเมืองละโว้มาสององค์ องค์เล็กให้ประดิษฐานในวิหารวัดหลวง (คือวัดพระธาตุหริภุญชัย) แล้วอธิษฐานตุงให้กวัดแกว่งไปทั่วเมือง หากตุง (ธง) ไปติดตั้ง ณ บริเวณใด จะโปรดให้สร้างวัดอีกแห่ง ณ บริเวณนั้น พร้อมให้อัญเชิญพระพุทธรูปยืนอุ้มบาตรองค์ใหญ่ไปประดิษฐานในวิหาร จึงชื่อว่า "วัดตุงสัจจะ" หรือวัดธงสัจจะ หมายถึงจุดเสี่ยงทำนายตุง ตั้งอยู่ใกล้เขตประตูเมืองด้านทิศตะวันออก

วิหารพระละโว้ภายหลังจากการบูรณะตามรูปแบบเดิมที่สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้ากาวิละครอบทับของเดิมที่มีมาแล้วตั้งแต่สมัยหริภุญไชย

ทว่าตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ได้บันทึกไว้ว่าในศักราช ๑๑๕๓ (พ.ศ.๒๓๓๔) พระเจ้ากาวิละพร้อมด้วยอนุชาทั้งสอง เจ้าราชวงศ์ และเสนาอำมาตย์ ได้พร้อมกันสร้างหอยอ ๔ ด้านของพระมหาธาตุแห่งเมืองลำพูน และสร้างพระเจ้าละโว้ในวิหารด้านเหนือของพระธาตุ ข้อความในตำนานตอนนี้สร้างความสับสนอยู่ไม่น้อย เนื่องจากทั้ง "หอยอ" และ "วิหารพระละโว้" นั้นนักวิชาการด้านสถาปัตยกรรมล้านนาหลายท่านเห็นตรงกันว่าย่อมต้องมีมาก่อนหน้าแล้วตั้งแต่สมัยล้านนาเป็นอย่างน้อย ดังนั้นคำว่า "สร้าง" ในที่นี้อาจหมายถึง "สร้างขึ้นใหม่" หรือ "บูรณปฏิสังขรณ์" ของเดิม

ภาพถ่ายเก่าปี พ.ศ.๒๔๘๐ "พระละโว้" ปางอุ้มบาตร เป็นพระพุทธรูปลอยตัวมีฉากหลังเป็นแผงประดับด้วยพระสาวกสองข้าง

เมื่อพิจารณาแล้วพบว่าพระพุทธรูปทั้งสององค์เป็นพระปฏิมาแบบล้านนาโดยเฉพาะในส่วนของพระพักตร์ แต่พระวรกายมีลักษณะอวบอ้วนคล้ายกำลังเปล่งลมปราณมากเป็นกรณีพิเศษ รวมทั้งพระหัตถ์-พระบาทอูมนูนคล้ายมือเท้านก แปลกกว่าพระพุทธรูปทั่วไปในล้านนา มีข้อสังเกตคือการครองจีวรห่มคลุมปิดอังสาทั้งสองข้างตกแต่งด้วยวงโค้งหลายวงที่ตั้งใจทำเป็นริ้วผ้าบริเวณรอบวงพระพาหา พระกร และจีบชายสบงเช่นนี้ เป็นลักษณะที่นิยมมากในศิลปกรรมจีนที่เริ่มมาตั้งแต่สมัยราชวงศ์ถัง หากเชื่อตามตำนาน ย่อมต้องมีการสร้างพระพุทธรูปองค์ใหม่ครอบทับองค์เก่าข้างในซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยหริภุญไชย อย่างไรก็ดี เรายังไม่สามารถหาหลักฐานเชื่อมโยงระหว่างการทำ "พระพุทธรูปปางอุ้มบาตร" กับความเป็น "พระละโว้" ว่ามีความสัมพันธ์กันในมิติใด เหตุไฉนจึงขนานนามพระปางอุ้มบาตรว่าพระละโว้

นอกจากนี้แล้ว ด้านหน้าของพระละโว้ยังมีการทำพระพุทธรูปปางฉันสมออีกด้วย โดยหล่อขึ้นตามตำนานพื้นเมืองของชาวลำพูน ที่เชื่อว่าพระพุทธเจ้าเคยเสด็จมาโปรดเวไนยสัตว์ที่นี่ และมีชาวลัวะหรือเม็งคบุตรถวายผลสมอ จากนั้นจึงมีการตรัสพยากรณ์เรื่องการอุบัติขึ้นของพระมหาเจดีย์กลางนครหริภุญไชยในสมัยพระเจ้าอาทิตยราช ดังที่ได้อธิบายไว้แล้วในบทต้นๆ อ.พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ได้ตั้งข้อสังเกตว่าการทำพระพุทธรูปปางแปลกๆ อาทิปางฉันสมอนั้นเป็นความนิยมที่เกิดขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ ๓"

มีข้อน่าสังเกตว่า ชื่อเรียก "วิหารพระละโว้" นี้ยังปรากฏอยู่ทั่วไปในเขตลำพูน-ลำปาง-เชียงใหม่ เช่นที่วัดพระธาตุลำปางหลวง อันเป็นเมืองเครือข่ายอาณาจักรหริภุญไชยร่วมสมัยกับพระนางจามเทวี นั้นก็ปรากฏชื่อของ "วิหารพระละโว้" เพียงแต่ทิศที่ตั้งนั้นเปลี่ยนจาก ทิศเหนือขององค์พระธาตุเจดีย์เป็นทิศตะวันตก สะท้อนถึงความสัมพันธ์ในอดีตระหว่างนครหริภุญไชยกับเมืองละโว้หรือลพบุรีในภาคกลาง

พระละโว้ ปัจจุบันเพิ่มรูปพระปางอุ้มบาตรทับแทนที่พระสาวกสองข้าง มีพระพุทธรูปปางฉันสมออยู่ด้านหน้า

สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้นิพนธ์ในหนังสือ "ตำนานพระพุทธเจดีย์" กล่าวถึงคราวที่เสด็จตรวจราชการมณฑลพายัพในปี พ.ศ.๒๔๖๔ ได้พบพระพุทธรูปยืนองค์หนึ่งในวัดมหาธาตุเมืองลำพูน ชาวบ้านเรียกว่า "พระละโว้" โดยเชื่อกันว่าเป็นพระพุทธรูปซึ่งพระนางจามเทวีอัญเชิญขึ้นมาจากเมืองลพบุรีหรือละโว้เพื่อสืบอายุพระพุทธศาสนา ซึ่งสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ตั้งข้อสังเกตว่า "พระละโว้" องค์ที่ท่านเห็นเป็นพระที่สร้างขึ้นชั้นหลัง อาจพอกทับองค์ข้างในหลายชั้น[๑๐]

วิหารพระเจ้าทันใจ

ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกขององค์พระธาตุ ภายในประดิษฐานพระเจ้าทันใจ เป็นพระพุทธปฏิมาสมัยล้านนาอีกองค์หนึ่งที่ทำพระประธานในอิริยาบถประทับยืน น่าเสียดายที่ถูกบดบังถึงสองชั้น ชั้นแรกคือแถวพระพุทธรูปประจำวัน ๗ องค์เรียงราย โดยองค์กลางเป็นประทับยืนปางอุ้มบาตรซึ่งทำขึ้นในช่วงไม่เกิน ๒๐ ปี และด้านหน้าสุดเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องแบบเนปาลที่สร้างขึ้นในยุคสมัยใหม่ไม่เกิน ๑๐ ปี

คติการสร้างพระเจ้าทันใจนี้ เชื่อกันว่าเป็นกุศโลบายให้ผู้สร้างมีความมุ่งมั่นตั้งใจหล่อพระพุทธรูปให้เสร็จภายในเวลาที่กำหนดไว้ช่วงระยะสั้น โดยมากกำหนดหล่อให้เสร็จภายในหนึ่งวัน หรือชั่วข้ามคืน และหากสัมฤทธิ์สมประสงค์ จะเป็นการเพิ่มบุญญานุภาพให้แก่ผู้สร้าง เมื่อเคารพบูชาแล้วเพิ่มความมั่นใจว่าบุคคลผู้นั้นจะสามารถฟันฝ่าอุปสรรคปัญหาใดๆ ให้ลุล่วงได้โดยง่ายทันทีทันใด

นอกจากพระเจ้าทันใจแล้ว วัฒนธรรมของล้านนายังมีการสร้าง "พระเจ้าทันจิต"[๑๑] อีกองค์หนึ่ง เป็นพระพุทธรูปประทับนั่งปางมารวิชัย เคยอยู่เคียงคู่กันในพระวิหารหลังนี้ แต่ในสมัยรัชกาลที่ ๖ ได้มีการเคลื่อนย้ายไปประดิษฐานในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระบรมมหาราชวัง ที่กรุงเทพ ในสมัยที่สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสด็จมาตรวจราชการมณฑลพายัพเมืองลำพูนในปี พ.ศ.๒๔๖๙

วิหารพระเจ้าทันใจหลังเดิมก่อนพระครูบาศรีวิชัยจะดำเนินการบูรณะ

พระเจ้าทันใจปางอุ้มบาตร (อุ้มโอ) ฝีมือช่างล้านนาสมัยพระเจ้าติโลกราช

พระพุทธปฏิมาของพระเจ้าทันใจ ณ วัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหารนี้เป็นศิลปะล้านนา ประทับยินในปางอุ้มบาตร หรือชาวล้านนาเรียกว่า "ปางอุ้มโอ" เป็นปางที่มีมาแล้วอย่างน้อยที่สุดในยุคของพระเจ้าติโลกราช ดังเช่นปรากฎหลักฐานคำจารึกที่ฐานพระพุทธรูปปางอุ้มโอ ณ วัดเชียงมั่น เมืองเชียงใหม่ในปี พ.ศ.๒๐๐๘[๑๒] ดังนั้นจะเห็นได้ว่า คติการทำพระพุทธรูปปางอุ้มบาตรหรืออุ้มโอนี้ ได้รับความนิยมมากในวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร เป็นพระพุทธรูปประธานทั้งภายในวิหารพระละโว้ และวิหารพระเจ้าทันใจ อีกทั้งองค์ใดองค์หนึ่งอาจเป็นพระพุทธรูปประทับยืนที่ถูกอ้างถึงในโคลงนิราศหริภุญชัยก็ได้

นอกเหนือจากจตุรวิหารทิศที่ตั้งรายล้อมองค์พระธาตุแล้ว ภายในกำแพงแก้วยังประกอบด้วยโบราณสถานสำคัญ ดังนี้

พระเจ้าทันใจองค์ในประทับยืนชุ้มติดผนังถูกบดบังด้วยพระพุทธรูปลีลาที่สร้างขึ้นใหม่ด้านหน้า

วิหารพระเจ้าทันใจสถาปัตยกรรมรูปแบบเดียวกันกับวิหารพระพุทธ และวิหารพระละโว้

วิหารพระพุทธ

ตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้ขององค์พระธาตุหริภุญไชย ตำนานพระธาตุเจ้าหริภุญชัย ระบุว่าสร้างในสมัยพระเมืองเมืองเกษเกล้าหรือพระเมืองอ้าย (พ.ศ.๒๐๖๘ - ๒๐๘๑) รัชกาลที่ ๑๓ แห่งราชวงศ์มังราย โดยโปรดให้สร้างวิหารประจำทางทิศใต้ของพระธาตุหริภุญไชย[illegible] ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัยขนาดใหญ่สมัยล้านนา ลงรักปิดทองเรียกว่า "พระพุทธ" มีข้อสังเกตว่าชื่อของ "วิหารพระพุทธ" ปรากฏอยู่ที่วัดพระธาตุลำปางหลวงด้านทิศใต้เช่นเดียวกัน

จากหลักฐานภาพถ่ายเก่า ซึ่งถ่ายราว พ.ศ.๒๔๕๗ พบว่าอาคารเดิมมีรูปแบบสถาปัตยกรรมสมัยล้านนา แผนผังอาคารเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาเป็นชั้นลดซ้อนกัน ๒ ตับ มุงด้วยกระเบื้องดินขอ ด้านหน้าวิหารมีระเบียงเตี้ยๆ ฉาบปูน

ต่อมาวิหารหลังนี้ ได้รับการปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ แต่จะเป็นช่วงเวลาใดนั้น ยังไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจน แต่จากหลักฐานภาพถ่ายเก่าราว พ.ศ.๒๔๙๙ พบว่ามีลักษณะเป็นอาคารก่ออิฐฉาบปูน มีแผนผังเดียวกับที่ปรากฏในปัจจุบัน อย่างไรก็ตามหลักฐานจากคำอุทิศถวายของคณะศรัทธาที่ปรากฏอยู่ในบนสิ่งก่อสร้างภายในอาคาร พบว่าส่วนใหญ่ระบุ ปี พ.ศ.๒๕๐๐ - ๒๕๐๑ จึงเชื่อว่าการปฏิสังขรณ์วิหารพระพุทธครั้งใหญ่นั้นคงเกิดขึ้นในช่วงเวลาก่อน พ.ศ.๒๔๙๙ ไม่นานนัก

วิหารพระพุทธ ปัจจุบันเป็นอาคารก่ออิฐฉาบปูนในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า โครงสร้างหลังคาม้าตั่งไหม กรุฝ้าเพดานปิดทึบ เสาวิหารเป็นเสากลมฉาบปูนประดับกระจก มีบันไดทางขึ้นหลักอยู่ทางด้านตะวันออก ลักษณะเป็นบันไดเรียบ ไม่มีการประดับตกแต่ง ด้านหลังมีบันไดขนาดเล็กอีก ๒ ข้าง พื้นบันไดและพื้นด้านหน้าวิหารเป็นหินขัด ราวระเบียงเป็นลูกกรงซีเมนต์หล่อ เสาวิหารด้านหน้าเป็นเสากลมปูนปั้น ประดับปูนปั้นรูปหน้ากาลติดกระจก

พื้นด้านในปูด้วยกระเบื้องลายดอก ซึ่งได้รับพระราชทานมาจากพระตำหนักภูพิงคราชนิเวศน์ (พระครูศรีธรรมโสภณ ,๒๕๕๐) ส่วนบนของผนังด้านในมีภาพจิตรกรรมสีน้ำพลาสติกเรื่องมโหสถชาดก ฝ้าเพดานปิดทองล่องชาดเขียนเป็นรูปนางมณีเมขลาและเทพชุมนุม ฐานชุกชีมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าประดับกระจก

หอพระไตรปิฎก (หอธรรมหลวง)

หอพระไตรปิฎก ทางภาคเหนือเรียกว่า **หอธรรม** ในกรณีของวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร มีชื่อเฉพาะว่า "**หอธรรมหลวง**" ตั้งอยู่ทิศตะวันออกเฉียงใต้ขององค์พระธาตุหริภุญไชย มีประวัติการก่อสร้างปรากฏตามหลักฐานศิลาจารึกพบที่วัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร (**ศิลาจารึกหริปุญชปุรี** เลขทะเบียนเดิมคือ ๓๒๗/๑๘ ต่อมาเปลี่ยนเป็น ลพ.๑๕) ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่ห้องจัดแสดงของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย[๓๔] ว่าสร้างโดยพระเมืองแก้ว กษัตริย์ผู้ครองเมืองเชียงใหม่พร้อมด้วยพระราชมารดา ศิลาจารึกและตำนานทางเหนือมักจะเรียกว่า "กษัตริย์แม่ลูกสองพระองค์" โดยในครั้งนั้นได้โปรดให้สร้างพระไตรปิฎกและพระพุทธรูปทองคำมาประดิษฐานในหอธรรมที่สร้างขึ้นด้วย

ศิลาจารึกเคยตั้งอยู่ ณ วัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร ที่มุมตะวันออกเฉียงเหนือ จารึกเมื่อ จ.ศ. ๘๖๒ ปีกดสัน (ปีวอกโทศก พ.ศ.๒๐๕๓) ซึ่งตรงกับรัชกาลพระเมืองแก้ว (พ.ศ.๒๐๓๘- ๒๐๖๘) กล่าวว่า สมเด็จบพิตรมหาราชเจ้า และสมเด็จพระสวัสดิศรีธรรมจักรวัตติมหาราชา พร้อมด้วยพระราชมารดา ได้ทรงสร้างพระธรรมมณเฑียรธรรม (หอไตร) และพระธรรมไตรปิฎก ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ และคัมภีร์อื่นๆ นอกจากพระปริยัติธรรมฎีกา อนุฎีกาอีก ๔๒๐ คัมภีร์ และทรงสร้างพระพุทธรูปทองคำประดิษฐานไว้ในหอมณเฑียรธรรมนั้น และถวายข้าวัดและเงินเป็นปัจจัยบำรุงพระธาตุเป็นจำนวนมาก

ข้อความจากศิลาจารึกเป็นอักษรไทยล้านนา ภาษาไทยวน เขียนเป็นบท "ลำนำ" คล้ายกาพย์ยานี ตัวเลขอักษรธรรม ถอดความโดยสรุปได้ดังนี้

พ.ศ.๒๐๕๓ กษัตริย์เชียงใหม่ หมายถึงพระเมืองแก้วซึ่งครองราชย์ระหว่าง ๒๐๓๘ - ๒๐๖๙ กับพระราชมารดา ทรงให้สร้างพระไตรปิฎก ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ พร้อมทั้งอรรถกถาฎีกาและอนุฎีกา รวมทั้งสิ้น

เป็นคัมภีร์ ๔๒๐ และพระพุทธรูปทองคำ นำมาประดิษฐานไว้ในหอไตรที่สร้างขึ้น ทรงให้เงินทุนเพื่อนำดอกผลเป็นค่าใช้จ่ายซื้อหมากเมี่ยงและข้าวบูชาพระธรรม ทรงให้ภาษีนาปีละ ๒,๐๐๐,๐๐๐ เบี้ย เพื่อเป็นค่าตอบแทนแก่ผู้ดูแลหอไตรกับพนักงานคนอื่นๆทรงถวายข้าคน ๑๒ ครอบครัว เพื่อปฏิบัติรักษาหอไตรและพระไตรปิฎก ทรงห้ามใช้คนเหล่านี้ทำงานอื่น ตอนท้ายขอบุญกุศลให้พระองค์ทรงเจริญด้วยโภคสมบัติ มีความแตกฉานในอรรถธรรม ที่สุดให้ได้เป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง และอุทิศกุศลส่วนหนึ่งให้พระบิดา อัยกา อัยกี อินทร์ พรหม และเทวดาอารักษ์แห่งเมืองหริภุญไชย ให้รักษาพระพุทธศาสนาในสถานที่นี้ตลอดไป

ศิลาจารึกหริปุญชปุรี กล่าวถึงการสร้างหอพระไตรปิฎก

หอธรรมหลวงมีรูปแบบสถาปัตยกรรมเป็นอาคารทรงสูงสองชั้น ครึ่งปูนครึ่งไม้ ชั้นล่างก่ออิฐถือปูน ชั้นบนเป็นอาคารเครื่องไม้ ตั้งอยู่บนฐานเขียงในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดสูง ตัวอาคารเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าย่อเก็จ ๒ ชั้น มีมุขทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ตลอดทั้งหลังแกะลวดลายฉลุไม้ปิดทองประดับกระจก หลังคาทำลดชั้นประดับด้วยช่อฟ้าใบระกาหางหงส์อ่อนช้อยแบบล้านนาโบราณ บนสันหลังคาประดับด้วยบราลีหรือศัพท์ทางสถาปัตยกรรมไทยเรียก “เรือนเทพ” แต่ภาษาล้านนาเรียก “ปราสาทเฟื้อง” หลังคามุงด้วยกระเบื้องโลหะคล้ายแผ่นดีบุก ซึ่งถือว่าหอธรรมแห่งนี้ยังรักษาเค้าโครงของสถาปัตยกรรมล้านนาแบบดั้งเดิมที่มีอายุร่วม ๕๐๐ ปีเพียงหลังเดียวที่ยังหลงเหลืออยู่ในลำพูน[๒๕] แม้จะมีหลักฐานรองรับถึงอายุสมัยการสร้างหอไตรหลังนี้ว่ามีความเก่าแก่ไปถึงสมัยของพระเมืองแก้ว แต่เชื่อว่าอาคารที่เป็นเครื่องไม้นั้นย่อมผุพังง่ายไปตามกาลเวลา ฉะนั้นหอไตรองค์ที่เห็นในปัจจุบันน่าจะได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ใหญ่อีกครั้งในยุคที่พระเจ้ากาวิละมาฟื้นฟูเมืองลำพูน และเป็นต้นแบบให้แก่หอไตรที่วัดพระสิงห์ เชียงใหม่[๒๖]

ก่อนการบูรณะ

หลังการบูรณะ

ลักษณะการสร้างหอไตรทรงสูงบนผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าเช่นนี้ ถือว่าเป็นรูปแบบเฉพาะของหอธรรมล้านนา แตกต่างไปจากหอไตรทางภาคกลางที่นิยมสร้างอาคารไม้ชั้นเดียวกลางสระน้ำ เพื่อป้องกันปลวก มด แมลง และอัคคีภัย หอธรรมของล้านนามีองค์ประกอบดังนี้

๑. หน้าบันแกะสลักลวดลายภายในช่องตารางหน้าจั่วแบบ "ขื่อม้าตั่งไหม" อันเป็นรูปแบบที่นิยมในยุคล้านนา ภาคเหนือเรียกหน้าบันว่าหน้าแหนบ ภายในแกะสลักเป็นรูปหน้ากาลหรือราหู หมายถึงผู้พิทักษ์ศาสนสถาน

หน้าบันรูปราหู

๒. ประติมากรรมรูปเทวดาประณมกรหรือเทวดายืนแท่นถือพระขรรค์ที่บานพระทวาร ทำหน้าที่คอยอารักษ์มิให้ภูตผีปีศาจเข้ามาภายในหอธรรม ลักษณะประติมากรรมเป็นศิลปะที่มีการซ่อมแซมใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์

เทวดายืนแท่นถือพระขรรค์ที่บานประตู

๓. ภายในกรอบช่องกระจกหรือช่องลูกฟัก (ทางเหนือเรียกว่า "ช่องแว่น") ใต้บานพระบัญชร รายล้อมด้วยสัตว์ในป่าหิมพานต์ เช่น ดุรงคปักษิณ นรสิงห์ คชสีห์ ฯลฯ สัตว์เหล่านี้ทำหน้าที่เป็นผู้เฝ้าพระธรรมคัมภีร์[๑๗]

สัตว์หิมพานต์ในกรอบช่องกระจกย่อมุม

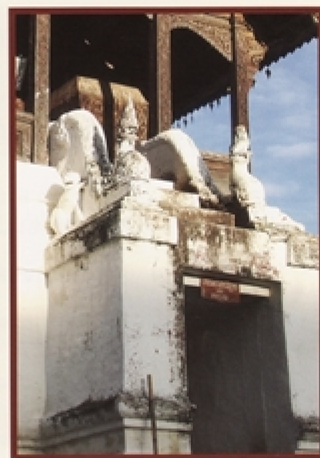

ลายดอกไม้ทิพย์หรือดอกไม้ร่วงจากสวรรค์ในกรอบสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน ที่ผนังข้างพระบัญชร

๔. การตกแต่งผนังอาคารด้วยลายพุ่มข้าวบิณฑ์หรือดอกไม้ทิพย์หมายถึงความอุดมสมบูรณ์ ความชุ่มชื้น รูปแบบเช่นนี้ส่งอิทธิพลให้แก่หอไตรวัดพระธาตุลำปางหลวง วัดพระสิงห์ และวัดเชียงมั่น จังหวัดเชียงใหม่ ในยุคต่อมา

จะเห็นว่าการทำบันไดนาคหรือสะพานสายรุ้งตามความเชื่อของชาวล้านนาขึ้นไปสู่หอธรรมนั้นได้ทำด้านทิศตะวันตก เพื่อให้หอธรรมหันหน้าไปสู่เขาพระสุเมรุจำลองและองค์พระธาตุหริภุญไชย บันไดแบ่งออกเป็นสองช่วง ช่วงแรกคือจากพื้นดินสู่ฐานเขียง จากนั้นไม่ปรากฏบันไดจากฐานเขียงสู่อาคารชั้นล่างที่ก่อด้วยอิฐถือปูนอันมีประตูทางเข้าทางเดียว บันไดช่วงที่สองทำเป็นบันไดนาคเล็กๆ จากอาคารปูนสู่อาคารไม้ชั้นบน การเว้นช่วงบันไดของฐานเช่นนี้มีวัตถุประสงค์มิให้บุคคลทั่วไปปีนขึ้นลงได้สะดวกเนื่องจากถือว่าพระคัมภีร์ซึ่งทำด้วยใบลานทั้งหมดเป็นของสูงของศักดิ์สิทธิ์ จึงเก็บรักษาไว้ในหีบพระธรรมหรือ "หีดธรรม" หากมีความจำเป็นต้องใช้

มอมข้างบันไดมกรคายนาค

สมัยรัตนโกสินทร์ได้มีการต่อเติมซ่อมเสริมในส่วนของปูนปั้นที่สองข้างบันไดนาคทางขึ้นชั้นบน ด้วยการทำรูปตัว "มอม" สัตว์ผสมระหว่างแมว สิงห์ และสุนัข ไว้ที่ผนังด้านข้างบันได มอมเป็นสัตว์ในจินตนาการที่นิยมทำในหมู่ชาวไทลื้อ - ไทยองจากสิบสองปันนา และยังมีการนำสิงโตจีนคาบแก้วทำด้วยหินอับเฉาเรือ ๑ คู่มาประดับที่หัวเสาบันไดชั้นล่าง อันเป็นศิลปกรรมจีนที่นำเข้าสู่สยามในสมัยรัชกาลที่ ๓

ปัจจุบันภายในหอไตรยังคงเก็บรักษาหนังสือใบลานจารด้วยอักษรพื้นเมือง ประเภทนิทานธรรม และตำนานประวัติของเมืองลำพูน

เขาพระสุเมรุจำลองหรือเขาสิเนรุ

ไม่มีการระบุถึงประวัติความเป็นมาของการสร้างเขาพระสุเมรุจำลองภายในบริเวณวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหารว่ามีขึ้นในสมัยใด ผิดกับสิ่งก่อสร้างอื่นๆ แต่เชื่อว่ามีมาแล้วตั้งแต่สมัยหริภุญไชย จากร่องรอยของฐานศิลาแลงเตี้ยๆ ที่จมฝังในพื้นคอนกรีตย่อมเป็นประจักษ์พยานว่าโบราณสถานขนาดเล็กองค์นี้มีความเก่าแก่ตั้งแต่ยุคเริ่มต้นของการสถาปนาองค์พระธาตุหริภุญไชย อย่างน้อยที่สุด ได้ปรากฏหลักฐานในโคลงนิราศหริภุญชัย บทที่ ๑๗๙ สำนวนฉบับพื้นเมืองเชียงใหม่[๑๑] ดังนี้

พระเมรุมวยเนื้อครอบ	เรียมทุกข์
เหมือนเมื่อทำกิตติยุด	ซวดซ้าย
เจ็ดเขาค้นแลงรุด	แดเดือด ตางเอ่
ถนออาสน์อินทร์คล่อมคล้าย	คอบเข้าคูถนอม

หรือสำนวนฉบับหอสมุดแห่งชาติกล่าวว่า

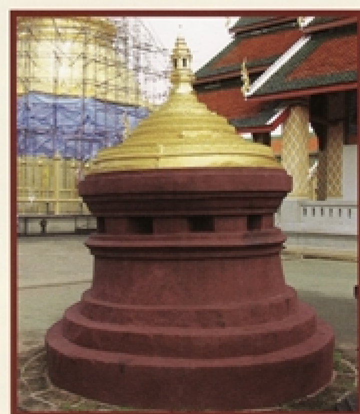
พระเม้านอระเนิ้งคอบ	เรียมทุกข์ เทือนี
เหมือนเมื่อทำกิตติยุค	ซวดซ้า
เจดเขาคระเลงลุก	แดเดือด ต่างเอย
ถมออาสน์คล้ายเคล้า	คอบข้าฤๅถนอม

ใจความสรุปได้ว่า กล่าวถึงเขาพระสุเมรุที่ถูกไม้มีผลค่าค้อมน้อมนวยทวยทอดลงมา มีภูเขา ๗ เทือกที่เอียงโคลง (ค้นแลง) ล้อมรอบเขาพระสุเมรุ ซึ่งทั้งหมดวางครอบบัลลังก์หินอยู่

เขาพระสุเมรุจำลองตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของพระธาตุหริภุญไชย หรือตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของหอไตร ข้างหอไตรมีรูปปั้นช้างหมอบอยู่ข้างบ่อน้ำ ลักษณะมีชีวิตชีวามาก บ่อน้ำในเขตพุทธาวาสนี้มีประจำทั้ง ๔ ทิศ เป็นบ่อที่มีน้ำใสตลอดทั้งปี

เขาพระสุเมรุจำลองขนาดย่อม ตั้งอยู่บนพื้นดินไม่มีฐานรองรับ ส่วนล่างก่อด้วยอิฐถือปูนเป็นทรงกลมระบายสีชาดแดง ด้านบนหล่อด้วยทองสำริดลดหลั่นขึ้นไปเป็นเขาวงกต ๗ ชั้น ลักษณะของการหล่อเป็นการหล่อทีละชิ้นแล้วนำมาประกอบกันภายหลัง ส่วนนี้คือเขาสัตตปริภัณฑ์[๑๙] ภูเขาที่ล้อมรอบเขาพระสุเมรุทั้ง ๗ ชั้น ประกอบด้วย ๑. ยุคนธร ๒.อิสินธร ๓.กรวิก ๔.สุทัสสนะ ๕.เนมินธร ๖.วินันตกะ ๗.อัสกัณ

เขาพระสุเมรุตั้งอยู่บนเขาตรีกูฏ สามยอดเรียก "ผาสามเส้า" แสดงออกด้วยการทำฐานกลมซ้อนกันสามชั้น

ระหว่างเขาแต่ละชั้นนั้นมีเกษียรสมุทรคั่นสลับ สัตตบริภัณฑ์ นี้ช่างได้แกะสลักเป็นรูปป่าซึ่งเป็นที่อยู่ของพวกอสูรที่ถูกพระอินทร์ขับไล่ลงมาจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ลวดลายมีความละเอียดอ่อนในองค์ประกอบที่เป็นป่าไม้ สัตว์ป่าและเหล่าอสูร ส่วนยอดบนสุดเป็นปราสาทหล่อสำริดปิดทองขนาดเล็กมีรูปทรงคล้ายโคมปราสาทสำริด แต่ละด้านมีซุ้มประตูโขงเปิดโล่งถึงกันหมด ปราสาทจำลองนี้คือ ไพชยนต์มหาปราสาท อันเป็นที่สถิตประทับของพระอินทร์

รศ.ดร.วรลัญจก์ บุณยสุรัตน์ คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ตั้งข้อสังเกตว่าลักษณะของเทวดาที่ประดับในกรอบสามเหลี่ยมตามขนดนาคเขาสัตตบริภัณฑ์นั้น ทั้งพระพักตร์ เครื่องประดับ และเครื่องทรงภูษาภรณ์ มีรายละเอียดทางศิลปกรรมละม้ายศิลปะขอมโบราณก่อนสมัยนครวัด ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖ ซึ่งมีอายุร่วมสมัยกับองค์พระธาตุหริภุญไชยในสมัยพระเจ้าอาทิตยราช[๒๐]

เขาสัตตบริภัณฑ์ หรือ "สัตตบริภัณฑคีรี" คือภูเขาเจ็ดลูกที่ตั้งรายล้อมเขาพระสุเมรุ แต่ละเขามีนทีสีทันดรคั่น เป็นศิลปกรรมแผ่นโลหะทารักดำปิดทอง

โคมปราสาทสำริดบนยอดเขาสัตตบริภัณฑ์ แทนสัญลักษณ์ "ปราสาทไพชยนต์" ฝีมือร่วมรุ่นกับโคมปราสาทล้อมรั้วพระธาตุหริภุญไชย สร้างในช่วงรัชสมัยของพระเจ้าติโลกราชถึงพระเมืองแก้ว

ในขณะที่ รศ.ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ คณะโบราณคดี เห็นว่าลวดลายที่คล้ายขอมนั้นอาจเป็นการลอกเลียนแบบขึ้นมาใหม่ในยุคหลังประมาณต้นรัตนโกสินทร์ก็เป็นได้ และมีข้อน่าสังเกตว่าลวดลายศิลปกรรมของสัตตบริภัณฑ์แห่งนี้มีฝีมือคล้ายคลึงกับงานช่างที่ผูกลายประดับกราบเรือสำเภารูปสัตว์หิมพานต์ต่างๆ ที่ดิ้นทุรนทุรายในท้องมหาทนที ซึ่งประดับริมรั้วระเบียงหอกขององค์พระธาตุเจดีย์ อาจเป็นงานศิลปกรรมสกุลช่างเดียวกันก็ได้[๑๑]

สำหรับส่วนยอดปราสาทนั้นหลายท่านเห็นตรงกันว่าเป็นศิลปกรรมยุคล้านนา เนื่องจากมีความคล้ายคลึงกับโคมป่องหรือโคมปราสาทที่ตั้งอยู่บริเวณรั้วระเบียงหอกล้อมองค์พระธาตุเจดีย์

หอกังสดาล

หอกังสดาล หรือ**หอระฆังกังสดาล** ตั้งอยู่ด้านทิศเหนือของวิหารหลวง หรือทิศตะวันออกเฉียงเหนือขององค์พระธาตุเจดีย์ เดิมมีรูปทรงเป็นเสาไม้เตี้ยๆ สองต้นมีไม้ท่อนหนึ่งวางพาดอยู่ ไม้ท่อนนี้คือไม้สำหรับใช้ตีฆ้อง ต่อมาเสาเปลี่ยนเป็นก่ออิฐฉาบปูน ๒ ต้น แขวนระฆังแผ่นกลมหรือชาวล้านนาเรียกว่า "กังสดาล" ขนาดใหญ่ไว้ ซึ่งหล่อขึ้นในราว พ.ศ.๒๔๑๓ ต่อมาเสาที่แขวนกังสดาลชำรุดลง ภายหลังจึงมีการรื้อถอน และสร้างหอกังสดาลขึ้นใหม่ดังปรากฏอยู่ในปัจจุบัน โดยใช้สถานที่ของหอพระนาก ซึ่งเดิมในสมัยหริภุญไชยเป็นที่ตั้งของหอพระแก้วขาว

เสาผูกกังสดาลองค์เดิม มุมมองจากทิศตะวันตก และเห็นหอพระนาก อาคารทรงมณฑปอยู่เบื้องหลัง

ที่แขวนกังสดาลเมื่อแรกสร้าง มีลักษณะเป็นเสาสองต้นยังไม่เป็นรูปแบบของ "หอ" ถ่ายตอนช่วงมีพายุลมหลวงลำปางพัดถล่มพระวิหารหลวง คณะผู้ตรวจราชการมณฑลพายัพจึงขึ้นมาดูแลความเรียบร้อย

จากการศึกษาภาพถ่ายเก่า และจากการสัมภาษณ์พระเทพมหาเจติยาจารย์ เจ้าคณะจังหวัดลำพูน ทำให้ทราบว่า ระยะเวลาช่วงการบูรณะหอกังสดาลนั้น น่าจะอยู่ในช่วง พ.ศ.๒๔๗๙ - ๒๔๘๐ ซึ่งเป็นเวลาที่พบภาพถ่ายของสิ่งก่อสร้างทั้ง ๒ รูปแบบ พระเทพมหาเจติยาจารย์ เล่าว่า เมื่อครั้งที่ชาวบ้านช่วยกันรื้อที่เก็บกังสดาลและหอพระนาก ได้พบพระพุทธรูปสำริดสมัยล้านนาหลายองค์ บางองค์ทำมาจากทองเหลือง บางองค์ทำมาจากทองแดง เมื่อนำพระพุทธรูปที่พบมาขัดทำความสะอาดแล้วเหมือนนาก ชาวบ้านจึงเรียกหอพระหลังนี้ว่า "หอพระนาก" โดยเศียรพระพุทธรูปองค์ดังกล่าวเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย

เศียรพระพุทธรูปสมัยล้านนาทำด้วยนาก ได้มาจาก "หอพระนาก" ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย

หอกังสดาลตั้งอยู่อย่างโดดเด่นทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของพระวิหาร

รายละเอียดลวดลายปูนปั้นภายหลังการบูรณะ

หอกังสดาลรูปแบบปัจจุบันสร้างโดยพระครูพิทักษ์เจติยานุกิจ หรือครูบาคำฟู เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๑ โดยใช้เงิน ๑๘๐ รูปี เป็นอาคารโล่ง สูง ๒ ชั้น มีทางขึ้นหันสู่ทิศตะวันตกเพื่อแสดงความสักการะแด่พระธาตุหริภุญไชย ชั้นบนแขวนระฆังที่หล่อสมัยเจ้าหลวงดาราดิเรกรัตน์ไพโรจน์ เจ้าผู้ครองนครลำพูนองค์ที่ ๗ (พ.ศ.๒๔๑๔ - ๒๔๓๑) แต่เดิมระฆังเคยแขวนอยู่ในหอทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของพระวิหารหลวง ณ บริเวณหอกลองเภรีปัจจุบัน ส่วนชั้นล่างแขวนฆ้องหรือกังสดาลขนาดใหญ่ หลายท่านเชื่อว่าน่าจะเป็นกังสดาลที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในประเทศไทย ใช้ทองสำริดหนักถึงเจ็ดแสนสองหมื่นเก้าพันตำลึง หล่อสมัยเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ ๖ (พ.ศ.๒๓๙๙-๒๔๑๓) โดยฝีมือครูบาเฒ่าแห่งวัดสูงเม่นเมืองแพร่ หรือครูบากัญจนะ สถานที่หล่อคือวัดพระสิงห์ มีจารึกอักษรไทยล้านนาแบบฝักขาม ปรากฏอยู่บนกังสดาล ถอดความโดย อ.ฉ่ำ ทองคำวรรณ นักอ่านจารึกของกรมศิลปากร ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.๒๕๐๑ และได้รับการปริวรรตใหม่อีกครั้งเมื่อปี ๒๕๕๑ โดยสำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร[๒๒] มีคำอ่านดังนี้

"สร้างหล่อกังสดาลหน่วยนี้แต่เมื่อศักราชได้ ๑๒๒๒ ตัว ปีกดสัน เดือน ๙ ออก ๓ ค่ำ วันอังคารหล่อ กัญจนมหาเถรเจ้าวัดป่าเมิงแพร่เป็นเค้าแก่ศรัทธาภายในเจ้าหลวงเมิงเจียงใหม่ เป็นเค้าแก่สัทธาภายนอก ศรัทธาทั้งภายในและภายนอกพร้อมกันสร้าง หล่อในวัดพระสิงห์เวียงเจียงใหม่ มาไว้เป็นเครื่องปูจาทานกับพระธาตุเจ้าอันตั้งไว้บังใบในเมิงหริภุญไชยที่นี้ ๕,๐๐๐ พระวัสสาแล"

ข้อความที่จารึกนี้ระบุถึงปีวอก โทศกจุลศักราช ๑๒๒๒ อันตรงกับ พ.ศ. ๒๔๐๓ อยู่ในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๔

หอกังสดาลแห่งนี้ต่อมาได้กลายเป็นสัญลักษณ์อันโดดเด่นของวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ และพระราชอาคันตุกะหลายพระองค์ในคราวเสด็จพระราชดำเนินมากราบนมัสการองค์พระธาตุเจดีย์ศรีหริภุญไชย ทุกพระองค์ทรงลั่นกังสดาลใบนี้ด้วยเช่นกัน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าพระอยู่หัวพร้อมด้วยพระราชาธิบดีโบดวงแห่งเบลเยียม เสด็จพระราชดำเนินวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหารเมื่อวันที่ ๙ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๐๗

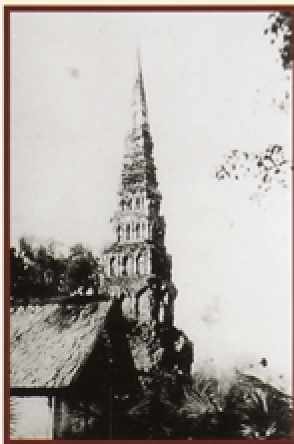
ซึ่งชาวล้านนาในอดีตเชื่อว่า การตีระฆังหรือการลั่นฆ้องนั้นเป็นการส่งสัญญาณบอกบุญให้แก่วิญญาณบรรพบุรุษผู้ล่วงลับให้มารับบุญนั้น

สุวรรณเจดีย์ หรือปทุมวดีเจดีย์

เป็นเจดีย์ที่พระนางปทุมวดี มเหสีของพระเจ้าอาทิตยราช ทรงโปรดให้สร้างขึ้นหลังจากพระเจ้าอาทิตยราชทรงสร้างพระธาตุเจดีย์ได้ ๔ ปี ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือขององค์พระธาตุ ในระยะห่างประมาณ ๕๐ เมตร ติดกับแนวกำแพงแก้ว

ชินกาลมาลีปกรณ์ เล่าในลักษณะตำนานว่า *"อันว่าพระราชเทวีทรงพระนามชื่อว่า ปทุมวดี เป็นพระมเหสีแห่งสมเด็จพระอาทิจวงศ์ เธอทรงประสาทศรัทธาให้สร้างซึ่ง พระสุวรรณเจดีย์ พระองค์หนึ่งไว้ในพระศาสนา ให้เป็นที่ไหว้ที่บูชาแก่สรรพเทพามนุษย์ทั้งปวง"* [๒๓]

ภาพถ่ายเก่าสุวรรณเจดีย์ก่อนบูรณะ ภาพซ้ายถ่ายปี พ.ศ. ๒๕๐๙
ภาพขวาถ่ายปี พ.ศ.๒๔๔๕

ตำนานมูลศาสนา *"ฝ่ายนางปทุมวดีผู้เป็นอัครมเหสีนั้นก็ให้ก่อพระเจดีย์องค์หนึ่งเป็นเหลี่ยม ภายข้างก้ำเหนือพระมหาธาตุเจ้า (ทางทิศเหนือพระธาตุ) นางให้ใส่คำลงที่ยอด จึงให้ชื่อว่า สุวรรณเจดีย์"*

ชาวลำพูนเรียกสุวรรณเจดีย์ว่า "พระธาตุเหลี่ยม" "ธาตุเหลี่ยม" หรือ "ปทุมวดีเจดีย์" กล่าวกันว่าแต่ก่อนนั้นมีการฟ้อนสมโภชในเดือน ๔ เหนือ (เดือน ๖ ภาคกลาง) อันเป็นเวลาหลังเก็บเกี่ยวทุกปี แต่ปัจจุบันพิธีนี้ได้สูญหายไป

รูปทรงของสุวรรณเจดีย์เป็นการลอกแบบมาจากเจดีย์ทรงปราสาทสี่เหลี่ยมของ "สุวรรณจังโกฏเจดีย์" (กู่กุฏิ) ที่วัดจามเทวี แต่ทรวดทรงสูงเพรียวกว่า คือฐานกว้างประมาณ ๖ เมตร ความสูงประมาณ ๑๔ เมตร องค์เจดีย์สร้างด้วยศิลาแลงผสมอิฐในผังทรงสี่เหลี่ยมซ้อนเหลื่อมกัน ๕ ชั้น มีสถูปจำลองที่มุมของเรือนธาตุแต่ละชั้น รายละเอียดหลุดร่วงหายไป

เรือนธาตุแต่ละชั้นประดับซุ้มจระนำด้านละ ๓ ซุ้ม ชั้นละ ๑๒ ซุ้ม รวมทั้งสิ้น ๖๐ ซุ้ม ภายในซุ้มจระนำประดิษฐานพระพุทธรูปประทับยืน เป็นศิลปะหริภุญไชยทำด้วยปูนปั้นมีแกนเป็นอิฐ พบร่องรอยของการ

ลงรักปิดทอง และการบูรณะใหม่ด้วยการพอกปูนปั้นทับในยุคหลัง ปัจจุบันมีพระพุทธรูปประทับยืนปางประทานอภัยด้วยการยกพระหัตถ์ขวาแนบพระอุระเหลืออยู่บ้างเพียงไม่กี่ซุ้ม

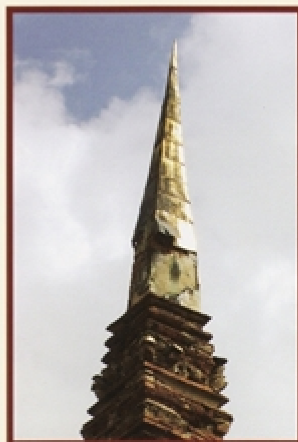
เกี่ยวกับสัญลักษณ์ของการทำพระพุทธรูปประทับยืน ๖๐ องค์นี้ อ.พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ได้เคยอธิบายไว้ว่าน่าจะหมายถึงจำนวนของพระอรหันต์ ๖๐ รูปที่บรรลุธรรมในพรรษาแรกของการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า และได้ตามเสด็จมายังเมืองหริภุญไชย ซึ่งขณะนั้นพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่ป่าอิสิปตนะแห่งเมืองพาราณสี ทรงเทศนาสั่งสอนปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ (อัญญาโกณฑัญญะ วัปปะ ภัทธิยะ มหานามะ อัสชิ) และพระยศกุลบุตรพร้อมด้วยสหายอีก ๕๔ รวมทั้งหมด ๖๐ องค์ ซึ่งทั้งหมดสำเร็จพระอรหัตผลเป็นพระอเสขอริยบุคคล[๒๔] ตำนานพื้นเมืองจามเทวีวงศ์ เล่าว่า พระอรหันต์ทั้ง๖๐ พระองค์นี้ได้มาหริภุญไชยพร้อมพระพุทธเจ้า

ส่วนคูหาซุ้มพระยืนหรือ "กุฏิ" มีลักษณะแตกต่างไปจากซุ้มจระนำของสุวรรณโกฏเจดีย์ที่เรียกว่า *ซุ้มเคล็ก* (CLEC เป็นภาษามอญ - หมายถึงซุ้มที่มีลวดลายใบไม้คล้ายเปลวไฟพวยพุ่งประดับด้วยเทวดาและเม็ดประคำในกรอบใบฝักเพกา)[๒๕] แต่ซุ้มจระนำของสุวรรณเจดีย์ก่อเป็นสันเหลื่อมตกแต่งเป็นซุ้มหยักคดโค้งสามวง มีบ่าสองข้างมองโดยรวมคล้ายวงโค้งห้าวง ปลายกรอบซุ้มม้วนออกคล้ายคั่วเหงา ลักษณะเช่นนี้เป็นต้นแบบให้แก่ซุ้มจระนำของสถูปทรงปราสาทสมัยล้านนาต่อมา ที่เส้นลวดตกแต่งด้วยเม็ดไข่ปลาขนาดเล็ก บางซุ้มมีลายประจำยาม เหนือซุ้มจระนำมีร่องรอยฝักเพกา หัวเสารับซุ้มมีร่องรอยของการตกแต่งด้วยบัวกลีบยาวซ้อนกันมีเกสรบัว

พระพุทธรูปในซุ้มพบว่ามีความพยายามที่จะแก้ไขพระพักตร์จากรูปสี่เหลี่ยมให้เป็นรูปวงรูปไข่แบบล้านนา แต่ยังพบร่องรอยของการทำพระขนงเป็นสันนูนต่อกัน พระเนตรโปนเหลือบลงต่ำ พระนาสิกแบนใหญ่

สุวรรณจังโกฏเจดีย์ เป็นต้นแบบสถูปทรงปิรามิดให้แก่สุวรรณเจดีย์

พระโอษฐ์กว้างหนา มีไรพระมัสสุ มีไรพระศก เป็นแถบเล็กๆเหนือพระนลาฎมีอูรณา กลม เม็ดพระศกขมวดแหลมสูงขนาดเล็กมีอุษณีษะเป็นกรวยเรียบๆ อยู่ด้านบนพระเศียร ซึ่งโป่งออก ห่มจีวรคลุมบางเรียบแนบองค์ แลเห็นสายรัดประคด ทั้งหมดนี้เป็นลักษณะของศิลปแบบหริภุญไชย ซึ่งนักวิชาการมีความเห็นว่ามีความสืบต่อจากศิลปกรรมของทวารวดี

ส่วนยอดของเจดีย์ทำเป็นกลีบบัวกลุ่มประดับเกสรบัวซ้อนชั้นกันขึ้นไปหลายชั้นสลับกับป้องไฉนในรูปสี่เหลี่ยม บัวกลุ่มเหล่านี้ทำด้วยปูนปั้นหุ้มแผ่นทองแดงหรือทองจังโก ส่วนปลียอดปลายสุดทำเป็นกรวยแหลมเรียวยาวขึ้นไปในผังสี่เหลี่ยมหุ้มทองจังโกเช่นกัน อันเป็นหลักฐานสำคัญที่ช่วยคลี่คลายปริศนาของปลียอดที่หักหายไปของสุวรรณโกฏเจดีย์วัดจามเทวีได้เป็นอย่างดี

จากบันทึกของตรียัมปวาย หนังสือ "ปริอรรถาธิบายแห่งพระเครื่องฯ เล่มที่ ๓" กล่าวว่าเจดีย์ปทุมวดีได้ถูกเปิดกรุถึงสามครั้งพบพระพิมพ์ดินเผารุ่น **"พระเปิม"** หลายพันองค์ ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๔ โดยพระครูบาธรรมวิชัย เจ้าอาวาสวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหารในขณะนั้นได้เปิดกรุอย่างเป็นทางการ พบพระเปิมหลายพันองค์ ทางวัดให้ประชาชนเช่าบูชา เพื่อนำเงินมาสมทบทุน บูรณปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุและศาลาบาตรของพระอาราม ต่อมาปี พ.ศ. ๒๔๘๔ เจ้าหลวงจักรคำขจรศักดิ์ ได้เปิดกรุโดยขุดฐานพระเจดีย์ลึกเข้ามาสู่จุดศูนย์กลางและลึกลงไปถึงฐานรากในระดับ ๑.๕ เมตร จนพบโพรงอุโมงค์ที่ถูกอิฐเก่าทับซ้อนหลายชั้น ได้พระเปิมขึ้นมา ๓ - ๔ ตะกร้า เป็นจำนวนหลายพันองค์ ได้แจกจ่ายให้แก่หน่วยทหารที่ประจำอยู่ในจังหวัดลำพูนทั่วทุกคน คนละองค์ ที่เหลือได้เอาไปฝังกรุไว้ตามเดิม ส่วนครั้งที่สาม ปี พ.ศ.๒๔๙๖ ถูกลักลอบขุดโดยมิจฉาชีพ ได้พระเปิมออกมาจำนวนไม่ทราบแน่ชัด เข้าใจว่าประมาณ ๓๐๐ องค์ เชื่อว่าการเปิดกรุทั้งสามครั้งนั้นเองเป็นการนำมาซึ่งการทรุดตัวขององค์พระเจดีย์ รวมไปถึงการลักลอบตัดเศียรพระพุทธรูปในซุ้มจระนำหลายองค์[๖]

พระเปิม เป็นพระพิมพ์ดินเผาขนาดค่อนข้างโตและแบนกว่าพระพิมพ์ประเภทพระรอดหรือพระคง องค์พระค่อนข้างล่ำสัน เศียรโล้นมองไม่เห็นเม็ดพระศก ประทับนั่งขัดสมาธิเพชรปางมารวิชัย มีชายผ้าทิพย์ทรงจีวรแบบห่มคลุมบางแลเห็นเม็ดพระถันและพระนาภีลึก ผนังด้านหลังมีโพธิ์กิ่งด้านละ ๕ กิ่ง รวมที่เหนือ

พระเศียรอีกหนึ่งกิ่ง เป็น ๑๑ กิ่ง ใบโพธิ์เป็นเม็ดนูนเด่น ปลายใบคมคล้ายหัวลูกศร พระกรข้างซ้ายตั้งเฉียง พระอุระใหญ่ รูปแบบศิลปะของพระเปิมจัดว่าอยู่ในกลุ่มเดียวกันกับพระคงและพระบาง รับอิทธิพลมาจากศิลปะคุปตะของอินเดีย โดยเฉพาะใต้ข้อพระบาทที่มีชายผ้าทิพย์เป็นริ้วผ้าคลี่แผ่อยู่ คล้ายชายจีวรนั้นเป็นลักษณะคุปตะแห่งสารนาท แต่เนื่องจากลวดลายของต้นโพธิ์ที่มีการตกแต่งอย่างละเอียดนั้น เป็นลักษณะตามความนิยมในท้องถิ่น[๓๗]

พระเปิม จากกรุสุวรรณเจดีย์

พระเจดีย์รูปทรงสี่เหลี่ยมซ้อนกันห้าชั้นแบบปิรามิดขั้นบันได (Stepped Pyramid) ของปทุมวดีเจดีย์และสุวรรณจังโกฏเจดีย์ถือเป็นแบบสถาปัตยกรรมที่มีความสำคัญยิ่งในศิลปกรรมหริภุญไชย เพราะเป็นต้นแบบให้แก่เจดีย์ในภาคเหนือหลายองค์ เคยพบร่องรอยเจดีย์แบบนี้ที่เวียงท่ากาน เวียงมโน และนิยมสร้างสมัยต่อมาในแคว้นล้านนาและสุโขทัย เช่น วัดเจดีย์เหลี่ยม (กู่คำ) เวียงกุมกาม จ.เชียงใหม่ วัดพญาวัด จ.น่าน และเจดีย์รายวัดมหาธาตุ จ.สุโขทัย นอกจากนี้ยังส่งอิทธิพลให้แก่เจดีย์วัดป่าสักเชียงแสน นำไปประยุกต์ใช้เป็นฐานชั้นล่างสุดประกอบด้วยพระพุทธรูปประทับยืนในซุ้มสามองค์ โดยผสมส่วนยอดตอนบนกับแรงดาลใจของเจดีย์ทรงปราสาทห้ายอดของเจดีย์เชียงยัน

ณ เชิงฐานเขียงของสุวรรณเจดีย์พบพระพุทธรูปศิลาทราย เคลื่อนย้ายมาจากวัดดอนแก้ว ตั้งอยู่ฟากตะวันออกของแม่น้ำกวง พร้อมกับศิลาจารึกโกลนด้วยหินทราย เหตุที่พบโบราณวัตถุจำนวนมากที่วัดดอนแก้ว เนื่องจากวัดนี้ในอดีตมีฐานะเป็นวัดหนึ่งในสี่มุมเมืองทิศตะวันออกยุคพระนางจามเทวี เรียกวัดอรัญมิการาม และในสมัยพระเจ้าสรรพสิทธิ์มีชื่อว่าวัดเชตวนาราม ต่อมาราว ๒๐๐ ปีที่ผ่านมา ได้กลายเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างบ้านแปงเมืองของชาวไทยองที่ถูกเกณฑ์มานับหมื่นชีวิต วัดดอนแก้วได้รับการฟื้นฟูเป็นชุมชนวัดต้นแก้วในฝั่งที่ใกล้แม่น้ำกวง ส่วนบริเวณด้านทิศใต้ตรงข้ามกับโรงเรียนบ้านเวียงยองนั้น กลายเป็นสถานปฏิบัติธรรมสำนักแม่ชีวราภรณ์ สิ้นสภาพความเป็นอาราม แต่เดิมเคยเป็นสถานที่ใช้เก็บรวบรวมโบราณวัตถุจากวัดต่างๆ ทั่วลำพูน

พระปฏิมาศิลาสามองค์ที่ฐานเจดีย์ปทุมวดี แม้จะถูกพอกปูนทับแต่เมื่อพิจารณาจากโครงสร้างทรวดทรงของพระพุทธรูปแล้วพบว่าฝีมือช่างเป็นแบบหริภุญไชยที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดียสมัยคุปตะ กล่าวคือ ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร มีชายผ้าทิพย์เป็นรูปครึ่งวงกลม ครองจีวรห่มคลุมบางเรียบแนบลำพระองค์แลเห็นปล้องพระศอ พระพักตร์ทรงสี่เหลี่ยมแต่ค่อนข้างอูมมน ยังไม่ปรากฏไรพระศกเหนือพระนลาฏ เม็ดพระศกกลมโตยังไม่แหลมสูงแบบหริภุญไชยยุคหลัง บางองค์มีแผ่นหลังเป็นกรอบรูปสามเหลี่ยมปลายมน

พระพุทธรูปองค์ใหญ่และองค์กลาง มีคำจารึกที่ฐานเป็นอักษรธรรมยุคหลังความว่า *"เจ้าคุณพระราชสุธี เจ้าอาวาสวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร และเจ้าน้อยประพันธ์ กาญจนกามล เป็นผู้ปฏิสังขรณ์ โดยอาราธนาพระครูญาณมงคล วัดเหมืองง่า และภิกษุอีก ๕๐ รูปมาบำเพ็ญบริวาสกรรม ณ วัดดอนแก้ว ปฏิสังขรณ์เสร็จเมื่อ ๓๑ ธันวาคม ๒๔๗๘"* [๒๘]

พระพุทธรูปหินทรายประทับนั่งขัดสมาธิเพชรสามองค์จากวัดดอนแก้ว ณ เชิงฐานสุวรรณเจดีย์

ส่วนองค์ย่อม มีคำจารึกที่ฐานว่า *"เจ้าคุณพระวิมลญาณมุนี อดีตเจ้าคณะจังหวัดลำพูนเป็นผู้ปฏิสังขรณ์ โดยอาราธนา พระครูญาณมงคล วัดเหมืองง่า และภิกษุอีก ๒๕ รูป บำเพ็ญบริวาสกรรม ณ วัดดอนแก้ว ปฏิสังขรณ์สำเร็จและฉลองเมื่อ ๒๙ ธันวาคม ๒๔๘๓"* [๒๙]

น่าเสียดายที่หลักฐานสำคัญยิ่งสามองค์นี้ถูกพอกทับใหม่ เพราะถือว่าเป็นพระพุทธรูปสมัยหริภุญไชยยุคต้นเพียงไม่กี่องค์ที่ยังหลงเหลืออยู่ครบถ้วนสมบูรณ์ตั้งแต่พระเศียร พระวรกาย จรดฐานล่าง พระพุทธปฏิมาส่วนใหญ่ที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย มักเหลือแต่พระเศียร หรือบั้นพระองค์ เท่านั้น แทบไม่มีชิ้นที่สมบูรณ์เต็มองค์

เสนาสนะอื่น ๆ ภายในเขตพุทธาวาส

นอกเหนือจากวิหารทิศหลักๆ สี่ทิศแล้ว ภายในเขตกำแพงแก้วชั้นใน ยังประกอบด้วยเสนาสนะอื่นๆ ดังนี้ วิหารพระพันตน วิหารพระเจ้ากลักเกลือ วิหารพระเจ้าแดง วิหารพระไสยาสน์ วิหารพระบาทสี่รอย พิพิธภัณฑ์ประจำวัด ฯลฯ ซึ่งโบราณสถานภายในบริเวณวิหารคดทั้งหมดของวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร ได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถาน เมื่อปี พ.ศ.๒๕๒๒

ภูมิทัศน์อันงดงามของวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหารที่จัดวางเสนาสนะรายล้อมพระธาตุเจดีย์

วิหารพระเจ้าพันตน

ตั้งอยู่หลังวิหารพระละโว้ ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปจำนวนมาก อาคารวิหารเป็นทรงอุดทึบแบบมหาอุตม์ มีประตูหน้าต่างทางเข้าด้านหน้าด้านเดียว การที่เรียกว่าพระเจ้าพันตนนั้นหมายถึง เป็นสถานที่ใช้เก็บพระพุทธรูปจำนวนมหาศาลนับหลายพันองค์ที่ญาติโยมนำมาถวายสักการะแก่พระธาตุเจดีย์ ในช่วงบูรณปฏิสังขรณ์พระวิหาร เมื่อเปิดประตูออกมาพบพระพุทธรูปเบียดเสียดแน่นขนัด แทบไม่พอบรรจุ พบแม้กระทั่งบริเวณขื่อใต้ชั้นหลังคาทุกวอกทุกมุม แสดงถึงความศรัทธาของประชาชนที่มีต่อพระธาตุหริภุญไชยอย่างท่วมท้น

ชินพิมเพาโพธเพี้ยง พอพัน
สองฝ่ายหนเหนือสัน ฝ่ายใต้
ลาชาแผ่ผายผัน ผลเผื่อ อวรเอ่
ผลเผื่อเถิงเจ้าได้ แด่เท้อะทิโพชา

ฉบับหอสมุดแห่งชาติ

ชินพิมเพาโพธเพี้ยง　　พอพัน
สองฝ่ายหนเหนือสัน　　ฝ่ายใต้
ลาชาแผ่ผายผัน　　ผลเผื่อ อวรเอย
ผลเผื่อถึงเจ้าได้　　แด่เทิ้นทิโพซา[๓๐]

วิหารพระเจ้าพันตน เป็นอาคารมหาอุตม์ขนาดเล็ก

กวีได้กล่าวถึงพระพิมพ์งามมีถึงพันองค์ อยู่ทั้งทางทิศเหนือและทิศใต้ ซึ่งสอดคล้องกับการพบพระพิมพ์ ที่นิยมเรียกว่า "พระเปิม" และการตั้งชื่อ "วิหารพระเจ้าพันตน" ซึ่งตั้งอยู่ประชิดกับสุวรรณเจดีย์ เป็นไปได้ว่าในสมัยล้านนายุคที่เขียนโคลงบทนี้ พระเปิมเป็นพันๆ องค์ ที่เคยบรรจุไว้ในสุวรรณเจดีย์คงถูกชะลอมาเก็บไว้ในวิหารพระพันตน หรือพระเจ้าพันตน แต่ทว่าในปัจจุบัน หลักฐานด้านโบราณวัตถุที่พบในวิหารหลังนี้ กลับมิใช่พระเปิม แต่กลายเป็นที่เก็บพระพุทธรูปสำริด และพระพุทธรูปไม้ จากการที่มีผู้นำมาถวายแด่องค์พระธาตุหริภุญไชย มีอายุตั้งแต่สมัยล้านนาจนถึงรัตนโกสินทร์เป็นจำนวนมาก แทนที่พระพิมพ์ของเดิม

คติแห่งการสร้างพระเจ้าพันตนของชาวล้านนา มีสองนัย นัยแรกหมายถึงพระอดีตพุทธ หรือพระปัจเจกพุทธเจ้าที่มีมากกว่าเมล็ดทรายในท้องพระมหาสมุทรทั้งสี่ ส่วนอีกนัยหนึ่ง เป็นการเปิดโอกาสให้ญาติโยมหรือศรัทธาสาธุชนได้มีส่วนร่วมในการปั้นพระพิมพ์ถวายเป็นพุทธบูชาด้วยตัวเอง ถือว่าเป็นการแบ่งปันบุญ จากนั้นนำพระพิมพ์มาประดับเรียงรายในช่องพระวิห่าร

วิหารพระเจ้ากลักเกลือ

วิหารพระเจ้ากลักเกลือ สร้างขึ้นตามตำนานที่เชื่อว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมาฉันผลสมอ ณ ที่แห่งนี้ โดยทิ้งกลักเกลือ ณ บริเวณทิศตะวันตกเฉียงเหนือใกล้ที่ตั้งของสุวรรณเจดีย์ หลังคาวิหารมีการซักซายหลังคาห่มคลุมแบบปีกนกอันเป็นรูปแบบที่นิยมมากในสมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พิจารณาแล้วเห็นว่ามีรูปแบบผิดแปลกไปจากวิหารภาคเหนือทั่วไป ภายในมีภาพเขียนในผนังแบ่งเป็นช่องๆ แสดงเรื่องราวของจอมเจดีย์ทั้งแปด ต่อมาคนนิยมเรียกว่าวิหารพระเจ้าแดง เนื่องจากมีพระพุทธรูปองค์ใหญ่ระบายสีชาด เล่ากันว่าขณะที่ทำการบูรณะพบเม็ดพระศกของพระพุทธรูปขนาดมหึมาร่วงหล่นอยู่หลายชิ้น

เป็นวิหารพิเศษ หลังคาทรงมณฑปซักปีกนกแบบรัตนโกสินทร์

พระเจ้าแดงหรือพระเจ้ากลักเกลือ เป็นพระพุทธรูปประทับนั่งปางมารวิชัยขนาดสูงใหญ่เช่นเดียวกับพระอัฏฐารส เชื่อว่ามีมาแล้วตั้งแต่สมัยหริภุญไชยหรือล้านนา และได้รับการบูรณะเรื่อยมาจนรูปแบบศิลปะเปลี่ยนไปจากเดิม

ภายในวิหารพระเจ้าแดง มีภาพวาดบนผนังแต่ละช่องแสดงเรื่องราวของ "จอมเจดีย์" ทั้งแปดในสยาม ตามพระราชวินิจฉัยของสมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

อย่างไรก็ดี ได้พบหลักฐานว่าวิหารพระพุทธรูปกลักเกลือหลังนี้อย่างน้อยที่สุดต้องมีมาแล้วก่อนสมัยพระเมืองแก้ว ปรากฏเรื่องราวอยู่ในโคลงนิราศหริภุญไชย บทที่ ๑๔๓ โดยใช้คำว่า "มณฑป" แทนคำว่า "วิหาร" สะท้อนให้เห็นว่าผังอาคารเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสและมีหลังคาเรือนยอดซ้อนชั้น ฉบับพื้นเมืองเชียงใหม่[๒๕] รจนาว่า

มนดกเจ้าบ่	เกื้อกอย กว่าเอ่
สูงใหญ่หย้องเองพอย	เพื่อนหน้า
เทียนทุงคู่คบสอย	วอยแว่น เวนเอ่
ผลเพื่อเร็วอย่าช้า	ชาตินี้เนอมุนี

ส่วนฉบับหอสมุดแห่งชาติเขียนว่า

มณฑปพระเจ้าบ่	เกือกวย กว่าเฮย
สูงใหญ่ย่องเองพวย	เพื่อนหน้า
เทียนทุงคู่คบสวย	อวยแว่น วักเอย
ผลเผื่อเราอย่างช้า	ชาตินี้เนื้อมุณี

ศ.ดร.ประเสริฐ ณ นคร อธิบายว่า มีมณฑปตั้งอยู่ดูสูงใหญ่มีเครื่องประดับประเภทตุง เทียน คำว่า "บ่เกือ" หรือ "บ่เกื้อ" ในที่นี้ชาวล้านนาแปลว่าหมายถึง "พระเจ้าบ่อเกลือ" หรือ "พระเจ้าบอกเกลือ" คือองค์เดียวกันกับ "พระกลักเกลือ" นั่นเอง

วิหารพระไสยาสน์

ตั้งอยู่ด้านทิศเหนือของวิหารพระละโว้ ภายในประดิษฐานพระพุทธไสยาสน์ในท่าตะแคงขวา พระหัตถ์ขวาวางแปไม่แนบพระพักตร์ อันเป็นรูปแบบศิลปะสมัยล้านนาที่ทำสืบทอดมาจากสมัยหริภุญไชย วัสดุที่ใช้คือก่ออิฐถือปูน ลงรักปิดทอง เป็นวิหารที่ปกติปิดตายมิได้ให้เข้าชม โคลงนิราศหริภุญไชยบทที่ ๑๔๒ ได้พรรณนาว่าวิหารพระนอนแห่งนี้สร้างตั้งแต่สมัยพระเมืองแก้ว เป็นหลักฐานสำคัญอีกชิ้นที่มีมาแต่ครั้งล้านนา[๒๖]

ฉบับพื้นเมืองเชียงใหม่

นบพระไสยาสน์เยื้อน	ปฏิมา
วงแวดฝูงขีณา	ใฝ่เฝ้า
พระพุทธเปลี่ยนอิริยา	ขูโนส บารา
เทียนคู่เคนพระเจ้า	จุ่งได้ปัจจุบัน

ฉบับหอสมุดแห่งชาติเขียนว่า

นปพระไสยาศเยื้อง	ปฏิมา
วงเวดฝูงขีณา	ใฝ่เฝ้า
พระพุทธเปลี่ยนอิริยา	กุโนด บ้างรา
เทียนคู่เคนพระเจ้า	จุ่งได้ปัจจุบัน

ถอดความได้ว่า มีวิหารพระนอน กวีเอ่ยชื่นชมพระพุทธรูปซึ่งมีฝูงพระอรหันต์ล้อมเฝ้าอยู่เป็นวง ซึ่งปัจจุบันไม่มีให้เห็นคงมีการเคลื่อนย้ายไปประดิษฐานที่อื่น พระพุทธรูปเปลี่ยนอิริยาบถทั้งสี่ ผู้รจนาประเคนพระพุทธรูปด้วยเทียนคู่

วิหารไสยาสน์มีขนาดเล็ก อยู่ใกล้สุวรรณเจดีย์ เป็นวิหารโบราณตกแต่งหน้าต่างลูกมะหวดคล้ายวิหารลายคำวัดพระสิงห์

วิหารพระบาทสี่รอย

ตั้งอยู่หลังวิหารพระพุทธ มุมตะวันตกเฉียงใต้ของพระบรมธาตุ สร้างขึ้นภายหลังจากการบูรณปฏิสังขรณ์พระวิหารหลวงซึ่งถูกพายุถล่ม โดยพระครูบาศรีวิชัย ภายในประดิษฐานรอยพระพุทธบาท ที่จำลองมาจาก "พระพุทธบาทสี่รอย" อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ เกี่ยวกับความเชื่อเรื่อง "พระบาทสี่รอย" นี้รับคติมาจากตำนานพระเจ้าเลียบโลกของชาวล้านนา ซึ่งเชื่อว่าในภัทรกัปนี้ มีพระพุทธเจ้าทั้งหมดห้าพระองค์ ที่ผ่านมาได้โปรดเวไนยสัตว์แล้วจำนวนทั้งสิ้นสี่พระองค์ ได้แก่ พระกกุสันโธ พระโคนาคม พระมหากัสสปะ และสัมมาสัมพุทธเจ้าโคตมะ องค์ปัจจุบัน ซึ่งชาวเหนือเชื่อว่าเมื่อถึงยุคพระศรีอาริย์ หรืออนาคตพุทธเจ้าองค์ที่ห้า รอยพระบาททั้งสี่รอยนี้จักหลอมรวมกลายเป็นรอยเดียว

วิหารครอบพระบาทสี่รอย ภายในวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร เป็นเสนาสนะเพียงไม่กี่หลังที่ไม่ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ในครั้งนี้ เนื่องจากยังอยู่ในสภาพสมบูรณ์

วิหารครอบพระบาทสี่รอยเป็นศาลาโถงขนาดย่อม ตั้งอยู่ที่มุมศาลาบาตรทิศตะวันตกเฉียงใต้ในวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร

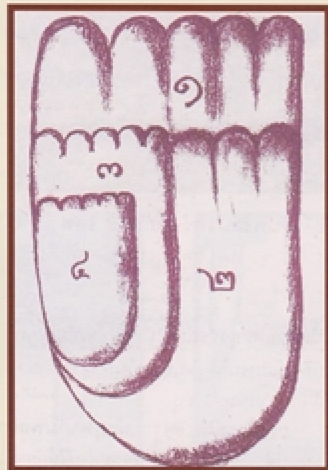

รอยพระบาทบนแผ่นหินขนาดใหญ่สร้างบนดอยสูงตามความเชื่อของชาวลัวะ ณ วัดพระบาทสี่รอย อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่

ภาพจิตรกรรมฝาผนังประดับฉากหลังพระบาทสี่รอย เขียนขึ้นใหม่ทับภาพเขียนสีน้ำมันเดิมฝีมือช่างชาวบ้าน ผู้อุปถัมภ์ทุนทรัพย์ในการเขียนภาพจิตรกรรมสีอะครีลิกในรูปแบบล้านนาประยุกต์ครั้งล่าสุดเมื่อปลายปี พ.ศ.๒๕๕๒ คือนางกาญจนา มหาแสน ทายาทของเจ้าหญิงยอดเรือน (ชายาองค์หนึ่งในพลตรีเจ้าหลวงจักรคำขจรศักดิ์)

ถอดลายเส้นให้เห็นถึงการซ้อนทับกันสี่ชั้นของ "พระบาทสี่รอย"

พิพิธภัณฑ์วัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร

ตั้งอยู่บริเวณมุมทิศตะวันตกเฉียงใต้ เดิมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชยเคยก่อตั้งอยู่ในบริเวณวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร รวมเป็นหนึ่งเดียว ต่อมาได้แยกไปตั้ง ณ อีกฟากหนึ่งของถนนอินทยงยศ โดยแบ่งโบราณวัตถุส่วนหนึ่งไปที่แห่งใหม่ และอีกส่วนหนึ่งยังคงเก็บรักษาและจัดแสดงที่วัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร โดยสร้างอาคารหลังใหม่ ประวัติความเป็นมาของพิพิธภัณฑ์วัดพระธาตุมีดังนี้

สภาพโบราณวัตถุจากวัดต่างๆ ถูกนำมารวบรวมไว้ที่วัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหารเพื่อเตรียมจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ประจำมณฑลพายัพ

ที่ตั้งของพิพิธภัณฑ์หลังเดิมอยู่ที่มุมศาลาบาตรทิศตะวันตกเฉียงใต้ ซ้ายมือมองเห็นบ่อน้ำบาดาล และขวามือเป็นแนวกำแพงอิฐสูงใหญ่

เริ่มก่อตั้งมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๐ โดยพระยาราชนกูลวิบูลย์ภักดี (อวบ เปาโรหิต) สมุหเทศาภิบาลมณฑลพายัพเป็นผู้ริเริ่มขึ้น ด้วยวัตถุประสงค์จะคุ้มครองรักษาสมบัติ วัฒนธรรมของชาติในมณฑลพายัพไม่ให้สูญหาย ซึ่งในนครลำพูนสมัยนั้นเป็นแหล่งที่ค้นพบศิลปโบราณวัตถุมากกว่าที่อื่นๆ ในภาคเหนือ

ลำพูนพิพิธภัณฑสถาน ในอดีตมีชั้นเดียว เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ตอนบนเป็นรั้วโปร่ง ปัจจุบันถูกรื้อไปแล้ว

สภาพภายในอาคาร "ลำพูนพิพิธภัณฑสถาน" ซึ่งต่อมาเมื่อกรมศิลปากรได้แยกไปจัดตั้ง พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย ณ อีกฟากหนึ่งของถนนอินทยงยศ ได้มีการแบ่งโบราณวัตถุเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งเก็บรักษาโดยกรมศิลปากร และอีกส่วนเก็บรักษาโดยวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหารจวบจนปัจจุบัน

จากนั้นพระยาราชนกูลวิบูลย์ภักดี ได้แต่งตั้งเจ้าหน้าที่ดำเนินการจัดตั้งลำพูน พิพิธภัณฑสถาน ตามคำสั่งศาลารัฐบาลมณฑลพายัพ ที่ ๑๒ ลงวันที่ ๑๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๐ เรื่อง พิพิธภัณฑ์ และหอสมุด ดังนี้

๑. เจ้าจักรคำขจรศักดิ์ และพระยาราชนกูลวิบูลย์ภักดี	เป็นผู้อำนวยการ
๒. พระยาวิชิตรักษา	เป็นผู้ดำเนินการ
๓. นายอำเภอเมือง	เป็นผู้ช่วยดำเนินการและเลขานุการ
๔. ปลัดอำเภอเมืองผู้ ๑ แล้วแต่ผู้ดำเนินการจะเลือก	เป็นผู้รักษาพิพิธภัณฑ์
๕. จ่าจังหวัด	เป็นผู้ช่วยรักษาพิพิธภัณฑ์
๖. เสมียนตราจังหวัด	เป็นเหรัญญิก
๗. อักษรเลข	เป็นผู้ช่วยเหรัญญิก

มณฑลพายัพได้ประกาศรับบริจาคโบราณวัตถุ และเงินอุดหนุนเพื่อการจัดตั้งลำพูนพิพิธภัณฑสถานขึ้น สถานที่จัดตั้งพิพิธภัณฑสถานครั้งแรกใช้บริเวณศาลาบาตรตรงมุมด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ขององค์พระธาตุ

หริภุญไชย และศาลาอีกหลังหนึ่งตรงมุมเดียวกัน ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.๒๔๗๕ พิพิธภัณฑสถานยังคงอยู่ในความดูแลของวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร ร่วมกับเจ้าหน้าที่ศาลากลางจังหวัดเรื่อยมา จนกระทั่งกรมศิลปากรได้ดำเนินการขึ้นทะเบียนโบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งนี้ และประกาศเป็นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย อยู่ในความดูแลของกรมศิลปากร เมื่อวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๔ เป็นต้นมา[๓๔]

สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมชมโบราณวัตถุ ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติจังหวัดลำพูนเมื่อปี พ.ศ.๒๕๑๐

ต่อมากรมศิลปากรมีโครงการขยายกิจการพิพิธภัณฑ์ หาสถานที่และงบประมาณจะจัดสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์ถาวรทันสมัยขึ้นใหม่ พระธรรมโมลี เจ้าอาวาสวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหารขณะนั้นจึงมอบศิลปโบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานหลังเดิมจำนวน ๒,๐๑๓ ชิ้นให้กรมศิลปากร เพื่อนำออกมาจัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่จะสร้างขึ้นใหม่ เมื่อวันที่ ๒๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๑ แต่ก็ยังไม่มีสถานที่เหมาะสม

จนกระทั่งกรมศิลปากรได้รับมอบกรรมสิทธิ์ในที่ดินราชพัสดุ เดิมเป็นที่ตั้งเรือนจำจังหวัดลำพูน ที่ถนนอินทยงยศ ตรงข้ามวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร จำนวน ๒ ไร่ ๒ งาน ๕๕ ตารางวา ในปี พ.ศ. ๒๕๑๕ จึงได้ทำการก่อสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์หลังใหม่ขึ้น แล้วเสร็จในปี พ.ศ. ๒๕๑๗ จากนั้นได้ขนย้ายโบราณวัตถุจากอาคารหลังเก่าในวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหารมาจัดแสดงร่วมกับโบราณวัตถุที่รวบรวมเพิ่มเติมจากที่ประชาชนบริจาค และโบราณวัตถุที่ย้ายมาจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

เมื่อการดำเนินการจัดตั้งและจัดแสดงโบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชยเรียบร้อย กรมศิลปากรได้กราบบังคมทูลเชิญสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดอาคารพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย เมื่อวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๒ เวลา ๑๕.๐๐ น. พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย เปิดให้ประชาชนเข้าชมนับแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

โบราณวัตถุประเภทเครื่องไม้ขนาดใหญ่ วัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร ยังคงเก็บไว้ที่บริเวณศาลาบาตรมุมทิศตะวันตกเฉียงใต้

อาคารพิพิธภัณฑ์ภายในวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหารหลังใหม่ สร้างโดยใช้งบของธนาคารกรุงศรีอยุธยา เนื่องในปีมหามงคลที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงครองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปีหรือ "กาญจนาภิเษก" สร้างเมื่อปี ๒๕๔๐ ภายในจัดแสดงโบราณวัตถุตั้งแต่สมัยหริภุญไชย ล้านนา และรัตนโกสินทร์ จำนวน กว่า ๑,๐๐๐ ชิ้น

โบราณสถานและเสนาสนะภายในเขตกำแพงวัดชั้นนอก : บริเวณพื้นที่ระหว่างกำแพงชั้นในและกำแพงวัด มีคณะสงฆ์ประจำทั้ง ๔ มุม ทำหน้าที่ปฏิบัติบำรุงพระธาตุ ประกอบด้วย

คณะหลวง : ตั้งอยู่ทางทิศอาคเนย์ เดิมเรียกว่าวัดหลวง มีวิหารพระนอนเป็นหลักประจำคณะ และยังมีกุฏิที่พลตรีเจ้าจักรคำขจรศักดิ์เจ้าผู้ครองนครลำพูนองค์สุดท้าย (พ.ศ.๒๔๕๔-๒๔๘๖) สร้างถวาย

พระสีหไสยาสน์ ตั้งอยู่ที่คณะหลวงด้านนอกศาลาบาตรศิลปรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ภาพถ่ายเก่าวิหารพระนอนโดยช่างภาพชาวต่างประเทศที่มาถ่ายไว้ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕

คณะหลวง เป็นที่สำหรับเจ้านายพื้นเมืองที่อุปสมบทเข้าพำนัก ปัจจุบันคณะหลวงมีหน้าที่จัดตั้งธรรม ฟังเทศน์ โดยเฉพาะในวันยี่เป็ง จะมีประเพณีฟังเทศน์มหาชาติและทำวัตรเป็นเวลา ๕ วัน เป็นอย่างน้อยทุกปี โดยพิธีการจะเริ่มก่อนวันเพ็ญเดือน ๑๒ ประมาณ ๕ วัน และเมื่อถึงวันเพ็ญเดือน ๑๒ จะมีพิธีเทศน์ธรรมหลวงหรือธรรมมหาชาติ

คณะสะดือเมือง : ตั้งอยู่ประจำมุมทิศหรดี ด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเจดีย์ประธาน เดิมเรียกว่าวัดสะดือเมือง ถือว่าที่นี่เป็นใจกลางเมืองลำพูน มีวิหารสะดือเมืองเป็นหลักประจำคณะ ภายในวิหารประดิษฐานพระพุทธรูปศิลปะล้านนา ๑๐ องค์ เป็นพระพุทธรูปโลหะขนาดกลาง

คณะสะดือเมืองมีหน้าที่ในการจัดการก่อพระเจดีย์ทรายในวันปากปี หรือวันปีใหม่เมืองซึ่งตรงกับช่วงประเพณีสงกรานต์ของไทย

คณะอัฏฐารส : ประจำมุมทิศพายัพ เดิมเรียกวัดอัฏฐารส มีวิหารพระอัฏฐารสเป็นหลัก วิหารก่อเป็นทรงมณฑป ผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส และหลังคาซ้อนชั้น ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัยสูง ๑๘ ศอก ก่ออิฐถือปูน มีขนาดใหญ่ใกล้เคียงกับพระเจ้ากลักเกลือ (บอกเกลือ) ในวิหารพระเจ้าแดง มีข้อน่าสงสัยเกี่ยวกับชื่อของ "พระอัฏฐารส" ว่าเหตุใดที่นี่จึงสร้างพระ ๑๘ ศอกเป็นพระพุทธรูปประทับนั่ง แทนที่จะเป็นพระพุทธรูปประทับยืนเช่นเดียวกับที่สุโขทัย กำแพงเพชร ประเด็นนี้ อ.พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ได้เปิดมุมมองใหม่ว่า หากพระพุทธรูปประทับนั่งปางมารวิชัยองค์นี้หมายถึงพระอัฏฐารสจริง ก็แสดงว่า "พระอัฏฐารส" ย่อมต้องมีทั้งนั่ง และยืน เท่าที่เราเคยเห็นมาทั้งหมดล้วนแล้วแต่เป็นแบบประทับยืน ในขณะที่ศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๑ ด้านที่ ๓ บรรทัดที่ ๒๑ จารึกไว้ว่า

"ในกลางอรัญญิก มีพิหารอันหนึ่ง มนใหญ่ สูงงามแก่กม มีพระอัฏฐารศอันหนึ่งลุกยืน"

คำว่า "ลุกยืน" ย่อมหมายความถึงการเปลี่ยนแปลงอิริยาบถของพระอัฏฐารสที่มีท่านั่ง จากนั้นลุกขึ้นยืน

คณะอัฏฐารสมีหน้าที่จัดสลากภัตประจำปี ในเดือน ๑๒ เพ็ญ (ตรงกับเดือน ๑๐ ใต้) เรียกประเพณีกินข้าวสลาก

วิหารพระอัฏฐารส บูรณะโดยพระครูบาศรีวิชัย เป็นอาคารทรงมณฑปทำหลังคายอดซ้อนชั้น เปรียบเทียบให้เห็นหลังเดิม และสภาพปัจจุบัน

ภาพถ่ายเก่าของคณะอัฏฐารสเชื่อมต่อคณะเชียงยัน เคยมีอาคารตึกแบบตะวันตก ด้านขวามือมองเห็นศาลาบาตร ปัจจุบันเป็นตำแหน่งของหอประชุมอาทิตยราช ในอดีตบริเวณนี้น่าจะเคยเป็นที่ตั้งของตึกอำนวยการโรงเรียนเมธีวุฒิกรหลังเดิม

คณะเชียงยัน: ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือขององค์พระธาตุ (ทิศอีสาน) มีพระเจดีย์เชียงยันเป็นเจดีย์หลักประจำคณะ เจดีย์องค์นี้ตามตำนานพื้นเมืองเรียกว่าเจดีย์แม่ครัว เพราะเชื่อว่าเป็นเจดีย์ที่สร้างโดยทุนทรัพย์และกำลังกายของเหล่าแม่ครัวซึ่งทำหน้าที่ปรุงอาหารเลี้ยงกลุ่มคนที่มาร่วมสร้างพระธาตุหริภุญไชยในสมัยพระเจ้าอาทิตยราช ลักษณะสถาปัตยกรรมของเจดีย์องค์นี้เป็นเจดีย์ทรงปราสาทในสมัยหริภุญไชยที่ได้รับการสืบทอดมายังศิลปะล้านนาในยุคต่อมา

โคลงนิราศหริภุญไชย ในบทที่ ๑๑๑ ได้พรรณนาถึงความสว่างไสวของพระเจ้าทองทิพย์เนื้อเจ็ดในพระอุโบสถ จากต้นฉบับพื้นเมืองเชียงใหม่[๒๕] มีดังนี้

พระทิพตนแจ่มจ้อน หฤทัย พี่เฮย
บริเยศหาหนใด มิได้
ปานนี้นิรมใจ คองพี่ พู้นฤๅ
แปงเจตเนื้อน้องไท้ ค่อยตั้งอนุโม

ส่วนสำนวนฉบับหอสมุดแห่งชาติเขียนว่า

พะทีปตนแจ่มจ้อน หทัย พี่แฮ
บริเยศหาหนใด บ่ได้
ปารนีร่มคลาไคล คองพี่ พูนแฮ
แปงเจดเนื้อน้องให้ ช่วยตั้งอนุโม

ปัจจุบัน คณะเชียงยันมีหน้าที่จัดการศึกษาแผนใหม่ให้แก่ภิกษุ สามเณรและกุลบุตร มีอาคารเรียนและกุฏิการศึกษาหลายหลังในนาม *"โรงเรียนเมธีวุฒิกร"*

อุโบสถ: ตั้งอยู่นอกกำแพงวัดด้านทิศตะวันออก เป็นพระอุโบสถขนาดใหญ่ บรรจุพระสงฆ์ได้ไม่ต่ำกว่า ๑๕๐ รูป มีมุขยื่นด้านหน้า หลังคาซ้อนกัน ๒ ชั้น มีระเบียงด้านเหนือ - ใต้ พระประธานเป็นพระพุทธรูปหล่อโลหะลงรักปิดทอง ศิลปะล้านนาตอนกลาง ประดิษฐานในซุ้มประดับลวดลายตามแบบโบราณ พระอุโบสถนี้ใช้เป็นที่ประชุมสงฆ์ครั้งใหญ่ในฤดูเข้าพรรษาและออกพรรษา โดยภิกษุสงฆ์ในเขตตำบลในเมืองทั้งหมดจะมาประชุมกันเป็นปกติทุกปี

ลายแกะไม้ที่หน้าบันอุโบสถพระทองทิพย์

พระเจ้าทองทิพย์ในมณฑปโขงพระเจ้า

สีมาดั้งเดิมเป็นเสาหินทรงแปดเหลี่ยมพบโดยรอบอุโบสถ

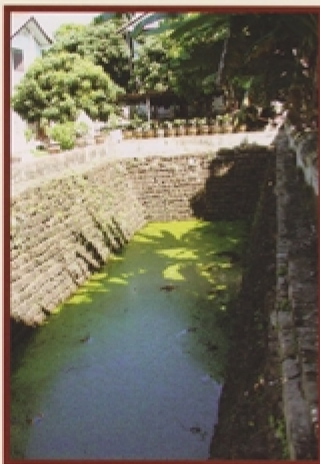
เจดีย์เชียงยัน

เจดีย์เชียงยันตั้งอยู่ด้านนอกเขตพุทธาวาสทางทิศเหนือขององค์พระธาตุหริภุญไชย ในบริเวณที่ตั้งคณะสงฆ์เชียงยัน ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของโรงเรียนเมธีวุฒิกร ชื่อของ "เจดีย์เชียงยัน" ชาวลำพูนนิยมเรียกว่า "เจดีย์แม่ครัว" อีกชื่อหนึ่ง ตั้งอยู่ในคณะเชียงยัน ๑ ใน ๔ คณะหลักในวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร

ที่มาของชื่อเรียกอันหลากหลายนี้ หากพิเคราะห์ดูแล้ว น่าจะมาจากสองแนวทาง แนวทางแรกถือตามตำนานพื้นถิ่นของคนที่นี่ เช่น "เที่ยวเมืองเหนือ" เขียนโดย สงวน โชติสุขรัตน์ ระบุว่าในสมัยหริภุญไชยบริเวณแห่งนี้เป็นเขตปฏิบัติธรรมของภิกษุณีและอุบาสิกา ที่มาช่วยทำครัวเลี้ยงคณะศรัทธาขณะก่อสร้างพระธาตุ

หริภุญไชย กับสุวรรณเจดีย์ (ปทุมเจดีย์) เจดีย์แห่งนี้จึงสร้างโดยพวกแม่ครัว ด้วยการขอเศษอิฐและวัสดุที่เหลือจากก่อพระเจดีย์ทั้งสองมาสร้างพระเจดีย์องค์หนึ่งทางด้านเหนือของพระธาตุเจดีย์ประธาน ด้วยเหตุนี้จึงเรียกว่า "เจดีย์แม่ครัว" เรื่องราวเกี่ยวกับแม่ครัวนี้ยังเหลือหลักฐานสองประการเป็นเครื่องยืนยัน ได้แก่ "สระล้างครัว" ก่อด้วยศิลาแลง ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันออกของพระอุโบสถพระเจ้าทองทิพย์ ศ.ดร.ผาสุข อินทราวุธ เคยมาศึกษางานด้านโบราณคดีในลำพูนปี ๒๕๓๖ พบว่าโบราณสถานสถานแห่งนี้มีอายุเก่าแก่ถึงสมัยหริภุญไชย[๖]

สระล้างครัวก่อเป็นชั้นด้วยศิลาแลง

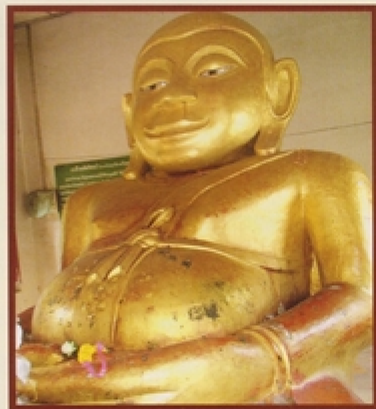
ภายในพบแม่พิมพ์ดินเผาของพระพิมพ์ที่เรียกกันว่า "พระลือหน้ายักษ์" ด้านหน้ามีพระอุโบสถพระเจ้าทองทิพย์

หลักฐานชิ้นสำคัญอีกประการหนึ่งคือ ณ บริเวณด้านหลังของวิหารพระสังกัจจายน์ซึ่งอยู่ใกล้กับเจดีย์แม่ครัวนี้ มีโบสถ์หลังหนึ่งยังคงเรียกกันว่า "อุโบสถภิกษุณี" อยู่แม้ปัจจุบันไม่มีหน้าที่ใช้สอยใดๆ อีกทั้งได้รับการบูรณะใหม่เป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมสมัยเจ้าเจ็ดตนในยุคฟื้นฟูล้านนา แต่อย่างน้อยที่สุดหลักฐานชิ้นนี้สะท้อนให้เห็นว่า ในภาคเหนือได้มีการพบอุโบสถที่แสดงถึงการอนุญาตให้สตรีได้มีโอกาสบวชเรียนเป็นภิกษุณีได้อยู่ถึงสองแห่งคือ โบสถ์ภิกษุณีที่วัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร และที่ "อุโบสถสองสงฆ์" วัดพระสิงห์ เชียงใหม่

อุโบสถภิกษุณี ตั้งอยู่บริเวณคณะอัฏฐารส วิหารด้านหลังทรงมณฑปคือวิหารพระอัฏฐารส

พระสังกัจจายน์ ชาวล้านนาเรียกว่า "พระปุ๋มผญา" (พระพุงใหญ่) ตั้งอยู่บริเวณคณะอัฏฐารส
ใกล้เจดีย์เชียงยันหรือเจดีย์แม่ครัว

พระสังกัจจายน์นี้มีมาแล้วตั้งแต่สมัยล้านนา ดังปรากฏหลักฐานในโคลงนิราศหริภุญไชย[๑๗] ที่มีการกล่าวถึง

สำนวนฉบับพื้นเมืองเชียงใหม่

นาภีสมสวดสร้าง กระจาย
ปูอาสน์อิงเขนยหลาย ลูกซ้อน
เทียนทุงพี่ถือถวาย เคนคู่ องค์เอ่
ก็เท่าทิพเจ้าจ้อน เอกอ้างปณิธา

ฉบับหอสมุดแห่งชาติ

นาภีสมสอดสร้าง มหากระจาย
ปูอาสน์อิงทะเพิมหลาย ลูกซ้อน
เทียนทุงทิพถือถวาย เคนคู่ อวรเอย
พอเท่าทีปเจ้าซ้อน เอกอ้างปณิธาน์

พระสังขจายหรือชาวล้านนาเรียก "สังกัจจายน์" กวีได้รจนาไว้ว่า สร้างในลักษณะมีท้องนูนขึ้น มีเครื่องปูลาดสำหรับนั่งและมีหมอนอิงซ้อนกันหลายลูก สะท้อนให้เห็นว่า ความนิยมในการนับถือพระสังกัจจายน์ตามแบบพระพุทธศาสนาลัทธิมหายานแบบจีนได้เกิดขึ้นแล้วบนแผ่นดินล้านนา อย่างน้อยที่สุดต้องมีมาก่อนสมัยพระเมืองแก้ว

พระเจดีย์เชียงยันภาพถ่ายเก่าก่อนมีการสร้างโรงเรียนเมธีวุฒิกร

รูปแบบของเจดีย์เชียงยัน ถือว่าเป็นต้นแบบของเจดีย์ทรงปราสาทห้ายอดที่แพร่ไปทั่วล้านนา หากถือตามตำนานที่ระบุว่าเป็นเจดีย์ที่แม่ครัวนำอิฐที่เหลือจากการก่อพระสุวรรณเจดีย์ของพระนางปทุมวดีมาสร้างเจดีย์เชียงยันย่อมต้องมีอายุแรกสร้างในพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ชั้นล่างสุดเป็นฐานเขียงบนผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสซ้อนกัน ๕ ชั้น ซึ่งได้รับการบูรณะจนเรียบเกลี้ยง รองรับฐานปัทม์คาดด้วยลูกแก้วอกไก่ ๒ เส้น ถัดขึ้นไปเป็นเรือนธาตุในผังสี่เหลี่ยมย่อเก็จ[๒๘]

เรือนธาตุตกแต่งด้วยจระนำซุ้มลดทั้งสี่ด้าน เคยประดิษฐานพระพุทธรูปประทับยืน ในที่นี้ไม่เหลือพระพุทธรูปดังกล่าวอีกแล้ว พื้นภายในคูหาจระนำโบกปูนเรียบไม่พบร่องรอยของปูนปั้นใดๆ ทั้งสิ้น จึงสันนิษฐานว่าใช้เป็นที่ติดตั้งปฏิมากรรมที่มีความลึกไม่มากนัก ในลักษณะที่เรียกว่าการประดับแบบ "หุ้มแผลง" อ.เสนอ นิลเดช[๒๙] ตั้งข้อสังเกตว่า ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย มีพระพุทธรูปนูนสูงสมัยหริภุญไชย องค์หนึ่งหล่อด้วยสำริดเนื้อค่อนข้างเขียวอมดำเป็นโลหะหล่อกลวงแบบบางขนาดใหญ่กว่าคนครึ่งเท่า สันนิษฐานว่าครั้งหนึ่งเคยประดับในซุ้มจระนำของเจดีย์เชียงยัน พระพุทธรูปองค์นี้หล่อเฉพาะด้านหน้าเท่านั้น ปัจจุบันเหลือเพียงพระพักตร์ บั้นพระองค์ พระบาท และพระกรสองข้าง ยกขึ้นจีบนิ้วเป็นวง กระทำปางแสดงธรรม ซึ่งเป็นปางยอดนิยมของศิลปกรรมหริภุญไชย เป็นปางเดียวกันกับที่พบในเจดีย์ทั้งสองของวัดจามเทวี ลักษณะขององค์พระปฏิมานี้ถือว่าเป็นพุทธศิลป์ในยุคหริภุญไชยตอนกลางน่าจะมีอายุร่วมสมัยกับพระเจ้าอาทิตยราช ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗ เนื่องจากเป็นสุนทรียศาสตร์แบบผสมระหว่างมอญ - ขอม อย่างลงตัว

หลังคาเรือนธาตุเป็นฐานแปดเหลี่ยมซ้อนกัน ๒ ชั้น แบบบัวถลารองรับบัวกลุ่มในตำแหน่งของบัวปากระฆัง เหนือขึ้นไปเป็นองค์ระฆังทรงกลม ลักษณะองค์ระฆังมีความพิเศษคือมีการทรงเครื่อง ด้วยลายประจำยามรัดอกหรือเรียกตามศัพท์ช่างว่ามีการคาด "รัดประคด" ทำด้วยปูนปั้น เป็นรูปลายดอกไม้สี่กลีบในกรอบขนมเปียกปูน หรือเรียกว่าลายดอกประจำยาม ๘ ดอกรายรอบองค์ระฆัง ซึ่งลักษณะของ **องค์ระฆังทรงเครื่อง** นี้นิยมทำมากเช่นกันใน**ศิลปพม่าแบบพุกาม**ซึ่งเป็นอาณาจักรที่มีอายุร่วมสมัยกับหริภุญไชย (ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๙) สองอาณาจักรนี้ต่างก็ถ่ายเทอารยธรรมให้กันและกัน

รายละเอียดในส่วนของลวดลายปูนปั้นประดับที่ฐานองค์ระฆังและเหนือองค์ระฆังขึ้นไปสู่ยอดนั้นพบร่องรอยของการบุด้วยทองจังโก (สุวรรณจังโกฏ ชาวล้านนาเรียกทองสักโกหรือทองจังโก๋ ประกอบด้วยทองเหลืองผสมทองแดงและปิดทองคำเปลวทับ) บางส่วนหลุดหายไป บางส่วนยังคงอยู่ ทำเป็น **"ลายบัวกลุ่มชนิด**

ชิ้นส่วนพระพุทธรูปสำริดปางแสดงธรรม จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย ได้มาจากวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร
อ.เสนอ นิลเดช สันนิษฐานว่า น่าจะเคยประดับที่ซุ้มจระนำด้านใดด้านหนึ่งของเจดีย์เชียงยัน

บัวจงกลแบบหริภุญไชย" กับลูกแก้วหรือ "**หม้ออามลกะ**" เป็นรูปแบบพิเศษเฉพาะของหริภุญไชยที่ไม่มีการทำบัลลังก์ ปล้องไฉนและปลียอด ต่อมาได้ส่งอิทธิพลให้แก่เจดีย์ทรงปราสาทห้ายอดวัดป่าสัก เชียงแสน

เจดีย์เชียงยันมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากเป็นต้นแบบ "เจดีย์ทรงปราสาทห้ายอด" ของภาคเหนือทั้งหมด ซึ่งเจดีย์ทรงดังกล่าวได้รับความนิยมอย่างสูงในสมัยล้านนาและสุโขทัย ตัวอย่างของเจดีย์ที่ได้รับอิทธิพลทรงปราสาทห้ายอดจากเจดีย์เชียงยัน อาทิ เจดีย์วัดป่าสัก เจดีย์วัดมุงเมือง กับเจดีย์วัดพระธาตุสองพี่น้องที่เชียงแสน เจดีย์บริวารที่วัดมหาธาตุสุโขทัย กับเจดีย์รายของวัดเจดีย์เจ็ดแถว ที่ศรีสัชนาลัย และต่อมาเจดีย์ทรงปราสาทห้ายอดได้มีพัฒนาการไปโดยเจดีย์จำลองที่มุมทั้งสี่ได้หายไปเหลือเพียงยอดเดียว ซึ่งพบทั่วไปในเจดีย์ทรงปราสาทยอดสมัยล้านนา[๔๐]

ตัวองค์ระฆังตั้งอยู่บนฐานแปดเหลี่ยม ฐานตอนล่างคั่นด้วยลูกแก้วสองชั้น และองค์เจดีย์ถูกบุด้วยทองจังโก บริเวณมุมหลังคาเรือนธาตุแต่ละด้านนั้น ประดับเจดีย์จำลองทรงระฆังในผังสี่เหลี่ยม เมื่อรวมกันแล้วกลายเป็นห้ายอด ลักษณะเจดีย์ห้ายอดนี้หมายถึงสัญลักษณ์ของเขาพระสุเมรุ คือมียอดประธานและบริวาร แทนความหมายศูนย์กลางของมณฑลจักรวาล

ในส่วนของประติมากรรมปูนปั้นประดับองค์เจดีย์ประกอบด้วยลายมกรคายนาคที่กรอบซุ้มจระนำ และผนังย่อเก็จตกแต่งด้วยลายบัวคอเสื้อ ประจำยามอก กาบบัวเชิงล่าง แสดงการออกลายจากดอกเบญจมาศและใบไม้ประดิษฐ์คล้ายศิลปะจีนแบบราชวงศ์หมิงตรงกลางมุมผนังเรือนธาตุ ล้อมรอบในกรอบเส้นลวด เป็นงานซ่อมครั้งใหญ่ในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๑ สมัยพระเจ้าติโลกราช[๔๑] เนื่องจากมีรูปแบบคล้ายคลึงกับประติมากรรมประดับซุ้มประตูโขง วัดเจ็ดยอด เมืองเชียงใหม่ และประตูโขงวัดพระธาตุลำปางหลวง และน่าจะเกิดขึ้นพร้อมกับการปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุหริภุญไชย เพราะมีการจำลองรูปแบบสถาปัตยกรรมของเจดีย์เชียงยันไปสร้าง

ลายปูนปั้นที่ซุ้มจระนำยังพอเหลือที่ด้านทิศตะวันออกและทิศเหนือ สร้างเสริมใหม่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑

มกรคายนาคประดับปลายกรอบซุ้มจระนำเป็นปูนปั้นที่ทำขึ้นใหม่ในยุคพระเจ้าติโลกราช

พระสิกรีดินเผาสมัยหริภุญไชยพบในหลุมขุดค้น

ในปี พ.ศ.๒๕๔๘ กรมศิลปากร โดยสำนักศิลปากรที่ ๘ เชียงใหม่ ได้ทำการขุดค้นศึกษาชั้นดินใต้ฐานรากเจดีย์เชียงยันด้านทิศตะวันตก เพื่อการศึกษาวิเคราะห์หาศักยภาพเมืองลำพูนสู่มรดกโลก ขุดลึกประมาณ ๓ เมตร หลุมกว้างยาว ๓ X ๕ เมตร ได้พบฐานชั้นล่างก่อด้วยศิลาแลง เป็นหลักฐานการอยู่อาศัยทับซ้อนกันมาตั้งแต่สมัยหริภุญไชย มีเศษภาชนะดินเผาสมัยหริภุญไชยปะปนกับเศษกระดูกสัตว์ประเภทเปลือกหอยขม ก้างปลา และกำหนดอายุจากชิ้นส่วนเครื่องปั้นดินเผาจากแหล่งเตาที่พบในชั้นดินใต้ฐานเจดีย์ ว่าเจดีย์เชียงยันนั้นน่าจะมีมาแล้วสมัยหริภุญไชยตอนปลายและบูรณะครั้งใหญ่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐

ปี พ.ศ. ๒๕๕๐ กรมศิลปากรดำเนินการบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระเจดีย์เชียงยัน ได้ขุดตรวจฐานรากโดยรอบ ด้านทิศเหนือลึกลงไปประมาณ ๑ เมตรได้พบกลุ่มประติมากรรมสำริดหลายชิ้น อาทิ เทวดาประณมกร รูปฤาษีถือหอยสังข์ รูปสัญลักษณ์ปางประสูติทำเป็นรูปบุคคลยืนยกมือชี้ฟ้าชี้ดิน รูปบุคคลไว้เคราสวมเสื้อคล้ายชาวจีนแต่นุ่งผ้าคล้ายเขมรถือตะเกียง และพบใบหอกห่ออยู่ในแผ่นจืนดิบ (ตะกั่ว) ประติมากรรมเหล่านี้มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐ น่าจะเป็นช่วงเวลาเดียวกันกับการบูรณะเจดีย์เชียงยันในสมัยล้านนา ทั้งยังได้เสริมลวดลายปูนปั้นประดับซุ้มจระนำขึ้นใหม่ด้วยลายพันธุ์พฤกษา

หม้อมีสัน ภาชนะดินเผาสมัยทวารวดีพบในหลุมขุดค้นฐานเจดีย์เชียงยัน

สภาพโบราณวัตถุที่ได้จากการขุดแต่งทางโบราณคดีที่ฐานรากของเจดีย์เชียงยัน พบเทวรูปสำริด และประติมากรรมสมัยล้านนาจำนวน ๑๐ ชิ้น
ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑ์วัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร

เทวดาประนมกร

เทวดายกพระหัตถ์ขวาถืออาวุธ ประทับยืนบนฐานสูงคล้ายระฆังคว่ำ

ประติมากรรมรูปบุคคลชี้ดินชี้ฟ้าประทับยืนบนดอกบัว สัญลักษณ์ปางประสูติ ซึ่งพบน้อยมากในประเทศไทย เท่าที่ตรวจสอบเคยพบแค่ชิ้นเดียวที่สุโขทัย

ประติมากรรมคล้ายรูปพราหมณ์หรือฤาษีเป่าหอยสังข์

ช้างสำริดเหนืองวงมีแท่นทรงกระบอกสำปรับใส่เครื่องสักการะ

รูปบุคคลเครายาว สวมเครื่องแต่งกายแปลกคล้ายนักพรต ยืนถือตะเกียงหรือหอยสังข์

เชิงอรรถบทที่ ๓

[๑]นักวิชาการด้านสถาปัตยกรรมล้านนาจากมหาวิทยาลัยเชียงใหม่หลายท่าน อาทิ อ.ฉัตรแก้ว สีมารักษ์ รศ. ดร.วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์ อธิบายการจัดวางวิหารสี่ทิศที่ตั้งรายล้อมองค์พระบรมธาตุเจดีย์ที่เป็นประธานภายในวัดของล้านนา ว่ามีความหมายถึงทวีปทั้งสี่ที่ล้อมรอบเขาพระสุเมรุ (พระเจดีย์) ประกอบด้วย พระวิหารหลวง ทิศตะวันออก - บูรพวิเทหทวีป วิหารพุทธ ทิศใต้ - ชมพูทวีป วิหารพระเจ้าทันใจ ทิศตะวันตก - อมรโคยานทวีป และ วิหารพระละโว้ ทิศเหนือ - อุตตรกุรุทวีป โดยมีกำแพงแก้วเปรียบเสมือนกำแพงจักรวาล และการโรยทรายภายในวัดหมายถึงนทีสีทันดร ส่วนซุ้มประตูโขง หมายถึงป่าหิมพานต์ อย่างไรก็ดี อ.พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ได้ตั้งข้อสังเกตว่า แนวคิดนี้สามารถนำไปใช้ได้กับวัดทุกแห่งในล้านนาได้หรือไม่ เนื่องจากการสร้างวิหารขนาดใหญ่สี่ทิศนั้นคงมีขึ้นเฉพาะวัดสำคัญเท่านั้น เช่นวัดพระธาตุหริภุญชัย วัดพระธาตุลำปางหลวง ส่วนวัดพระธาตุดอยสุเทพ วัดพระธาตุศรีจอมทอง รวมทั้งวัดอื่นๆ ทั่วล้านนานั้น จะเห็นว่าเป็นการมาสร้างวิหารเพิ่มเติมภายหลัง ไม่ได้สร้างขึ้นพร้อมกันในคราวเดียว

[๒]ดูเพิ่มเติมจาก อุมาพร เสริฐพรรณนึก, ***"การศึกษาประตูโขงแบบล้านนาในจังหวัดลำปาง,"*** วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ภาควิชาศิลปะสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. ๒๕๔๐. และ สามารถ สิริเวชพันธุ์, **วิหารโถง ซุ้มโขง สกุลช่างลำปาง,** สถาบันวิจัยสังคม ร่วมเฉลิมฉลองวาระ ๔๐ ปี มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมือง, ๒๕๔๖).

[๓]ศ. ดร.ประเสริฐ ณ นคร, **โคลงนิราศหริภุญชัย**, อ้างแล้ว, หน้า ๑๔๕.

[๔]เสถียร พันธรังสี และ อัมพร ทีขะระ, **ท้องถิ่นสยามยุคพระพุทธเจ้าหลวง**, อ้างแล้ว, หน้า ๑๗๗.

[๕]เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

[๖]พิษณุ จันทร์วิทัน, **ล้านนาไทยในแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง**, หน้า ๑๑๕.

[๗]ดูเพิ่มเติมจาก ชาญณรงค์ ศรีสุวรรณ,***"การศึกษาวิหารที่สร้างในกระบวนการครูบาศรีวิชัย,"*** วิทยานิพนธ์ศิลปะศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ภาควิชาศิลปะสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. ๒๕๔๐.

[๘]ศ. ดร.ประเสริฐ ณ นคร, **โคลงนิราศหริภุญชัย**, หน้า ๑๒๓.

[๙]สัมภาษณ์นายพิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ผู้ทรงคุณวุฒิ ด้านโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์ของกรมศิลปากร วันที่ ๑๙ ตุลาคม ๒๕๕๒.

[๑๐]สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานพระพุทธเจดีย์**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๕), หน้า ๒๗๐.

[๑๑]ผู้เรียบเรียงได้รับทราบข้อมูลจากเจ้าหน้าที่สำนักพระราชวัง ผู้ดูแลโบราณวัตถุในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมมหาราชวัง

[๑๒]ฮันส์ เพนธ์ และคณะ, **ประชุมจารึกล้านนา จารึกในเมืองเชียงใหม่**, เชียงใหม่ : คลังข้อมูลจารึกล้านนา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๐.

[๑๓]ดูเพิ่มเติม สิงฆะ วรรณสัย, **ตำนานพระธาตุเจ้าหริภุญชัย.**

[๑๔]พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย, **โบราณวัตถุและศิลปวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย**, (กรุงเทพฯ : ส.พิจิตรการพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๒๒๐.

[๑๕]อัมพร มาลัย, ***"การศึกษาวิหารล้านนาในสมัยการปกครองของเชื้อสายตระกูลเจ้าเจ็ดตนในจังหวัดเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน,"*** อ้างแล้ว, หน้า ๒๙๔-๒๙๖.

[๑๖]ดูเพิ่มเติม จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา และคณะ, **หอไตรวัดพระสิงห์ : ประวัติลักษณะทางศิลปกรรมและการบูรณะ**, สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์ธนบรรณการพิมพ์, ๒๕๓๙).

[๑๗]ดูเพิ่มเติมจาก สถาพร อรุณวิลาศ, ***"การศึกษาคติความเชื่อและรูปแบบหอไตรในภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย,"*** วิทยานิพนธ์ศิลปะศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. ๒๕๓๔.

[๑๘]ศ. ดร.ประเสริฐ ณ นคร, **โคลงนิราศหริภุญชัย**, หน้า ๑๗๙.

[๑๙]สุจิตต์ วงษ์เทศ, **พระเมรุ ทำไม? มาจากไหน?**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๑), หน้า ๗๓-๘๔.

[๒๐]สัมภาษณ์ รศ. ดร. วรลัญจก์ บุณยสุรัตน์ ภาควิชาศิลปะไทย คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ วันที่ ๒๒ พฤศจิกายน ๒๕๕๑.

[๒๑]สัมภาษณ์ รศ.ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร วันที่ ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๕๑.

[๒๒]ฉ่ำ ทองคำวรรณ (ผู้อ่าน). **"คำอ่านจารึกบนฆ้องวัดพระธาตุ จังหวัดลำพูน จ.ศ.๑๒๒๒ (พ.ศ.๒๔๐๓)"**. ศิลปากร. ปีที่ ๑, เล่ม ๕, มกราคม, ๒๕๐๑ และ คณะอนุกรรมการพิจารณาจารึกเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย กรมศิลปากร, **จารึกล้านนา ภาค ๒ เล่ม ๑ : จารึกจังหวัดเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน และแม่ฮ่องสอน**, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๕๑), หน้า ๓๖๘.

[๒๓]พระรัตนปัญญาเถระ, **ชินกาลมาลีปกรณ์**, หน้า ๙๑.

[๒๔]พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, **หาพระหาเจ้า**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๒๗-๓๘.

[๒๕]ศ.ดร.สันติ เล็กสุขุม, **ศิลปะภาคเหนือ : หริภุญชัย ล้านนา**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๘), หน้า ๓๗.

[๒๖]ตรียัมปาวาย, **ปริอรรถาธิบายแห่งพระเครื่อง เล่มที่ ๓ : พระรอด พระเครื่องสกุลลำพูน**, (พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๔๔๖), หน้า ๙๒ ข.

[๒๗]ดร.เพ็ญสุภา สุขคตะ ใจอินทร์, **สืบศิลป์ สานศรัทธา อนุรักษ์คุณค่า พระบูชา พระเครื่องล้านนา**, โครงการอนุรักษ์และเผยแพร่พุทธศิลป์ล้านนา สำนักบริการวิชาการ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๙, หน้า ๑๖.

[๒๘]ตรียัมปาวาย, **ปริอรรถาธิบายแห่งพระเครื่องเล่มที่ ๓ : พระรอด พระเครื่องสกุลลำพูน**, หน้า ๙๒ ฉ.

[๒๙]เรื่องเดียวกัน.

[๓๐]ศ. ดร.ประเสริฐ ณ นคร, **โคลงนิราศหริภุญชัย**, หน้า ๑๒๒.

[๓๑]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๔.

[๓๒]เรื่องเดิม, หน้า ๑๔๓.

[๓๓]นาคฤทธิ์ (นามแฝง), **พุทธตำนานพระเจ้าเลียบโลก**. (แม่ฮ่องสอน : วัดพระธาตุจอมมอญ, ๒๕๔๕), หน้า ๒๙ และ ๒๕๒.

[๓๔]พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย, **โบราณวัตถุและศิลปวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย**, หน้า ๑-๖.

[๓๕]ศ. ดร.ประเสริฐ ณ นคร, **โคลงนิราศหริภุญชัย**, หน้า ๑๑๒. หมายเหตุ ในที่นี้ผู้แปล ได้สันนิษฐานคำว่า "พระทิพ" นั้น น่าจะเป็นชื่อของหญิงสาวผู้เป็นที่รักของกวี อันเป็นความเห็นที่แตกต่างไปจากผู้เขียน

[๓๖]รศ. ดร. ผาสุข อินทราวุธ, ผศ. สินชัย กระบวนแสง, และ ผศ. พเยาว์ นาคเวก, **อารยธรรมโบราณในจังหวัดลำพูน**. รายงานการวิจัย ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๖, หน้า ๔๓-๔๗.

[๓๗]ศ. ดร.ประเสริฐ ณ นคร, **โคลงนิราศหริภุญชัย**, หน้า ๑๔๓.

[๓๘]พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, *"โบราณสถานแคว้นล้านนา,"* **ล้านนา**, หน้า ๕๐-๕๑.

[๓๙]เสนอ นิลเดช, **ศิลปะสถาปัตยกรรมล้านนา**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๒๖), หน้า ๔๔-๔๖.

[๔๐]ดูเพิ่มเติม ศ.ดร.สันติ เล็กสุขุม, **ศิลปะภาคเหนือ : หริภุญชัย ล้านนา**, หน้า ๑๓๓-๑๓๙.

[๔๑]ดูเพิ่มเติม จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, **ลวดลายปูนปั้นประดับโบราณสถานในเมืองเชียงใหม่**, (ลำพูน : บริษัทเฌอกรีนจำกัด), ๒๕๔๕.

บทที่ ๔
จดหมายเหตุการบูรณะและปรับปรุงภูมิทัศน์ โบราณสถานในวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร

วัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหารประสบกับวาตภัยพัดกระหน่ำเมื่อวันที่ ๑ พฤษภาคม ๒๔๕๗ เวลา ๑๗.๐๐ น.เศษ วิหารหลวงพังทลายลงมา แต่องค์พระธาตุมิได้เสียหาย เพียงแต่ยอดฉัตรหักงอไปเท่านั้น หนังสือกระทรวงมหาดไทยที่ ๑๘๘/๖๓๓๒ ลงวันที่ ๙ กันยายน พ.ศ.๒๔๕๗ เรื่องปฏิสังขรณ์พระวิหารวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร เมืองนครลำพูน รายงานประวัติการซ่อมฉัตรที่ยอดพระธาตุว่า

"แลตามคำที่เล่ากันต่อมาว่า ตั้งแต่พระเจ้าหลวงเชียงใหม่ได้ซ่อมแล้ว ต่อมาได้มีผู้ซ่อมอีกถึง ๓ ครั้ง คือครั้งที่ ๑ เจ้านครลำพูนบุญมา ซ่อมโดยถูกสายฟ้า ครั้งที่ ๒ เจ้าดาราดิเรกรัตน์ไพโรจน์ ซ่อมโดยถูกพายุพัดคด ครั้งที่ ๓ เจ้าอินทยงยศโชติ ซ่อมโดยถูกพายุพัดคดเหมือนกัน" [๑]

กระทรวงมหาดไทยได้มอบให้เจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ สมุหเทศาภิบาลดำเนินการซ่อมฉัตร เรื่องการซ่อมฉัตรนี้ สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยขณะนั้นได้ทูลรายงานสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงปราจิณกิติบดี ราชเลขานุการไว้ในหนังสือกระทรวงมหาดไทยที่ ๑๘๘/๖๓๓๒ ลงวันที่ ๙ กันยายน พ.ศ.๒๔๕๗ ว่า

"ส่วนยอดพระธาตุนั้น ได้มีผู้ศรัทธาออกทองคำแลเงินรวมได้ทองคำหนัก ๑๓๓ บาท ๒ สลึง ๑ เฟื้อง ๔ หุน ได้เงิน ๒๗๑ บาท ๑ สลึง เจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ได้จัดการซ่อมแซมทำระบายฉัตรยอดพระธาตุสิ้นทองไป ๑๓๑ บาท ๓ สลึง คงเหลือทองอีก ๑ บาท ๓ สลึง ๑ เฟื้อง ๔ หุน เอาไว้ทำการอื่นต่อไป รวมทองคำที่ทำยอดพระธาตุทั้งเก่าและใหม่ หนัก ๔๓๓ บาท ๑ สลึง ส่วนเงินหลวงที่ออกทำคือเป็นค่าของเบ็ดเตล็ดแลค่าจ้างคนทำ สิ้นเงิน ๑๘๘ บาท ๒๕ สตางค์ การซ่อมยอดพระธาตุทำอยู่เดือนหนึ่ง เป็นการแล้วเสร็จบริบูรณ์" [๒]

พิธียกฉัตรที่ซ่อมเสร็จแล้วกระทำในวันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ.๒๔๕๗ เวลา ๑๐.๐๐ น. โดยมีเจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์เป็นประธาน และมีงานบำเพ็ญบุญ มหรสพสมโภชในวันที่ ๒๙ - ๓๐ มิถุนายน พ.ศ.๒๔๕๗

ส่วนวิหารหลวงนั้น เจ้านครลำพูนพลตรีเจ้าจักรคำขจรศักดิ์ เจ้าหลวงองค์สุดท้าย (พ.ศ.๒๓๕๔ - ๒๔๗๖) รับการจัดสร้าง พร้อมด้วยพระครูบาศรีวิชัย ต่อไป

ในช่วงทศวรรษ ๒๔๗๐ องค์พระธาตุหริภุญไชยอยู่ในสภาพชำรุดทรุดโทรมมาก ดังที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเล่าไว้ใน ปาฐกถาเรื่องสงวนของโบราณ เมื่อ พ.ศ.๒๔๗๓ ว่า

"เมื่อสักสองปีมาแล้ว มีผู้ศรัทธาจะปฏิสังขรณ์พระมหาธาตุหริภุญไชยที่เมืองลำพูน เห็นว่าแผ่นทองแดงที่หุ้มพระมหาธาตุมีชำรุดอยู่มาก จะขอลอกแผ่นทองแดงเสียและใช้โบกปูนซีเมนต์แทน เจ้าพระยามุขมนตรีเมื่อยังเป็นพระราชนิกูล สมุหเทศาภิบาลมณฑลพายัพบอกมาหารือราชบัณฑิตยสภาห้ามไว้ทันแผ่นทองแดงของโบราณอันมีชื่อผู้ถวายจารึกอยู่โดยมากจึงมิได้สูญเสีย" [๑]

ปีพุทธศักราช ๒๕๐๐ ถึงยุคกึ่งพุทธกาล รัฐบาลได้งานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ จังหวัดลำพูนได้รับงบประมาณบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุหริภุญไชย เป็นจำนวนเงิน ๑,๐๐๐,๐๐๐ บาท นับเป็นการบูรณปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ โดยมีคณะกรรมการดำเนินงานบูรณะพระธาตุซึ่งจังหวัดลำพูนแต่งตั้งเป็นผู้อำนวยการบูรณะ

ในคราว ฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี นายสมาน ชมภูเทพ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดลำพูนขณะนั้นได้เป็นตัวแทนราษฎรชาวลำพูนริเริ่มเสนอโครงการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุหริภุญไชยซึ่งมีสภาพทรุดโทรม แผ่นทองแดงหุ้มองค์ฉีกขาด น้ำฝนไหลเข้าไปภายในองค์พระธาตุได้ นับเป็นร่องรอยปรากฏว่าอาจเกิดอันตราย ทองคำเปลวที่ปิดองค์ก็หลุดร่อนอยู่ทั่วไป จังหวัดลำพูนจึงได้ร่วมมือกับกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการดำเนินการบูรณปฏิสังขรณ์ โดยจัดเป็นโครงการหนึ่งในการปฏิสังขรณ์พระธาตุเจดีย์สำคัญของประเทศไทย สมทบอยู่ในโครงการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปีด้วย งานนี้ได้รับงบประมาณจากงบพัฒนาจังหวัด ๑,๐๐๐,๐๐๐ บาท และงบประมาณของกรมศิลปากรปี พ.ศ.๒๕๒๔ เป็นจำนวนเงิน ๑๙๐,๐๐๐ บาท ปี พ.ศ.๒๕๒๕ เป็นจำนวนเงิน ๘,๐๐๐,๐๐๐ บาท[๔]

กระทั่งปีพุทธศักราช ๒๕๔๙ ในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงครองสิริราชสมบัติครบ ๖๐ ปี และในปี ๒๕๕๐ ทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ ๘๐ พรรษา กรมศิลปากร โดยสำนักศิลปากรที่ ๘ เชียงใหม่ ร่วมกับพสกนิกรชาวลำพูนทุกหมู่เหล่า ได้ร่วมใจกันจัดทำโครงการบูรณะและปรับสภาพภูมิทัศน์ วัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร เพื่อถวายเป็นพระราชกุศล สืบเนื่องมาจากปัจจุบันโบราณสถานและอาคารเสนาสนะในเขตวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหารหลายหลัง มีสภาพชำรุดปรักหักพัง เนื่องจากการเสื่อมสภาพของวัสดุก่อสร้างตามกาลเวลา อาทิ พื้นผิวไม้ ผนังปูนและผนังลงรักปิดทองเริ่มหลุดร่อน มีตะไคร่น้ำและวัชพืชจับพื้นผิวผนังปูน

อิฐโครงสร้างอาคารบางหลังผุกร่อน ตลอดจนอุปกรณ์ไฟฟ้าภายในอาคารบางหลังเริ่มหมดอายุใช้งาน ประกอบกับทางวัดได้มีการต่อเชื่อมไฟฟ้าอย่างไม่เป็นระบบเรื่อยมา ซึ่งอาจส่งผลให้เกิดอันตรายต่ออาคารโบราณสถานและความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของพุทธศาสนิกชนที่เข้ามาสักการะพระธาตุหริภุญไชย ในส่วนขององค์พระธาตุหริภุญไชยเองมีสภาพผิวทองจังโก เสื่อมสภาพผุกร่อน และผิวทองคำเปลวเสื่อมสภาพ เกิดจากความชื้นที่กลั่นตัวเป็นหยดน้ำไหลออกตามตะเข็บรอยต่อแผ่นทองจังโกจนเป็นคราบสีดำกระจายไปทั่วองค์ ทำให้ขาดความงดงาม และคอระฆัง ก้านฉัตร ฐานองค์ระฆังเหนือฐานย่อเก็จ อยู่ในสภาพแผ่นทองผุกร่อนที่เกิดจากกรดของมูลนกพิราบ

โดยแบ่งการบูรณะออกเป็นสี่ระยะ

ระยะแรก ระหว่างวันที่ ๒๖ มิถุนายน ๒๕๕๐ - ๒๑ มีนาคม ๒๕๕๑ สำนักศิลปากรที่ ๘ เชียงใหม่ ได้จ้างเหมาห้างหุ้นส่วนจำกัดเฌอกรีน ดำเนินการบูรณะและปรับปรุงภูมิทัศน์ในส่วนต่างๆ ใช้งบประมาณทั้งสิ้น ๑๔,๒๖๕,๐๐๐ (สิบสี่ล้านสองแสนหกหมื่นห้าพันบาทถ้วน) โดยมีพระศรีธรรมโสภณ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร และนายตระกูล หาญทองกูล เจ้าหน้าที่บริหารงานฝ่ายโบราณสถาน สำนักศิลปากรที่ ๘ เชียงใหม่ ควบคุมงาน ดังนี้*

๑. งานบูรณะวิหารหลวง
๒. งานบูรณะหอกังสดาล
๓. งานบูรณะวิหารพระนอน
๔. งานบูรณะวิหารพระพุทธ
๕. งานบูรณะวิหารพระเจ้าพันตน
๖. งานบูรณะองค์พระและวิหารพระอัฏฐารส
๗. งานบูรณะเจดีย์เชียงยัน
๘. งานภูมิทัศน์รอบเจดีย์เชียงยัน
๙. งานบูรณะหอไตร
๑๐. งานบูรณะซุ้มประตูโขงด้านทิศตะวันออก
๑๑. งานบูรณะซุ้มประตูโขงด้านทิศใต้
๑๒. งานระบบไฟฟ้าสายหลัก
๑๓. งานไฟฟ้าเจดีย์ประธาน
๑๔. งานไฟฟ้าวิหารพระเจ้าพันตน
๑๕. งานไฟฟ้าวิหารพระพุทธ
๑๖. งานไฟฟ้าวิหารพระอัฏฐารส

ระยะที่สอง ปีงบประมาณ ๒๕๕๑ สำนักศิลปากรที่ ๘ เชียงใหม่ได้จ้างเหมาห้างหุ้นส่วนจำกัดบูรณาไทยดำเนินการบูรณะองค์พระธาตุหริภุญไชย ใช้งบประมาณทั้งสิ้น ๑๕,๐๐๐,๐๐๐.- (สิบห้าล้านบาทถ้วน) ดำเนินการในส่วนต่างๆ ดังนี้[๖]

๑. งานประกอบนั่งร้านเหล็กและทำหลังคาคลุมองค์พระธาตุ

๒. งานซ่อมแซมผิวทองจังโกที่เสื่อมสภาพ

๓. งานลงรักปิดทองคำเปลว

ระยะที่สาม ปีงบประมาณ ๒๕๕๒ สำนักศิลปากรที่ ๘ เชียงใหม่ได้จ้างเหมาห้างหุ้นส่วนจำกัดบูรณาไทยดำเนินการบูรณะและปรับปรุงภูมิทัศน์เสนาสนะภายในวัดพระพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร ใช้งบประมาณทั้งสิ้น ๑๐,๐๐๐,๐๐๐.- (สิบล้านบาทถ้วน) ดำเนินการในส่วนต่างๆ ดังนี้

๑. งานปิดทององค์พระธาตุ ในส่วนพื้นราบขององค์เจดีย์

๒. งานบูรณะซ่อมแซมรอบในทั้งหมด

๓. งานบูรณะซ่อมแซมหอยอทั้ง ๔ ด้าน

๔. งานบูรณะซ่อมแซมซุ้มกุมภัณฑ์ ๔ ซุ้ม

๕. งานบูรณะศาลาบาตรด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ ๒๘.๕๔ เมตร

๖. งานบูรณะศาลาบาตรด้านทิศเหนือ

ระยะสุดท้าย ปีงบประมาณ ๒๕๕๓ สำนักศิลปากรที่ ๘ เชียงใหม่ได้จ้างเหมาห้างหุ้นส่วนจำกัดบูรณาไทยดำเนินการต่อเนื่อง บูรณะและปรับปรุงภูมิทัศน์ในส่วนของเสนาสนะภายในวัดพระพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร ใช้งบประมาณทั้งสิ้น ๑๓,๕๐๐,๐๐๐.- (สิบสามล้านห้าแสนบาทถ้วน) ดำเนินการในส่วนต่างๆ ดังนี้

๑. งานบูรณะพิพิธภัณฑ์เครื่องไม้และร้านขายของที่ระลึก

๒. งานระบบระบายน้ำรอบเจดีย์ประธาน

๓. งานซ่อมเปลี่ยนพื้นลานประทักษิณรวมเจดีย์ประธานและระบบไฟฟ้า

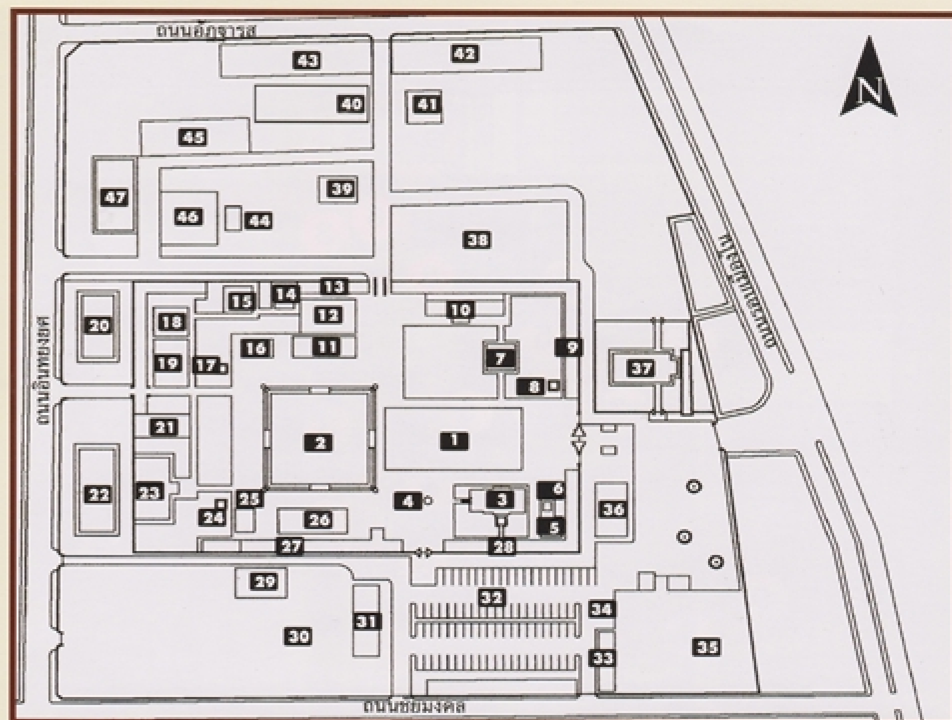
๔. งานบูรณะอาคารและสิ่งก่อสร้างรอบเจดีย์ประธานเช่นกำแพงชั้นใน-ชั้นนอก พื้นลานประทักษิณหินอ่อน พระพุทธรูปพร้อมซุ้มทั้ง ๔ ทิศ กุมภัณฑ์ และกระถางธูป กระถางดอกไม้

๕. งานระบบไฟฟ้าสายหลัก

๖. งานบูรณะสุวรรณเจดีย์

๗. งานปรับปรุงภูมิทัศน์ทางเดินเท้า งานปลูกหญ้า

๑. วิหารหลวง
๒. พระมหาธาตุ
๓. หอไตร
๔. เขาพระสุเมรุ
๕. หอกลอง นันทเภรี ศรีอยุธยา
๖. บ่อน้ำ
๗. หอระฆัง
๘. ซุ้มน้ำดื่ม
๙. ศาลาบาตร
๑๐. ศาลา
๑๑. วิหารพระเจ้าละโว้
๑๒. สนามหญ้า
๑๓. ศาลาบาตร
๑๔. วิหารพระนอน
๑๕. สุวรรณเจดีย์หรือปทุมเจดีย์
๑๖. วิหารพระเจ้าพันตน
๑๗. บ่อน้ำ
๑๘. วิหารพระเจ้าตาแดง
๑๙. สนามหญ้า
๒๐. ศาลาศรีจำปา
๒๑. วิหารพระเจ้าทันใจ
๒๒. ศาลาศรีจำปา
๒๓. อาคารพิพิธภัณฑ์ ๕๐ ปี
๒๔. บ่อน้ำ
๒๕. พระพุทธบาทสี่รอย
๒๖. วิหารพระพุทธ
๒๗. ศาลาบาตร
๒๘. ศาลาบาตร
๒๙. วิหารสะดือเมือง
๓๐. คณะสะดือเมือง
๓๑. ร้านค้า
๓๒. ลานจอดรถ
๓๓. ห้องสุขา
๓๔. ที่ทำการเจ้าคณะจังหวัด
๓๕. กุฏิ
๓๖. วิหารพระนอน
๓๗. อุโบสถพระทองทิพย์
๓๘. หอประชุมอาทิตยราช
๓๙. พระสังกัจจายน์
๔๐. อาคารเรียน
๔๑. เจดีย์เชียงยัน
๔๒. อาคารโนตานนท์
๔๓. อาคารอนุชนประชา
๔๔. อุโบสถภิกขุณี
๔๕. กุฏิพระเทพญาณเวที
๔๖. วิหารอัฏฐารส
๔๗. อาคารจำปาประชาสรรค์

๑. บูรณะวิหารหลวง
๒. งานปิดทององค์พระธาตุเจดีย์
๓. งานบูรณะศาลาบาตรโดยรอบวัดพระธาตุ
๔. ปรับปรุงทางเดินภายในวัดพระธาตุ
๕. ปรับปรุงบริเวณที่จุดธูปเทียนโดยรอบองค์พระธาตุเจดีย์
๖. งานบูรณะวิหารอัฏฐารส
๗. งานบูรณะเจดีย์เชียงยัน
๘. งานปรับปรุงภูมิทัศน์ภายในวัดพระธาตุ
๙. งานปรับปรุงภูมิทัศน์บริเวณที่จอดรถและร้านค้า
๑๐. งานปรับปรุงห้องน้ำสาธารณะ

งานบูรณะวิหารหลวง

สภาพปัจจุบัน

โครงสร้างยังแข็งแรง แต่มีการใช้วัสดุก่อสร้างสมัยใหม่หลายจุด เช่นหินขัดที่ฐานบัวผนัง หรือทรายล้างที่ฐานบัวพาไล สันนิษฐานว่ามีการปรับเปลี่ยนวัสดุในการบูรณะครั้งใดครั้งหนึ่งในช่วง พ.ศ.๒๕๐๐ หรือ ๒๕๒๕ ปัญหาอาคารพบคราบสกปรกบนผนังจิตรกรรม ผนังภายนอกบริเวณหน้าต่างพบรอยคราบความชื้น คาดว่าเกิดจากการระบายความชื้นในผนังถูกปิดกั้นจากผนังหินขัดที่เชิงผนัง

รายละเอียดการบูรณะ

- พื้นหินขัด ล้างและขัดด้วยแปรงพลาสติกผสมน้ำยาล้างพื้น ๑ ครั้ง และขัดผิวหินขัดด้วยเครื่องขัดพื้นด้วยผ้าผสมน้ำยาขัดพร้อมเคลือบเงา
- ผนังที่หมดสภาพสกัดผิวที่เสื่อมสภาพออก ๓๐% ของทั้งหมด พร้อมสกัดผนังทรายล้างออกทั้งหมด และฉาบปูนหมักเพื่อขัดขาวให้กลมกลืนกับผนัง
- ผนังภาพเขียนด้านใน ทำความสะอาดเช็ดด้วยสำลีชุบน้ำและซับให้แห้ง
- ผนังด้านนอกทาสีน้ำปูนย้อมให้กลมกลืนและดูใหม่ ทาทับด้วยน้ำยาพาราลอย B๗๒ ในโทลูอิน
- ฐานชุกชี ขื่อด้านหลัง เสาภายใน เสาด้านหน้า หน้าบันด้านหน้า บานประตูหน้าต่าง ทำความสะอาด ตรวจสอบสภาพความเสียหาย บูรณะลวดลายที่ขาดหาย แต่งเติมหลักฐานเดิมให้เต็มพื้นที่ และทาน้ำยาพาราลอย B๗๒ ในโทลูอิน ส่วนที่เป็นลายทองล่องชาดขาดหาย ลงรักปิดทองและประดับกระจก
- ฐานบัวผนังภายนอก ผนังภายใน สกัดบัวเชิงผนังหินขัดออกทั้งหมด ฉาบใหม่ด้วยปูนหมัก ขัดผิวปูนตำ ให้มีรูปแบบบัวตามแบบเดิม
- ทำระบบระบายความชื้นจากพื้น โดยขุดพื้นริมผนัง (ภายในอาคาร) เป็นร่อง ๐.๓๐ x ๐.๓๐ ม. ยาวรอบอาคาร (ยกเว้นช่องประตู) ก่อภายในร่องด้วยอิฐสอปูนหมัก ฝาปิดท่อ ทำด้วยวัสดุแบบเดียวกับพื้น

ขณะสกัดผนังปูนฉาบด้านนอกวิหาร

ทำความสะอาดขูดลอกผิวทองเดิมออก

อนุรักษ์ซ่อมแซมหน้าต่างไม้แกะสลักลง

ปิดทองหน้าบันวิหารหลวง

ทำความสะอาดและอนุรักษ์เสาปิดทองลายฉลุภายในวิหาร

เสาวิหารหลวง หลังการอนุรักษ์

วิหารหลวง หลังการบูรณะ

งานบูรณะวิหารพระพุทธ

ปัญหาที่ได้พบคือการปรับเปลี่ยนรูปทรงบันได (ตามระเบียบสถาปัตยกรรมล้านนายุคนี้ บันไดหน้าจะมีราวบันไดนาคหรือตัวมอม) การใช้วัสดุผิวหินขัดทำพื้นและผนังทำให้เกิดความชื้นในผนัง เนื่องจากเป็นวัสดุที่แน่นทึบ จับความชื้นได้มาก ปัญหาอื่นๆ ที่พบได้แก่ เครื่องบนคอนกรีตประดับกระจกมีคราบสกปรก กระจกหลุดเสียหาย โครงสร้างไม้หลังคาชำรุดบางส่วน หน้าบันไม้และส่วนประดับหน้าอาคาร มีคราบสกปรกอยู่ทั่วไป

รายละเอียดการบูรณะ

เพื่อรื้อฟื้นรูปทรงสถาปัตยกรรมล้านนาและปรับเปลี่ยนวัสดุที่ไม่เหมาะสมออกดังนี้

- พื้นภายในเป็นกระเบื้องดินเผาพิมพ์ลายรุ่นเก่า ทำความสะอาด

- พื้นภายนอก สกัดหินขัดออก และดาดปูนหมัก

- บันไดวิหารด้านหน้า ดำเนินการรื้อของเดิมออกและปรับเปลี่ยนเป็นรูปแบบล้านนา โดยการก่ออิฐและฉาบปูนซีเมนต์ทาสีขาว

- ผนังอาคารด้านนอก สกัดผิวปูนฉาบเดิมออกและดำเนินการฉาบผนังปูนใหม่ด้วยปูนหมักและทาทับด้วยสีน้ำปูน

- ราวระเบียง ดำเนินการสกัดผิวปูนเดิมออก และฉาบปูนซีเมนต์ทาสีขาว ส่วนลูกกรง ดำเนินการทำความสะอาดลอกสีเดิมและทาใหม่ ด้วยสีพลาสติกขาว

- ผนังด้านในให้ขูดลอกสีเดิมออกและทาทับด้วยสีน้ำปูนใหม่

- หน้าต่าง ประตู หน้าบันไม้แกะสลักให้ทำความสะอาดและดำเนินการลงรักปิดทองประดับกระจกใหม่ตามรูปแบบเดิม

- หลังคา ประกอบนั่งร้านและหลังคาคลุมโดยการปรับซ่อมเปลี่ยนตัวไม้ที่ชำรุดพร้อมเปลี่ยนกระเบื้องใหม่ทั้งหมดตามรูปแบบเดิม สันหลังคา หลีบข้างปูนปั้น เสริมเหล็กและตะแกรงกันร้าวตลอดแนว พร้อมทาสีปูนปั้น

- เชิงชาย ปั้นลม ช่อฟ้า ดำเนินการขัดล้าง ซ่อม ติดกระจกให้สมบูรณ์

เสากลมและราวระเบียงหลังการอนุรักษ์

ภาพจิตรกรรม ในวิหารหลังทำความสะอาด

อนุรักษ์ลายทองเพดานวิหารพระพุทธ

อนุรักษ์เสากลมปูนปั้นลงรักปิดทอง ด้านหน้าวิหาร

ฝ้าเพดานลงรักปิดทอง หลังการอนุรักษ์

บานหน้าต่างลงรักปิดทอง หลังการอนุรักษ์

ขณะลงรักปิดทององค์พระประธานก่อนปิดทอง

องค์พระประธานหลังการปิดทอง

เสาภายในวิหารพระพุทธ หลังการอนุรักษ์

ลูกกรงหน้าต่างขูดลอกสีเดิมออกและทาสีใหม่

วิหารพระพุทธ ด้านทิศตะวันออก หลังการบูรณะ

วิหารพระพุทธด้านทิศตะวันตก หลังการบูรณะ

งานบูรณะวิหารพระอัฏฐารส

เป็นอาคารทรงมณฑป โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก มีพระพุทธรูปปางมารวิชัยองค์โตประดิษฐาน อยู่ภายใน สร้างยุคพระครูบาศรีวิชัย ปูนผนังเป็นซีเมนต์ทำสีพลาสติก สภาพความเสียหายได้แก่รอยสีผิวร้าว ผิวปูนฉาบพระพุทธรูปโป่งพอง มีรอยคราบความชื้นบนผนัง ฝ้าเพดานผุชำรุด เนื่องจากหลังคารั่ว

รายละเอียดเนื้องาน

เพื่อแก้ปัญหาหลังคารั่ว ซ่อมฝ้าเพดานและตกแต่งฝ้าด้วยลวดลายดาวเพดานรูปแบบดั้งเดิม ซ่อมพื้นผิวองค์พระ ๑๐๐% และทำระบบระบายความชื้นดังนี้

- ประกอบนั่งร้าน ตรวจสอบความมั่นคงของโครงหลังคา เชิงชาย พร้อมซ่อมแซมกระเบื้องที่ชำรุด โดยเปลี่ยนกระเบื้องตามรูปแบบเดิม
- ผนังอาคารภายใน - นอก ขูดลอกสีเดิมออก ซ่อมรอยร้าวสีปูนเดิมด้วยสีโป๊ว และทาสีพลาสติกที่มีคุณสมบัติเปิดผิวผนังให้ระบายลมได้และกันความชื้น
- เสริมความมั่นคงที่โครงสร้างฝ้าเพดาน เปลี่ยนฝ้าไม้อัดเดิมทั้งหมดเป็นแผ่นวีว่าบอร์ด ทาสีตามเดิมพร้อมปิดทองลายฉลุที่ฝ้าเพดานตามรูปแบบเดิม
- ประตู - หน้าต่าง ปรับซ่อมเปลี่ยนอุปกรณ์ใหม่ตามรูปแบบเดิม ทำความสะอาดขูดลอกสีเดิมและทาสีใหม่
- องค์พระอัฏฐารส ก่อนดำเนินการมีการศึกษารูปแบบและตรวจสอบวัสดุเดิมในแต่ละชั้นผิวงาน พร้อมบันทึกหลักฐานภาพถ่ายก่อนดำเนินการฉาบปูน ลงรักปิดทององค์พระให้อยู่ในการกำกับและควบคุมของกลุ่มวิชาการอนุรักษ์จิตรกรรมและประติมากรรม สำนักโบราณคดี
- ฐานชุกชีทำการซ่อมแซมลวดลายปูนปั้นประดับกระจกให้มีความสมบูรณ์ตามรูปแบบเดิม
- เสาภายใน ปิดทองลายฉลุตามเดิมทุกต้น
- จัดทำระบบระบายความชื้นรอบฐานชุกชีตามรูปแบบ

ฝ้าเพดานวิหารพระอัฏฐารส หลังปิดทอง

ซ่อมแซมบานประตู

ทำการสกัดผิวปูนฉาบโคนเสาภายในวิหาร

เสาลายทองในวิหารพระอัฏฐารสหลังอนุรักษ์

ทำการขูดลอกทอง และพื้นผิวที่โป่งพอง

องค์พระอัฏฐารส หลังการปิดทองแล้วเสร็จ

งานบูรณะวิหารพระเจ้าพันตน

เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก เครื่องบนเป็นคอนกรีตทาสีตกแต่งกระจก สภาพสีลอกกระจกหลุดหาย สีผนังภายใน - ภายนอกอาคาร ปัจจุบันเป็นสีพลาสติก สภาพสีลอกจาง ผิวผนังและหน้าบันแตกลายทั่วไป หน้าบันเป็นปูนปั้นทาสี สภาพยังสมบูรณ์ เชิงชาย บานประตู หน้าต่าง ฝ้าเพดานมีคราบสกปรก ผุชำรุดบางจุด

รายละเอียดการบูรณะ

กำหนดให้เปลี่ยนสีอาคารทั้งหลัง เป็นสีพลาสติกคุณสมบัติระบายลมได้และกันความชื้น นอกนั้นเป็นงานซ่อม ทำความสะอาด

- ผนังอาคารด้านใน-ด้านนอก ทำความสะอาดขูดลอกสีเดิมออก และทาด้วยสีพลาสติกคุณสมบัติระบายลมได้และกันความชื้น ผนังในส่วนที่แยกแตกร้าว ให้กะเทาะออกและซ่อมด้วยวัสดุเดิม

- ประตู - หน้าต่าง ปรับซ่อมเปลี่ยนอุปกรณ์ให้มั่นคงแข็งแรง ขูดลอกสีเดิมออก พร้อมอุดโป๊วผิวงานเรียบร้อยแล้วทาสีน้ำมัน ลูกกรงหน้าต่างขัดทำความสะอาดสนิมออก ทาสีกันสนิมและสีน้ำมันทับ

- เชิงชาย ปั้นลม ช่อฟ้า นาคทัณฑ์ ทำความสะอาดและทาสีตกแต่งกระจกให้เรียบร้อยเหมือนใหม่ตามรูปแบบเดิม

ขณะทาสีประตูวิหารพระเจ้าพันตน

หน้าบันวิหารพระเจ้าพันตน หลังการบูรณะ

วิหารพระเจ้าพันตน หลังการบูรณะ

งานบูรณะเจดีย์เชียงยัน

เป็นเจดีย์ทรงสี่เหลี่ยมฐานกว้างประมาณด้านละ ๑๑.๐๐ เมตร สูง ๑๗.๕๐ เมตร พื้นผิวปูนฉาบหลุดลอกประมาณ ๙๐% มีปูนปั้นประดับลวดลายสวยวิจิตรเหลือติดอยู่บางส่วน พบอิฐผุกร่อนแตกบางส่วน พบวัชพืชขึ้นบางส่วน

รายละเอียดการบูรณะ

เพื่อกำจัดวัชพืช ซ่อมอิฐก้อนต่อก้อนและอนุรักษ์ลายปูนปั้นดังนี้

- ประกอบนั่งร้านคลุมเจดีย์ ทำบันไดขึ้นลงโดยสะดวก
- กำจัดวัชพืชที่ปกคลุมองค์เจดีย์ ใส่น้ำยากำจัดวัชพืชประเภทใบเลี้ยงคู่ที่ตอ พร้อมทำความสะอาดผิวอิฐ ปูนฉาบและลวดลายปูนปั้น
- ดำเนินการสกัดอิฐที่ผุกร่อน เสื่อมสภาพ พร้อมก่อเสริมใหม่ ตลอดจนเสริมความมั่นคงลวดลายปูนปั้น ด้วยการยาแนวและทาน้ำยากันชื้น เชื้อราที่ผิวงาน

งานภูมิทัศน์รอบเจดีย์เชียงยัน

รายละเอียดการปรับปรุงภูมิทัศน์ตามรูปแบบรายการเดิม

เพื่อแสดงขอบเขตของฐานประทักษิณ ส่วนที่เป็นถนนระหว่างอาคารเรียน ให้สกัดพื้นผิวปูด้วยอิฐลายสองเป็นแนว ส่วนที่เป็นสนามกีฬา ให้ทำเป็นขั้นบันไดลดระดับลงมาและทำระบบระบายน้ำและบ่อพักเพราะเป็นพื้นที่ระดับต่ำ มีรายละเอียดดังนี้

- ขยายขอบหลุมดินรอบองค์พระเจดีย์ ออกไปอีกด้านละ ๓.๐๐ เมตร โดยขอบหลุมทั้ง ๓ ด้าน ปรับพื้นที่จัดทำขั้นบันไดทางลงรอบทั้ง ๓ ด้าน เป็นบันไดก่ออิฐฉาบปูน โดยความสูงลูกตั้งไม่เกิน ๐.๒๐ ม.
- พื้นบริเวณถนนระหว่างอาคารเรียน ไม่สามารถรื้อออกได้ ให้สกัดผิวถนนทำ pattern พื้นเป็นลายเหมือนลานประทักษิณ จากนั้นให้โรยกรวด
- ทำบ่อน้ำพักและท่อระบายน้ำลงที่ต่ำ

การปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์เจดีย์เชียงยัน

ตามรูปแบบรายการบูรณะเจดีย์เชียงยันใน พ.ศ.๒๕๕๐ ได้กำหนดให้ทำการขุดแต่งเพื่อบูรณะลานประทักษิณด้านทิศตะวันออก ด้านทิศใต้และด้านทิศตะวันตก หลังการขุดแต่ง ได้พบหลักฐานแท่นบูชาเพิ่มเติมบริเวณกลางลานประทักษิณทุกด้าน โดยเฉพาะด้านทิศใต้นั้นได้พบแนวอิฐปูพื้นด้วยอิฐหกเหลี่ยมขนาดใหญ่วางตัวต่อเนื่องไปทางทิศใต้ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นทางเดินเชื่อมต่อไปยังเขตพุทธาวาสของวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร

จากผลการดำเนินงานดังกล่าว พระเทพมหาเจติยาจารย์ เจ้าอาวาสวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร และเจ้าคณะจังหวัดลำพูน พร้อมด้วยคณะกรรมการวัดและสำนักศิลปากรที่ ๘ เชียงใหม่ ได้ประชุมร่วมกันในวันที่ ๗ สิงหาคม ๒๕๕๐ และวันที่ ๒๗ ตุลาคม ๒๕๕๐ โดยมีมติ เห็นพ้องกันว่าเพื่อความสง่างามของโบราณสถานและเป็นการรักษาหลักฐานทางโบราณคดี จึงขอให้กรมศิลปากรทำการขุดแต่งและบูรณะเพิ่มเติมลานประทักษิณด้านทิศเหนือพร้อมจัดทำระบบบริหารจัดการไม่ให้น้ำท่วมขังโบราณสถาน

ผลการตรวจสอบสภาพปัญหาที่ก่อให้เกิดน้ำท่วมขังบริเวณฐานเจดีย์เชียงยันพบระดับพื้นดินร่วมสมัยกับการใช้งานของเจดีย์เชียงยันนั้นอยู่ต่ำกว่าระดับพื้นสนามกีฬามาก ดังนั้นเมื่อฝนตกปริมาณน้ำจากสนามกีฬามากกว่าร้อยละ ๘๐ จึงไหลลงสู่ลานประทักษิณของเจดีย์ซึ่งนับเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดปัญหาน้ำท่วมขัง ประกอบกับปัจจุบันมีร่องระบายน้ำของวัดอยู่ขนานกับแนวถนนที่พาดผ่านองค์เจดีย์ด้านทิศใต้ ระดับท้องร่องระบายน้ำนี้อยู่สูงกว่าฐานเจดีย์ประมาณ ๐.๓๐ เมตร ในการจัดทำระบบระบายน้ำเพื่อป้องกันน้ำท่วมขังเจดีย์จึงกำหนดให้ทำร่องระบายน้ำบนพื้นสนามกีฬาเพื่อดักน้ำไม่ให้ไหลลงสู่โบราณสถานและระบายลงสู่ร่องระบายน้ำของวัดซึ่งมีระดับต่ำกว่าสนามกีฬา ส่วนการป้องกันน้ำท่วมขังกรณีน้ำฝนที่ตกลงสู่เจดีย์โดยตรงนั้นใช้วิธีการปรับดินลาดเอียงออกสู่ด้านนอกและบริเวณมุมฐานแต่ละด้าน เนื่องจากโครงสร้างของดินบริเวณนี้เป็นดินร่วนปนทรายน้ำจึงสามารถไหลซึมลงสู่ใต้ดินได้อย่างรวดเร็ว

สภาพเปื่อยยุ่ยของอิฐฐานเจดีย์เชียงยัน

เจาะสกัดอิฐที่เปื่อยยุ่ยเสื่อมสภาพออก

ลานประทักษิณเจดีย์เชียงยันด้านทิศเหนือ

แนววัชร ๖ เหลี่ยมปูพื้นลานประทักษิณยุคที่ ๒

กลุ่มโบราณวัตถุสำริด พบจากการขุดแต่งลานประทักษิณยุคที่ ๒ และ ๓ ด้านทิศเหนือ

กลุ่มโบราณวัตถุสำริด เมื่อกู้ขึ้นมา

แนวรั้วเตี้ยและรางระบายน้ำด้านทิศใต้ของเจดีย์เชียงยัน

เจดีย์เชียงยัน หลังปรับปรุงภูมิทัศน์แล้วเสร็จ

งานบูรณะหอไตร

เป็นอาคาร ๒ ชั้น ชั้นล่างเป็นผนังรับน้ำหนัก ฉาบด้วยปูนหมักทาสีน้ำปูน ชั้นบนเป็นเรือนไม้ มีผนังประดับกระจกเป็นลวดลาย กระเบื้องหลังคาเป็นแผ่นโลหะตัดเป็นแผ่นเหมือนกระเบื้องหางเหยี่ยว โครงสร้างไม้ ปัญหาที่ได้พบได้แก่แผ่นหลังคาบิดเบี้ยวคาดว่าเกิดจากน้ำรั่วและโครงสร้างรวน ผนังไม้ชั้นบนมีรอยผุกร่อน กระจกหลุดหาย ผนังมีคราบตะไคร่ พบรอยแตกบ้างบางส่วน เครื่องประดับหลังคาโลหะ มีคราบสกปรกและหักชำรุดบางส่วน

รายละเอียดการบูรณะ

เพื่อแก้ไขปัญหากระเบื้องหลังคาโลหะ ซ่อมทำความสะอาดเครื่องบน เครื่องประดับ ส่วนผนังไม้ต้องถอดชิ้นออกมาซ่อมให้สมบูรณ์เหมือนใหม่ ผนังปูนซ่อมเฉพาะจุด แล้วขัดผิวปูนตำใหม่ทั้งหลัง

- ประกอบนั่งร้านรอบ ถอดหลังคาโลหะ ตรวจสอบความมั่นคงโครงหลังคา ปรับระดับ ทำความสะอาดและทาน้ำยารักษาเนื้อไม้ เปลี่ยนระแนง กลอนลาด ฝ้าไขรา ประกอบหลังคาโลหะกลับคืน โดยปรับเปลี่ยนในส่วนที่เสื่อมสภาพ เชื่อมบัดกรีรอยต่อและรูรั่วให้เรียบร้อยในการดำเนินการถอดแผ่นโลหะมุงหลังคา
- พื้นชั้นล่าง สกัดผิวปูนออก เพื่อเทคอนกรีตขัดมันใหม่
- ผนังปูนฉาบเดิม สกัดเฉพาะส่วนที่ชำรุดออก จากนั้นฉาบด้วยปูนหมัก
- ขัดผิวผนังชั้นล่างทั้งหมดด้วยปูนตำ ส่วนลวดลายปูนปั้นทั้งหมด ล้างคราบตะไคร่น้ำและทาทับด้วยน้ำยากันเชื้อรา
- ผนังไม้ชั้นบน รื้อในส่วนที่ชำรุดเสื่อมสภาพออก เปลี่ยนวัสดุใหม่ ติดตั้งด้วยกรรมวิธีดั้งเดิม เช่น งานแกะสลักลงรักปิดทอง ประดับกระจก จากนั้นให้ทาน้ำยารักษาเนื้อไม้
- งานประดับตกแต่งประกอบด้วย หน้าบันไม้ ช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ซุ้มประตู หน้าต่าง ให้ทำความสะอาดพร้อมลงรักปิดทองประดับกระจก ทาสีแดงชาดตามรูปแบบเดิม

ทาน้ำยารักษาเนื้อไม้ กลอนลาด ทาสีชาดเชิงชาย

หลังการติดตั้งกระเบื้องหลังคาโลหะ

ทาสีชาดรองพื้นก่อนปิดทองไม้แกะสลักที่คอสอง

แผงคอสอง และไม้กลอน หลังการบูรณะและอนุรักษ์

เสาหอไตร ก่อนการอนุรักษ์

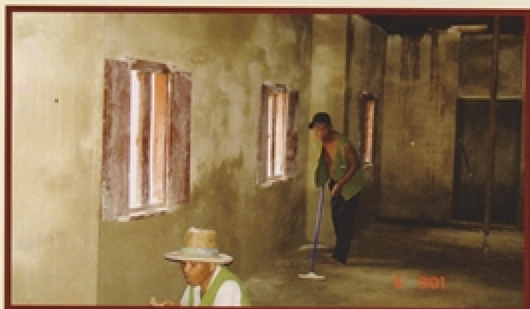
เสาหอไตร หลังการอนุรักษ์

เปลี่ยนไม้เชิงชายแกะใหม่โดยจำลองรูปแบบเดิม

ติดตั้งเชิงชาย ทาสีชาด

ฉาบปูนซ่อมแซมผนังปูนฉาบหอไตรชั้นล่าง(ด้านใน)

ซ่อมเปลี่ยนลวดลายไม้และสลักลูกฟัก

งานบูรณะหอกังสดาล

เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก ๒ ชั้น ผนังเป็นสีแดง ปัญหาที่พบได้แก่ พื้นซีเมนต์ขัดหยาบ ปัจจุบันแตกยุบตัว เนื้องานหลัก จึงเป็นการซ่อมพื้นผิวที่แตกชำรุดและพยายามสร้างความกลมกลืนกับโครงสร้างเดิม โดยการผสมสีฝุ่นในปูนที่นำมาซ่อมด้วย

รายละเอียดการบูรณะ

- สกัดผิวพื้นที่เดิมทั้ง ๒ ชั้น ออกทั้งหมด หนาประมาณ ๓-๕ ซม. เพื่อเทคอนกรีตทับผสมสีฝุ่นแดง และขัดผิวพื้นขัดหยาบ
- ผนังปูนฉาบเดิม สกัดในส่วนที่ชำรุดออกพร้อมฉาบปูนหมักตามรูปแบบเดิม และลวดลายปั้นให้อนุรักษ์เสริมความมั่นคง (งานสีอาคารให้ผสมสีฝุ่นลงในปูนฉาบ)
- ทำแท่นวางไม้เคาะกังสดาล

เทพื้นคอนกรีตเสริมเหล็ก หอกังสดาลชั้นบน

ทาสีราวระเบียง

ปั้นปูนซ่อมแซมชิ้นส่วนที่ชำรุดเสียหาย

หล่อซุ้มจระนำใหม่แทนซุ้มเก่าที่ชำรุด

หอกังสดาล หลังการบูรณะแล้วเสร็จ

จัดทำแท่นวางไม้กังสดาล แล้วเสร็จ

รายงานการบูรณะซุ้มประตูโขง

เป็นซุ้มประตูประดับปูนปั้นสวยงาม ปัจจุบันมีคราบตะไคร่ วัชพืช และผิวปูนฉาบกะเทาะ บางส่วนถูกทาสีที่ไม่ถูกต้องตามประวัติศาสตร์ลงไป บานประตูไม้ทาสีน้ำมัน ไม่มีลวดลาย สภาพยังแข็งแรง

รายละเอียดการบูรณะ

เพื่อทำความสะอาดผิวปูน ทาสีน้ำปูน ๑๐๐ % และซ่อมสีบานประตูดังนี้

- สกัดปูนฉาบเดิมที่เสื่อมสภาพออก จากนั้นฉาบปูนหมักโบราณ โดยฉาบให้กลมกลืนกับผิวงานเดิม ทาทับด้วยสีน้ำปูน ดำเนินการอนุรักษ์ลวดลายปูนปั้นด้วยการขูดลอกสีน้ำปูนเดิมออกจนถึงผิวปูนเดิมแล้วทาทับด้วยสีน้ำปูนใหม่

- บานประตูไม้ ทำความสะอาดด้วยการเปลี่ยนอุปกรณ์ เสริมความมั่นคงให้แข็งแรงและสะดวกในการปิด - เปิด พร้อมทาสีตามรูปแบบเดิม

ซุ้มประตูด้านทิศใต้ "ทักษิณสีหกร" ก่อนการบูรณะ มีคราบเชื้อราและฝุ่นควันจับเป็นคราบดำ

คราบเชื้อราและฝุ่นละอองเกาะติดผิวผนังปูนฉาบซุ้มประตู

สกัดผิวปูนที่เป็นปูนซีเมนต์ออก

ซุ้มประตูด้านทิศใต้ (ด้านนอก) หลังการบูรณะ

สกัดผิวปูนฉาบที่ผุกร่อนเสื่อมสภาพออก

ปั้นลายปูนปั้น ซ่อมแซมลวดลายส่วนที่หลุดร่วงเสียหายเนื่องจากผิวผนังปูนเสื่อมสภาพ

อนุรักษ์ลายทองบานประตูด้านทิศตะวันออก

ซุ้มประตูด้านทิศตะวันออก หลังการบูรณะ

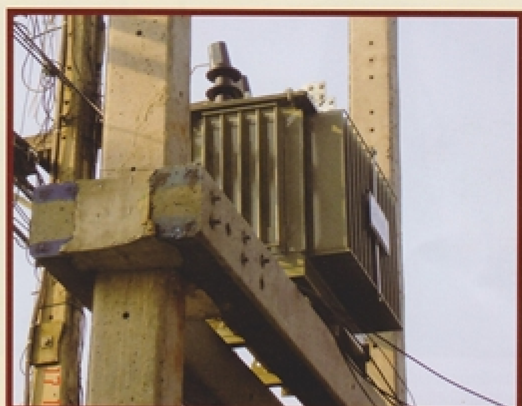

งานระบบไฟฟ้าอาคาร สายหลัก

ประกอบด้วยงานไฟฟ้าเจดีย์ประธาน งานไฟฟ้าวิหารพระเจ้าพันตน งานไฟฟ้าวิหารพระพุทธ งานไฟฟ้าวิหารพระอัฏฐารส

ดำเนินการเดินระบบไฟฟ้าภายในอาคาร และระบบสายหลักพร้อมติดตั้งหม้อแปลงไฟฟ้าขนาด ๒๕๐ KVA ๑ ชุด ให้เป็นไปตามมาตรฐานของการไฟฟ้าส่วนภูมิภาค

ต่อมาในวันที่ ๒๗ กันยายน ๒๕๕๐ คณะกรรมการวัดได้เสนอต่อคณะกรรมการตรวจการจ้างในครั้งประชุมร่วมกัน ณ ห้องประชุมโรงเรียนเมธีวุฒิกร วัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร ขอให้เปลี่ยนแปลงรายการไฟฟ้าวิหารพระเจ้าพันตน ไปติดตั้งยังวิหารพระนอนแทน พร้อมทั้งขอเปลี่ยนขนาดหม้อแปลงไฟฟ้าขนาด ๑๖๐ KVA เป็น ๒๕๐ KVA เพื่อให้เหมาะสมกับการใช้งานของวัด คณะกรรมการตรวจการจ้างพิจารณาแล้วให้ความเห็นชอบ และได้นำเสนออธิบดีกรมศิลปากรเพื่อพิจารณา

ติดตั้งหม้อแปลงไฟฟ้า ๒๕๐ KVA พร้อมระบบ แล้วเสร็จ

การบูรณะองค์พระบรมธาตุหริภุญไชย

ขอบเขตในการบูรณะ

๑. ประกอบนั่งร้านเหล็กและทำหลังคาคลุมองค์พระธาตุ

๒. งานซ่อมแซมผิวทองจังโกที่เสื่อมสภาพ

๓. งานลงรักปิดทองคำเปลว

ประมวลภาพก่อนการดำเนินการบูรณะ

ภาพลูกแก้วอยู่เหนือฉัตร ๙ ชั้น

ภาพฉัตรทองฉลุลาย ๙ ชั้น

ภาพปลียอดพระเจดีย์

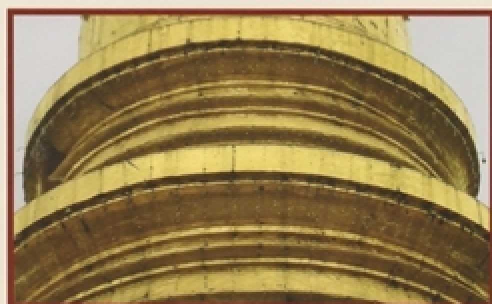
ภาพส่วนของปล้องไฉน

บัวถลา ปล้องไฉนและ บัลลังก์เหลี่ยมย่อมุม

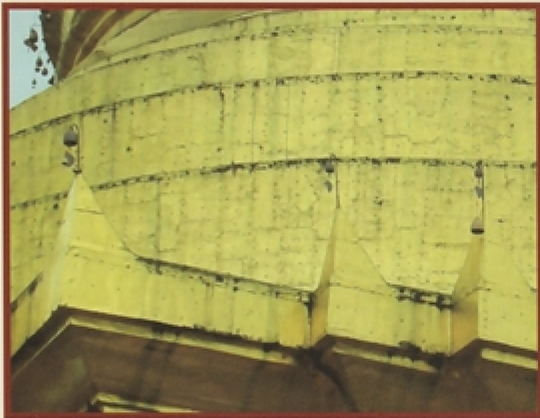

องค์ระฆังประดับลายประจำยามเป็นระยะโดยรอบ

ฐานทรงกลมเรียบ ซ้อนกัน ๓ ชั้น

ฐานหน้ากระดานทรงกลมเรียบ ๓ ชั้น

ฐานปัทม์ทรงสี่เหลี่ยมตั้งอยู่บนฐานเขียง

ฐานเขียง ๔ ชั้น

ส่วนผิวขององค์พระธาตุที่เกิดการผุกร่อน

การเตรียมวัสดุสำหรับการบูรณะ

แผ่นทองคำเปลวกิมซัว ขนาด ๓.๘x๓.๘ ซม.

แผ่นทองคำเปลวกิมซัว ขนาด ๓.๘x๓.๘ ซม.

สีรองพื้นเลย์แลนด์ (Legland Paint)

บริษัท นาโกย่า เพนท์ (ประเทศไทย จำกัด)

๗/๒๕ หมู่ ๖ ถนนราชมนตรี แขวงคลองขวาง เขตภาษีเจริญ กรุงเทพ ฯ ๑๐๑๖๐

สีรองพื้นกันร่อน เอนกประสงค์ วอชไพร์เมอร์ (วอชชิ่ง) ฟิลเลอร์

GY-๙๙๐ (กากีแกมเขียว) GY-๙๙๘ (เหลือง)

ชนิดสี สีรองพื้นชนิด ๒ ส่วนผสมกันได้แก่

- ส่วนของสีวอชไพร์เมอร์ (วอชชิ่ง) ฟิลเลอร์ GY-๙๙๐ (กากีแกมเขียว)
- ส่วนของน้ำยาวอชชิ่ง ฟิลเลอร์ T-๙๙๑

ประสิทธิภาพ : เป็นสีรองพื้นแบบเนื้อเข้มข้นให้ฟิล์มสูง เหมาะสำหรับงานทาหรือพ่นซ่อมเฉพาะจุดหรือทั้งคันและยังสามารถเป็นสีรองพื้นในกรณีที่พื้นผิวเป็นผิวโลหะอลูมิเนียมอัลลอย เหล็กชุบสังกะสี ทองเหลือง สแตนเลส ทองแดง ตะกั่ว เหล็กหรือไฟเบอร์กลาสและสีโป๊วพลาสติก เพื่อช่วยเพิ่มการยึดเกาะของสีทับหน้าอีกทั้งยังสามารถใช้เป็นสีรองพื้นกันสนิมได้ในตัวอีกด้วย ใช้ได้ทั้งภายในและภายนอกอาคาร ใช้ทาหรือพ่นก็ได้ ใช้ได้ทั้งงานอุตสาหกรรมรถยนต์และอุตสาหกรรมทั่วไป

น้ำยาวอชชิ่ง ฟิลเลอร์ T-๙๙๑และ GY-๙๙๐ (กากีแกมเขียว)

สี: GY-๙๙๐ (สีกากีแกมเขียว),GY-๙๙๘ (เหลือง)

ความเงา: ด้าน

ทนความร้อน: ๔๐๐ ˚F

การเตรียมพื้นผิว : คนสีให้ทั่วกระป๋องผสมส่วนของสี GY-๙๙๐,GY-๙๙๘ และส่วนของน้ำยา T-๙๙๑ ในอัตราส่วน ๑:๑,๑:๑.๕ คนให้เข้ากันแล้วจึงทาหรือพ่น ควรทาหรือพ่นสีชนิดนี้ ๒-๓ เที่ยว ให้ได้ความหนา ๑-๒.๕ มิล โดยแต่ละเที่ยวควรทิ้งสีให้แห้งอย่างน้อย ๓-๕ นาที แล้วควรทิ้งสีรองพื้นชนิดนี้ให้แห้งอย่างน้อย ๓๐ นาที และไม่ควรเกิน ๒๔ ชั่วโมง ก่อนการพ่นหรือพ่นสีทับหน้า และกรณีที่ทาสีหรือพ่นสีชนิดนี้ไว้เกิน ๒๔ ชั่วโมง ต้องใช้กระดาษทรายเบอร์ ๓๒๐-๔๐๐ ลูบเบา ๆ ให้ทั่วก่อนทาหรือพ่นสีทับหน้า ในกรณีที่อากาศมีความชื้นสูงควรผสมหัวทินเนอร์กันชื้น T-๕๐๖ ของ เอ็น เค วาย ประมาณ ๒-๕%

ข้อควรระวัง:

- สีที่ผสมแล้วต้องใช้ให้หมดภายใน ๒ วัน มิฉะนั้นสีที่ผสมแล้วจะเสีย
- ห้ามเทสีที่ผสมแล้วลงในกระป๋องที่ยังไม่ได้ผสม เพราะจะทำให้สีทั้งหมดเสีย

คำเตือน: อย่าเก็บไว้ใกล้ไฟและควรเก็บไว้ให้พ้นมือเด็ก

สี FLEX FINISH INDIAN YELOW ๒๖๑๓

สีน้ำมันเคลือบเงา "เฟลกซ์" ตราทหาร

ภาพสี FLEX FINISH INDIAN YELOW ๒๖๑๓

สีสำเร็จรูป "เฟลกซ์" ตราทหาร เป็นสีน้ำมันเคลือบเงาชนิดอัลคลิด (ALKLYD) ใช้ง่ายใช้ทาหรือพ่นเหมาะสำหรับงานไม้ปูน เหล็ก เรือ รถยนต์ เครื่องจักร ของเด็กเล่น เฟอร์นิเจอร์และอุปกรณ์เครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ มีสีสวย ทนแดดทนฝนเป็นเลิศ

วิธีใช้: คนให้เข้ากันก่อนใช้ทาหรือพ่นบนผิววัตถุที่ต้องการ ผิววัตถุที่จะทาหรือพ่นจะต้องสะอาดแห้งปราศจากคราบน้ำมัน ถ้าจำเป็นอาจจะผสมด้วยน้ำมันผสมสีเฟลกส์เบอร์ ๕๒๔๘ หรือใช้น้ำมันสนแท้หรือไซลีน (XYLENE) ผสมได้ไม่เกินปริมาณร้อยละ ๑๐ ของสีนี้ อย่าผสมสีนี้ด้วยน้ำมันผสมสีเฟลกซ์ชนิดอื่น สีจะแห้งผิวภายใน ๖ ชั่วโมงและจะแห้งแข็งภายใน ๒๔ ชม.

คำเตือน: อย่าเก็บสีนี้ในที่อุณภูมิสูง หลีกเลี่ยงการสูดดมกลิ่นน้ำมันหรือละอองสีเป็นเวลานานติดต่อกัน ควรใช้ในที่มีอากาศถ่ายเทได้สะดวก ปิดฝาให้แน่นหลังจากการใช้แล้วทุกครั้งและเก็บให้พ้นมือเด็ก

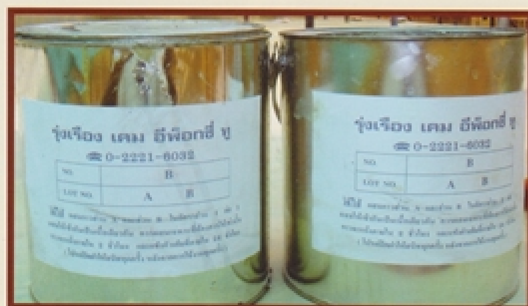
แผ่นทองจังโก ๘ ออนด์ ขนาด ๑๔x๔๘ นิ้ว

ภาพแผ่นทองจังโก ๘ ออนด์ ขนาด ๑๔x๔๘ นิ้ว

อีพ็อกซี่ ทู

ใช้ในการโป๊วตกแต่งทองจังโก

อีพ็อกซี่ ทู

น้ำมันสน

น้ำมันสนเชียงใหม่เป็นน้ำยาที่ใช้ลอกทองเก่า

ภาพผ้าที่ใช้เช็ดลอกทองเก่าและน้ำมันสนเชียงใหม่

ขั้นตอนการดำเนินการ

ดำเนินการติดตั้งนั่งร้านเหล็กรอบองค์พระธาตุ

ดำเนินการขูดลอกทองเก่าออก

การกรองทองที่ลอกจากองค์พระธาตุ

ดำเนินการขัดผิวทองจังโกให้สะอาดและปราศจากเศษฝุ่น

ขัดผิวทองจังโกด้วยเครื่องขัดไฟฟ้า

การบัดกรีรอยต่อ

ดำเนินการซ่อมแซมผิวทองจังโกที่ชำรุด

การซ่อมผิวทองจังโกที่ชำรุด

ดำเนินการตกแต่งผิวทองจังโกให้คงสภาพด้วยการโป๊วอีพ็อกซี่

การโป๊วผิวทองจังโกส่วนของรอยต่อ

การโป๊วผิวทองจังโกซ้ำส่วนที่ยังไม่เรียบร้อยหลังพ่นสีรองพื้น

ดำเนินการพ่นสีรองพื้น

การพ่นสีรองพื้น

ดำเนินการทาสีจริง จำนวน ๒ เที่ยว

แปรงเล็กที่ใช้ในการทาสี

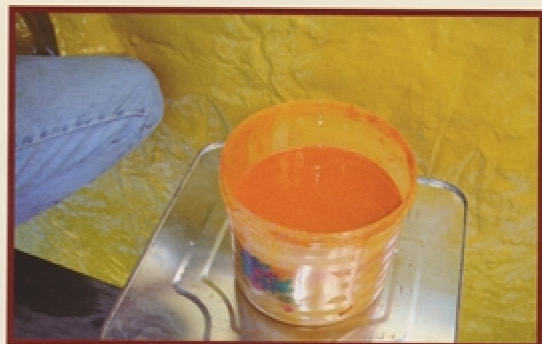

แสดงการทาสี ๒ เที่ยว

ดำเนินการปิดทองคำเปลว

การคลุมผ้าใบเพื่อกันลมในการปิดทอง

สีเฟล็กซ์ที่ใช้ทาพอหมาด ๆ เพื่อปิดทอง

การทาสีเฟลักซ์ที่ทาพอหมาด ๆ เพื่อปิดทอง

การปิดทองคำเปลว

การใช้แปรงปัดทองคำเปลวส่วนที่ยังไม่เรียบร้อย

การใช้สำลีเช็ดเพื่อให้ผิวทองเรียบเป็นเนื้อเดียวกัน

สรุปผลการดำเนินการ

การบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุหริภุญไชยครั้งนี้ สำนักศิลปากรที่ ๘ เชียงใหม่ ได้จ้างห้างหุ้นส่วนจำกัดบูรณาไท ทำการขัดลอกทองเก่าขององค์พระธาตุออกและได้ทำผิวขององค์พระธาตุให้สะอาดปราศจากเศษฝุ่น เพื่อที่จะทำการทาสีองค์พระธาตุและดำเนินการปิดทองต่อไป

ส่วนทองเก่าที่ลอกออกจากองค์พระธาตุหริภุญไชย ทางวัดได้ดำเนินการตั้งคณะกรรมการจัดเก็บทองที่ลอกออกจากองค์พระธาตุเพื่อจะนำทองที่ลอกมาหลอมใหม่และมูลขององค์พระธาตุบางส่วนที่ได้จากการขูดลอก ทางวัดได้นำมูลไปจัดทำมวลสารพระพิมพ์สกุลลำพูนโดยใช้วิธีนำพระพิมพ์ดินเผาไปชุบทองที่เคยปิดองค์พระบรมธาตุเพื่อความเป็นสิริมงคล อันประกอบด้วย ๑. พระรอด ๒.พระคง ๓.พระลบ ๔.พระลือ ๕.พระเลี่ยง ๖.พระบาง ๗.พระเปิม โดยจัดสร้างขึ้นมาทั้งหมดหนึ่งหมื่นชุด ให้ศรัทธาประชาชนได้เช่าบูชาในราคาชุดละ ๑,๙๙๙ บาท นอกจากนี้ยังได้จัดสร้างพระพิมพ์ยอดนิยมคือ พระรอด และพระคงเพิ่มอีกจำนวนหนึ่ง เพื่อให้ประชาชนได้บูชาในราคาองค์ละ ๒๙๙ บาท สรุปแล้ววัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหารสามารถรวบรวมทุนทรัพย์ได้จากเงินบริจาคและการเช่าพระพิมพ์ของพุทธศาสนิกชนจำนวนทั้งสิ้น ๒๔ ล้านบาท โดยนำไปสมทบทุนในการบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระบรมธาตุมีรายละเอียดดังนี้

๑. ปิดทองคำเปลวใหม่ทั้งองค์ ใช้งบ ๒,๐๐๐,๐๐๐ บาท (ซึ่งสำนักศิลปากรที่ ๘ เชียงใหม่ จัดสรรมาก่อนแล้วในวงเงิน ๘,๔๐๐,๐๐๐ บาท)

๒. สร้างฉัตรทองคำใหม่ เนื่องจากฉัตรเดิมได้รุดฉีกขาดมัวหมอง โดยส่วนหนึ่งเก็บไว้เป็นอนุสรณ์ ส่วนที่ชำรุดได้นำไปหลอมใหม่ โดยเพิ่มความบริสุทธิ์ของทองคำให้มากขึ้น จาก ๗๑.๕ % เป็น ๙๖.๕ % และได้อนุรักษ์ลวดลายเดิมไว้ทุกประการ ใช้งบประมาณจากพุทธศาสนิกชนร่วมบริจาคมูลค่า ๑๒,๐๐๐,๐๐๐ บาท

๓. สร้างปลียอดฉัตรทองคำใหม่ ด้วยการเพิ่มความบริสุทธิ์เนื้อทองคำจากเดิม ๗๕.๑ % เป็น ๙๐ % และเพิ่มจิตรกรรมลายนูนของพระประจำวันเกิดลงในแผ่นทองปลียอดฉัตรด้วย ใช้งบประมาณทั้งสิ้น ๑๐,๐๐๐,๐๐๐ บาท จากเงินของวัดและเงินบริจาคของพุทธศาสนิกชน รวมทั้งสามส่วนเป็นเงินทั้งสิ้น ๒๔,๐๐๐,๐๐๐ บาท

การบูรณะองค์พระธาตุหริภุญไชยครั้งนี้กรมศิลปากร และห้างหุ้นส่วนจำกัด บูรณาไท ได้คำนึงถึงความมั่นคงแข็งแรง และรักษาลวดลายฉลุต่างๆ บนผิวทองจังโกเป็นสำคัญ

สรุปสถิติในการทำงาน

สถิติในการลอกทององค์พระธาตุ จำนวน ๑,๒๓๐ ตร.ม.

๑. จำนวนคนที่ขูดลอกทององค์พระธาตุ จำนวน ๖ คน

๒. ลอกทององค์พระธาตุ ๑ วัน ลอกได้ประมาณ ๗๐ ตร.ม.

สถิติในการปิดทององค์พระธาตุ จำนวน ๑,๒๓๐ ตร.ม.

๑. ปิดทองเฉลี่ยในแต่ละวัน ๑๗,๐๐๐ แผ่น / วัน

๒. เฉลี่ยปิดทองหนึ่งคนได้ ๒,๘๕๐ แผ่น / วัน

๓. เฉลี่ยทองขนาด ๓.๘ x ๓.๘ ที่ใช้ปิด จำนวน ๘๕๐ แผ่น / ตร.ม.

สถิติทองที่ลอกแล้วหลอมเป็นทองคำแท่ง

๑. ขนาดพื้นที่ที่ลอกทองทั้งหมดรวมพื้นที่มองจากมุมบน ประมาณ ๑,๕๐๐ ตร.ม.

๒. ทองที่ได้จากขูดลอกจากองค์พระธาตุหริภุญไชยซึ่งนำไปหลอมได้ ทองคำบริสุทธิ์ ๙๙.๙๗% ได้ทองคำบริสุทธิ์ ๑๕๒๒.๔ กรัม

๓. เฉลี่ยแล้วทองที่ลอกหลอมได้ทองคำบริสุทธิ์ ๑.๐๑๔๙ กรัมต่อพื้นที่ลอกทองเก่าจากองค์พระธาตุหริภุญไชย ๑ ตร.ม.

ใบรับประกันแผ่นทองคำเปลว

ร้านแสงวิจิตรทองคำเปลว

689 ถ.จรัญสนิทวงศ์ ซ.จรัญฯ 44 แขวงบางยี่ขัน เขตบางพลัด กรุงเทพฯ 10700 โทร. 02-434-1005,081-616-3646

ประวัติและผลงานของร้านแสงวิจิตรทองคำเปลวพอสังเขป

การตีทองคำเปลวเปรียบได้กับงานศาสตร์และศิลป์แขนงหนึ่งซึ่งมีมานานเท่าไหร่ไม่ปรากฏ เป็นวิชาที่ถ่ายทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่น ไม่เหมือนกับวิชาชีพแขนงอื่น เช่น การลงรักปิดทองการทำลายรดน้ำ จิตรกรรมฝาผนัง หรือ ศิลปะปูนปั้น เรายังหาเรียนรู้ได้ตามวิทยาลัยนาฏศิลป์ เพาะช่าง หรือมหาวิทยาลัยศิลปากร

ร้านแสงวิจิตรทองคำเปลว เริ่มทำมาไม่น้อยกว่า 30 ปี สมัยรุ่นพ่อ ถ่ายทอดยังรุ่นลูก เพิ่งเริ่มจดทะเบียนการค้าประมาณ 10 ปีที่แล้ว โดย ชูจิตต์ แสงวิจิตร (รุ่นลูก) เนื่องจากตลาดที่กว้างขึ้นการค้าขายยังเกี่ยวข้องกับหน่วยราชการ หรือบริษัทใหญ่ๆ ต้องมีหลักมีฐานประกอบกับทางร้านได้คำนึงถึงงานและคุณภาพเป็นหลัก สร้างความเชื่อมั่นให้กับลูกค้า รวมทั้งให้คำปรึกษาทุกเรื่องที่เกี่ยวกับ ทองคำเปลว ให้ความเข้าใจ รวมทั้งถ่ายทอดงานศิลปะแขนงนี้แก่ผู้อื่นที่สนใจ ตลอดหลายปีที่ผ่านมามีรายการต่างๆมากมายรวมทั้ง นิตยสารหลายเล่มเล่าเรื่องการทำทองคำเปลวของร้านแสงวิจิตรทองคำเปลว แต่การเรียนรู้ให้เข้าใจลึกซึ้งจนนำไปประกอบอาชีพเองทำได้ยาก เพราะการปฏิบัติยุ่งยากซับซ้อน อุปสรรคมากมาย และขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่าง รวมทั้งคนตีทองที่เก่งหายาก ต้องมีทักษะการตีทองที่สั่งสมมาพอควร บางครั้งแม้มีอาชีพเองก็ยังพลาด ขาดทุน เพราะคนตีหมดแรงก่อน (ไม่น้อยกว่า 6 ชั่วโมง) หรืออากาศไม่เป็นใจ เช่น ระหว่างตีฝนตก หรือในการตีทองในหน้าหนาวทองตีไม่ออก เป็นต้น หากผู้ทำมีทุนน้อย หมุนเวียนไม่มากพอก็มีหวังหมดตัวได้ เพราะทองคำแท่งมีราคาสูงกว่าแต่ก่อนมาก

ทางร้านแสงวิจิตรทองคำเปลวมีนโยบายขายให้กับผู้ใช้โดยตรงไม่ส่งให้กับพ่อค้าคนกลาง หรือร้านสังฆภัณฑ์ ทั่วๆไป เพราะ 1. พ่อค้าคนกลาง หรือร้านสังฆภัณฑ์ จะต้องไปบวกกำไรต่อคนใช้ทองคำเปลวก็จะต้องใช้ทองคำเปลวในราคาที่สูงขึ้น 2. การรับซื้อทองคำเปลวจากหลายแหล่งที่มาส่วนใหญ่จะเป็นรายเล็กๆที่มีทุนหมุนเวียนน้อยที่ต้องรีบขายเพื่อซื้อทองไปทำต่อไม่สามารถสต๊อกทองได้ ทองจึงปนเปกัน สีทองไม่สม่ำเสมอ ใช้ต่อเนื่องไม่กลมกลืน บางครั้งเนื้อทองบางเกินไปเพราะร้านสังฆภัณฑ์รับซื้อราคาถูก คุณภาพจึงไม่ดีพอ ไม่สามารถแก้ปัญหาหรือรับผิดชอบได้

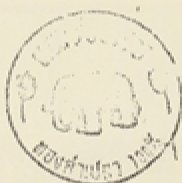

ทางร้านแสงวิจิตรทองคำเปลวมีชื่อเสียงสั่งสมมานานจากปากต่อปาก และมีรายการต่างๆมากมายมาถ่ายทำเกี่ยวกับเรื่องทองคำเปลว เช่น รายการกบนอกกะลา รายการเพื่อนคู่คิด รายการกระจกหกด้าน รายการลูกไม้ไกลต้น เท่าที่จำได้ ท่านอาจขอซีดีจากรายการที่บอกมาทางเว็ปไซต์ นอกจากนี้ยังมีนิตยสาร ชั้นนำเช่น นิตยสารผู้หญิง นิตยสารเส้นทางเศรษฐี นิตยสารภควา นิตยสารเนชั่นแนลจีโอกราฟฟิก นิตยสารสาราณุกรมไทย เป็นต้น

ทางร้านแสงวิจิตรทองคำเปลวมีลูกค้าสำคัญที่สามารถยืนยันคุณภาพทองคำเปลวของทางร้าน พอสังเขปดังนี้ เช่น ในพระราชวังสวนจิตรลดา วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรมศิลปากร เสาหลักเมือง(ปิดทองโดยกรมศิลป) วัดโสธรวรารามวรวิหาร วัดพระพุทธชินราช พิษณุโลก รวมทั้งพระพุทธชินราชที่ปิดทองโดยกรมศิลปปัจจุบัน บริษัทใหญ่ต่างๆที่บูรณะวัดสำคัญในประเทศ เจดีย์พระพุทธบาทห้วยต้ม จังหวัดลำพูน และช่างลงลักปิดทองอีกมากมาย

ประวัติและผลงานของทางร้านที่ผ่านมาของร้านแสงวิจิตรทองคำเปลวเป็นที่ยืนยันได้ว่า ทองคำเปลวเป็นทองคำที่มีคุณภาพ แหล่งซื้อทองน่าเชื่อถือ เป็นร้านทองที่ซื้อจากร้านใหญ่ๆ ในเยาวราช

หากมีข้อสงสัยเรื่องใดเกี่ยวกับทองคำเปลวกรุณาติดต่อได้ตามที่อยู่และเบอร์โทรศัพท์ด้านบน หรือ ค้นหาข้อมูลของร้านแสงวิจิตรทองคำเปลวได้ ตามเว็ปไซต์ทั่วไป

ขอแสดงความนับถืออย่างสูง

(นางชูจิตต์ แสงวิจิตร)

เชิงอรรถบทที่ ๔

[๑]หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๖ ศ.๙.๑/๗๘, **ปฏิสังขรณ์พระวิหารพระธาตุหริภุญชัย เมืองนครลำพูน** (๙ - ๑๘ กันยายน ๒๔๗๕), หน้า ๖.

[๒]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓-๔.

[๓]สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ปาฐกถาเรื่องของสงวนโบราณ,** (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๓), หน้า ๑๙.

[๔]กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, จอมเจดีย์, เนื่องในวาระครบรอบ ๑๐๐ ปี แห่งวันเสด็จพระราชสมภพ ในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๔๓), หน้า ๗๘.

[๕]ห้างหุ้นส่วนจำกัดเฌอกรีน เสนอต่อสำนักศิลปากรที่ ๘ เชียงใหม่, **จดหมายเหตุการบูรณะและปรับปรุงภูมิทัศน์วัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร ปี ๒๕๕๑.**

[๖]ห้างหุ้นส่วนจำกัดบูรณาไท เสนอต่อสำนักศิลปากรที่ ๘ เชียงใหม่, **โครงการบูรณะและปรับปรุงภูมิทัศน์ วัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร (ระยะที่ ๒, ระยะที่ ๓)**, เอกสารประกอบแผนการทำงาน ปี ๒๕๕๒.

บทที่ ๕
ความสำคัญของพระธาตุหริภุญไชย

จากอดีตถึงปัจจุบัน ไม่ว่าสภาพการณ์บ้านเมืองจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร พระธาตุหริภุญไชยยังคงเป็นหลักมั่นของภูมิภาคล้านนา กษัตริย์ทุกยุคทุกราชวงศ์ที่มีอำนาจปกครองเหนือดินแดนอันเป็นที่ตั้งแห่งพระธาตุเจดีย์ อันเริ่มต้นจากกษัตริย์แห่งนครหริภุญไชย กษัตริย์แห่งล้านนา กษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา กษัตริย์แห่งกรุงธนบุรี กษัตริย์แห่งลำพูนไชย และกษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ต่างทรงให้ความสำคัญต่อพระธาตุหริภุญไชยเป็นพระธาตุเจดีย์อันดับหนึ่งที่จะต้องถวายสักการะทันทีเมื่อมีโอกาส และทำนุบำรุงให้คงอยู่เป็นหลักแห่งพุทธศาสนาสืบไป

พระธาตุหริภุญไชยได้รับการคัดเลือกและยกย่องจากสมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ให้เป็นหนึ่งในแปดของ "จอมเจดีย์" แห่งสยาม และเป็นหนึ่งใน "สัตตมหาสถาน"[๑] ของประเทศไทย จึงถือว่าเป็นพระธาตุเจดีย์ที่มีความสำคัญเป็นลำดับต้นๆ ของภาคเหนือ ในราชวงศ์จักรี พระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่เสด็จมาถวายเครื่องสักการะอย่างเป็นทางการคือพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ทรงเสด็จมานมัสการตั้งแต่ครั้งยังทรงเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้าวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร หรือพระยุพราช เมื่อวันที่ ๒๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๘[๒]

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้มอบหมายให้พระบรมวงศานุวงศ์ระดับสมเด็จในกรมเป็นผู้แทนพระองค์อัญเชิญเครื่องราชสักการะมาถวายแด่พระธาตุหริภุญไชยหลายครั้ง ดังนี้[๓]

ครั้งที่ ๑ เดือนเมษายน ๒๔๕๒ พระราชชายาเธอ เจ้าดารารัศมี ในรัชกาลที่ ๕ พร้อมด้วยสมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้เสด็จนมัสการพระธาตุหริภุญไชย โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานแผ่นกาไหล่ทองมีสัญลักษณ์ของพระราชชายาฯ คือรูปดาวมีรัศมี อีกทั้งพระราชทานข้อความที่โปรดเกล้าฯ ให้จารึกเป็นเกียรติยศแก่พระราชชายาฯ ถวายแด่องค์พระธาตุหริภุญไชย

ต้นไม้เงิน ต้นไม้ทอง ที่พระมหากษัตริย์ทรงพระราชทานให้ผู้แทนพระองค์นำมาถวายสักการะแด่องค์พระธาตุหริภุญไชย ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแหงชาติหริภุญไชย

ครั้งที่ ๒ ปี พ.ศ. ๒๔๕๘ มอบหมายให้นายพลเอก สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจักรพงศ์ภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ (ต่อมาเฉลิมพระยศเป็น จอมพลสมเด็จพระอนุชาธิราชฯ) ในฐานะเสนาธิการทหารบก (ปัจจุบันตำแหน่งนี้คือ ผู้บัญชาการทหารบก) ในคราวเสด็จตรวจราชการมณฑลพายัพ

ครั้งที่ ๓ ปี พ.ศ. ๒๔๕๙ มอบหมายให้จอมพล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช (ต่อมาเฉลิมพระยศเป็น จอมพล สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุขฯ) จเรทหารทั่วไป ในคราวเสด็จตรวจราชการมณฑลพายัพเป็นผู้แทนพระองค์

ครั้งที่ ๔ เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๔๖๔ ได้ฝากเครื่องราชสักการะมาแทนพระองค์กับพระราชชายาเธอ เจ้าดารารัศมี ในรัชกาลที่ ๕ พร้อมด้วยสมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จมาถวายสักการะและเวียนเทียนสมโภชพระธาตุหริภุญไชย เมื่อวันที่ ๒๖ มกราคม ๒๔๖๙ พร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี ทรงมีพระราชดำรัสในครั้งนั้นว่า

"เมืองลำพูนนี้ควรนับว่าเป็นเมืองสำคัญ เพราะเป็นราชธานีของอาณาเขตหริภุญไชย ซึ่งตั้งมาเก่าก่อนเมืองอื่นๆ ในมณฑลนี้ และมีพระมหาธาตุหริภุญไชย มหาเจดียสถานอันเป็นหลักแห่งตำนานการอุปถัมภกพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองในสยามประเทศแต่ปางก่อนอยู่เป็นสำคัญ ซึ่งสมควรยกย่องว่าไทย

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี เสด็จประทับหน้าวิหารหลวงวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร เพื่อมอบพระแสงราชศาสตราแก่เมืองลำพูน โดยมีพลตรีเจ้าจักรคำขจรศักดิ์ฯ เจ้าหลวงเมืองลำพูนองค์ที่ ๑๐ (องค์สุดท้าย) กล่าวถวายรายงาน

ชาวมณฑลนี้ได้เคยมีศรัทธาสามารถเป็นอย่างยอดเยี่ยม ทั้งในศิลปาคม การสร้างพระพุทธเจดีย์แลความพากเพียรเรียนมคธภาษา จนสามารถแต่งคัมภีร์พุทธวัจนาธิบายได้เป็นประโยชน์มาจนทุกวันนี้" [๔]

พระมหากรุณาธิคุณของล้นเกล้าฯ รัชกาลที่ ๗ ในคราวเสด็จมานมัสการพระธาตุหริภุญไชยในปี ๒๔๗๐ ครั้งนั้นนำมาซึ่งการจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย จังหวัดลำพูน อันเป็นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติส่วนภูมิภาคแห่งแรกของภาคเหนือ โดยพลตรีเจ้าจักรคำขจรศักดิ์ เจ้าหลวงนครลำพูนองค์สุดท้าย ได้มอบหมายให้พระยาราชนกูลวิบูลย์ภักดี (อวบ เปาโรหิต) สมุหเทศาภิบาลมณฑลพายัพเป็นผู้ดำเนินการ ด้วยวัตถุประสงค์จะคุ้มครองรักษาสมบัติ วัฒนธรรมของชาติในมณฑลพายัพไม่ให้สูญหาย ซึ่งในนครลำพูนสมัยนั้นเป็นแหล่งที่ค้นพบศิลปโบราณวัตถุมากกว่าที่อื่นๆในภาคเหนือ ดังรายละเอียดได้กล่าวไว้แล้วในบทก่อน

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงเสด็จมากราบนมัสการพระธาตุหริภุญไชยถึง ๔ ครั้ง ดังนี้ [๕]

ครั้งที่ ๑ วันที่ ๗ มีนาคม พ.ศ.๒๕๐๑ เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จสรงน้ำองค์พระธาตุหริภุญไชยและทรงอุทิศผ้าพระราชทานให้ผู้ว่าราชการจังหวัดลำพูนไปห่มถวายพระธาตุหริภุญไชย

ครั้งที่ ๒ วันที่ ๒๑ มกราคม พ.ศ.๒๕๐๕ เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี ในรัชกาลที่ ๗ และพระราชอาคันตุกะ สมเด็จพระราชาธิบดีเฟเดอริกและพระราชินีอินกริดแห่งประเทศเดนมาร์ก ทรงลั่นกังสดาล วัดพระธาตุหริภุญชัย

ครั้งที่ ๓ วันที่ ๒๙ กันยายน พ.ศ.๒๕๐๕ เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ และพระเจ้าลูกยาเธอทุกพระองค์ ได้เสด็จสรงน้ำองค์พระธาตุพร้อมทรงลั่นกังสดาล

ครั้งที่ ๔ วันที่ ๙ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๐๗ เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ พระเจ้าลูกยาเธอทุกพระองค์ และพระราชอาคันตุกะ สมเด็จพระราชาธิบดีโบดวงและพระราชินีฟาบิโอลาแห่งประเทศเบลเยียม

ศูนย์รวมแห่งการกระทำสัตย์ปฏิญาณ

ความสำคัญอีกประการหนึ่งของพระธาตุหริภุญไชยคือทำหน้าที่เปรียบเสมือนเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์สำหรับใช้กระทำพิธีสาบานตนถือน้ำพระพิพัฒสัตยาถวายความจงรักภักดีของขุนนาง หรือการถวายสัตย์ปฏิญาณระหว่างกษัตริย์ในข้อราชการระหว่างรัฐ ในสมัยรัตนโกสินทร์ยังเป็นสถานที่รับมอบพระแสงราชศาสตราของเจ้าเมืองลำพูนด้วย

ดังตัวอย่างสำคัญที่ได้พบหลักฐานด้านศิลาจารึกสมัยล้านนาตอนปลายสองหลักที่ฐานพระธาตุหริภุญไชย เป็นจารึกที่ถูกทำลายบางส่วนจนชำรุด

ศิลาจารึกหลักแรกนี้ สันนิษฐานว่าจารึกในสมัยพระเมืองแก้ว ชื่อ**ศิลาจารึกหงสวดีศรีสัตยาธิษฐาน** เลขทะเบียน ๓๔๘/๑๘ (ลพ.๑๓)[๖] จารึกด้วยตัวอักษรล้านนาไทยหรือฝักขาม ภาษาไทยวน ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับกษัตริย์เมืองพะโค[๗] (บิญญารันที่ ๒ พ.ศ.๒๐๓๕-๒๐๖๙) ส่งมาถึงกษัตริย์เชียงใหม่ (พระเมืองแก้ว) เพื่อถวายคำสัตย์ปฏิญาณ เรียกเจ้าเมืองเชียงใหม่ว่า "พี่" พระเมืองแก้วโปรดให้ตั้งศิลาจารึกไว้ที่ฐานองค์พระธาตุหริภุญไชยในปี พ.ศ. ๒๐๖๖

ศิลาจารึกหงสวดีศรีสัตยาธิษฐาน พบร่องรอยการถูกพันให้แหว่งชำรุด

อีกหลักหนึ่งมีชื่อว่า **ศิลาจารึกพระสัตย์ปฏิญาณ** เลขทะเบียน ๓๔๗/๑๘ (ลพ.๑๔) เป็นอักษรไทยล้านนา ประเภทตัวอักษรฝักขาม ภาษาไทยวน เป็นราชสาส์นที่กษัตริย์พม่า (มอญ)[๖] ส่งมาถึงกษัตริย์เชียงใหม่ (คือพระมืองแก้ว) เพื่อถวายคำสัตย์ปฏิญาณ เรียกเจ้าเมืองเชียงใหม่ว่า "น้า" ซึ่งกษัตริย์ต่างเมืองไม่ต้องการให้น้าหรือสมบัติของน้ามีภัยอันตราย รับปากว่าจะช่วยเมื่อมีสิ่งใดเกิดขึ้น ขอให้เทวดาอนุโมทนา และขอให้เทวดาลงโทษเมื่อผิดคำปฏิญาณ ให้ตั้งศิลาจารึกหลักนี้ไว้ที่ฐานองค์พระมหาธาตุหริภุญไชย

ศิลาจารึกพระสัตย์ปฏิญาณถูกทำลายเช่นกัน อาจเป็นความเข้าใจผิดของคนรุ่นหลัง ที่ตีความว่าหมายถึงกษัตริย์ "พม่า"

ยุคที่ลำพูนเริ่มเป็นส่วนหนึ่งของสยาม ยังคงมีการใช้พระธาตุหริภุญไชยเป็นสถานที่ทำพิธีถือน้ำพิพัฒสัตยาของเจ้าหลวงลำพูน เนื่องจากรัฐบาลสยามมุ่งหวังในความศรัทธาและการเคารพของเจ้าหลวงและเจ้านายในลำพูนที่มีต่อองค์พระธาตุ ในพิธีนี้รัฐบาลสยามตระหนักดีว่า เจ้าหลวงและเจ้านายเมืองลำพูนจะจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ โดยมีองค์พระธาตุหริภุญไชยเป็นศูนย์รวมจิตใจ จิตสำนึกและความประพฤติให้อยู่ในครรลองคลองธรรม หากผู้ที่เข้าร่วมพิธีถือน้ำพิพัฒสัตยาผิดคำสาบานก็อาจมีอันเป็นไป ซึ่งพิธีถือน้ำพิพัฒสัตยาของเจ้าหลวงเมืองลำพูน ถูกบันทึกไว้ในหนังสือของ **ปิแอร์ โอร์ต** ผู้ช่วยที่ปรึกษากฎหมายชาวเบลเยียมได้เขียนบันทึกเรื่องราวและภาพเดินทางเยี่ยมหัวเมืองเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือในสยามระหว่างวันที่ ๓ สิงหาคม ๒๔๔๐ - ๕ มกราคม ๒๔๔๑ ว่าเขาได้เข้าร่วมในพิธีถือน้ำพิพัฒสัตยาต่อหน้าพระธาตุหริภุญไชยเมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๒๓ กันยายน พ.ศ.๒๔๔๐ ดังที่ พิษณุ จันทร์วิทัน ได้แปลเอกสารต้นฉบับจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติกรุงบรัสเซลส์ ตีพิมพ์ในหนังสือชื่อ "ล้านนาไทย ในแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง" มีรายละเอียดดังนี้

"วันนี้เป็นวันที่มีพิธี "ถือน้ำ" ...จัดขึ้นในวัดเก่าแก่แห่งหนึ่งชื่อวัดเจดีย์หลวง ...ด้านขวาของโบสถ์ (หมายถึงวิหารหลวง-ผู้เรียบเรียง) ปูพรมตลอดแนว พวกเจ้านายนั่งอยู่ในแต่ละช่วง นั่งพิงหมอน มีเชี่ยนหมากตั้งอยู่ใกล้ๆ เบื้องหน้ามีแจกันดินเผาใส่ดอกไม้และเทียนสีเหลือง เจ้าอุปราชนั่งอยู่เป็นองค์แรกใกล้กับแท่นพิธี ข้าพเจ้าถูกจัดให้นั่งต่อจากเจ้าอุปราช ตรงกลางโบสถ์เบื้องหน้าของข้าพเจ้ามีภาชนะหลายชิ้นใส่น้ำสำหรับประกอบพิธี ทั้งหมดนี้ตั้งอยู่ภายในรั้วไม้ไผ่เล็กๆ แต่ละมุมมีต้นกล้วยแลเครื่องศาสตราวุธ พระบรมฉายาลักษณ์ของพระเจ้าอยู่หัวบนแท่นซึ่งมีเทียนบูชาจุดอยู่หลายเล่ม จากนั้นทุกคนก็สงบลงและมีการสวดมนต์ ...เจ้านายองค์หนึ่งเดินไปหยุดอยู่เบื้องหน้ารั้วหันหน้าเข้าพระบรมฉายาลักษณ์คลี่กระดาษแผ่นหนึ่งออกและเริ่มอ่านด้วยน้ำเสียง

ราบเรียบ เห็นได้ชัดว่ากระดาษแผ่นนี้จะต้องเป็นพระบรมราชโองการอันสำคัญจากบางกอก ขุนนางสองสามคนเดินออกมาเบื้องหน้า จุ่มเครื่องศาสตราวุธลงในภาชนะที่ได้ผ่านพิธีแล้ว ในระหว่างที่พระสงฆ์สวดมนต์ เจ้านายดื่มน้ำจนหมด บางคนก็รดน้ำบนศีรษะและใบหน้า ข้าพเจ้าได้รับน้ำพิธีในถ้วยทองและได้ดื่มน้ำพิธีด้วยความยินดี เจ้าองค์ที่นั่งข้างๆ กล่าวกับข้าพเจ้าว่า "เรารับใช้เจ้านายพระองค์เดียวกัน""

พิธีสรงน้ำพระธาตุหริภุญไชยเดือนแปดเป็ง (วิสาขบูชา)

ทุกปีจังหวัดลำพูนจัดให้มีประเพณีสรงน้ำพระธาตุในเทศกาล "แปดเป็ง"[๑๐] หรือวันวิสาขบูชา น้ำที่นำมาสรงองค์พระธาตุหริภุญไชยเป็นน้ำสรงพระราชทาน ซึ่งนำมาจากยอดดอยขะม้อ ตั้งอยู่ที่ตำบลมะเขือแจ้ อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน ซึ่งต้องปีนบันไดประมาณ ๑,๗๔๙ ขั้น การที่เรียกว่าดอยขะม้อนั้นเนื่องมาจากภูเขามีรูปทรงสัณฐานคล้ายหม้อคว่ำ ชาวบ้านจึงเรียกดอยคว่ำหม้อ และแผลงเป็นดอยขะม้อ บนยอดดอยมีโพรงถ้ำน้ำใสเย็นไหลออกมาตลอดทั้งปีไม่เคยแห้งแม้ในฤดูแล้งทั้งๆ ที่ตั้งอยู่บนเขาสูง ชาวบ้านเห็นว่าเป็นสิ่งมหัศจรรย์จึงเชื่อ

ขบวนแห่น้ำทิพย์จากดอยขะม้อ

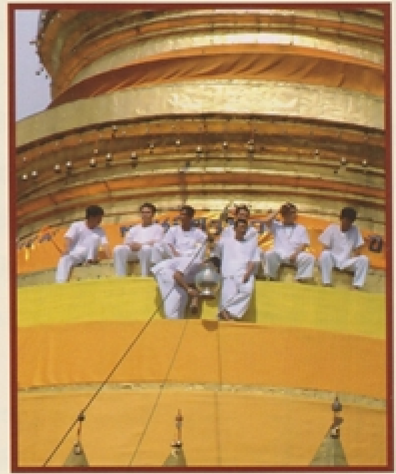

ขบวนน้ำสรงพระราชทานอัญเชิญโดยราชรถ

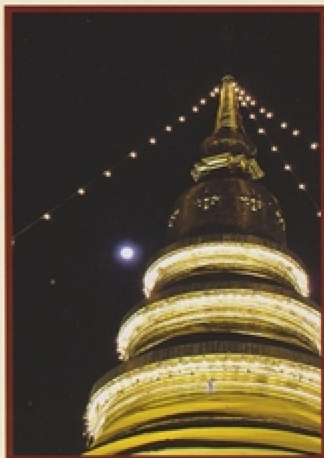
มหาชนนับหมื่นนับแสนจากทุกสารทิศมาร่วมงานสรงน้ำพระธาตุหริภุญไชย

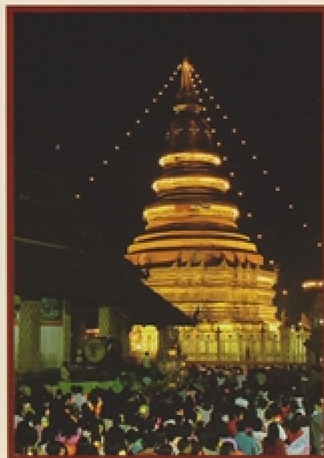

ว่าเป็นน้ำที่เทวดาประทานมาให้ใช้สรงน้ำแด่องค์พระธาตุหริภุญไชยเป็นการเฉพาะ จึงเรียกว่า "บ่อน้ำทิพย์" ถือเป็นแหล่งน้ำศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง และก่อนจะสรงน้ำพระธาตุต้องทำพิธีตักน้ำทิพย์จากดอยขะม้อก่อนจนเกิดประเพณีตักน้ำทิพย์จากดอยขะม้อคู่กับประเพณีสรงน้ำพระธาตุหริภุญไชย กำหนดตอนใกล้รุ่งของวันขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๘ เหนือ (เดือน ๖ ของภาคกลาง) นอกจากนี้แล้ว งานพระราชพิธีมุรธาภิเษกครองราชย์ของพระมหากษัตริย์ตั้งแต่รัชกาลที่ ๖ เป็นต้นมา เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๓ ได้กำหนดให้บ่อน้ำทิพย์ดอยขะม้อเป็นบ่อน้ำ ๑ ใน ๗ อันศักดิ์สิทธิ์ในประเทศไทยสำหรับอัญเชิญไปเป็นน้ำพุทธมนต์ทำพิธีมุรธาภิเษก ถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติจวบรัชกาลปัจจุบัน

ประเพณีสรงน้ำพระธาตุหริภุญไชย กำหนดจัดขึ้นในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ เหนือ หรือที่ชาวล้านนาเรียกว่าวันแปดเป็ง (ราวเดือนพฤษภาคม ซึ่งตรงกับวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ของภาคกลาง) หรือวันวิสาขบูชา แต่เทศกาลงานสรงน้ำพระธาตุมักจะเริ่มตั้งแต่วันขึ้น ๙ ค่ำ เป็นต้นไป ผู้คนจะหลั่งไหลค่อยๆ ทยอยมาร่วมงานล่วงหน้า ผู้ที่อยู่ห่างไกลก็จะเดินทางมาอาศัยพักบ้านญาติมิตร มีหลายพวกหลายเผ่า ทั้งคนพื้นบ้านพื้นเมือง ชาวเขาและต่างถิ่น มีการแต่งกายกันตามประเพณีท้องถิ่นทั้งชุดพื้นเมือง ชุดชาวเขา ตระเตรียมข้าวของเรียกว่า ดาครัว ซึ่งญาติพี่น้องจากต่างบ้านต่างถิ่นจะมาช่วยกันแต่งดา เป็นการรวมญาติพี่น้องให้ได้มาเยี่ยมเยียนพบหน้ากัน สำหรับในส่วนของทางวัด จะมีการเตรียมงาน และกิจกรรมที่จัดขึ้นถึง ๗ วัน ๗ คืน ได้แก่ การแข่งขันตีกลองหลวง การแข่งขันกลองปูจา (บูชา) การประกวดฟ้อนพื้นเมือง การประกวดจัดโต๊ะหมู่บูชา โคมวิสาขะ นอกจากนี้ยังมีพิธีราษฎร์และพิธีหลวง ในวันขึ้น ๑๓ ค่ำ จะมีพิธีฝังเสาสำหรับผูกเชือกดึงหม้อน้ำสรง ชาวบ้านเรียกว่า เสาก๊างน้ำ ในวันนี้ฝนมักจะตก ชาวบ้านจึงเชื่อกันว่า หลังจากฝังเสาก๊างน้ำแล้ว เทวดาจะต้องสรงน้ำพระธาตุก่อนใคร เมื่อเสร็จงานเรียบร้อยแล้ว เสาก๊างน้ำจะถอดเก็บรักษาไว้

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานน้ำสรงพระธาตุหริภุญไชยเป็นประจำทุกปี พร้อมด้วยต้นไม้เงินต้นไม้ทอง เทียน ธูปไม้ระกำ แพรห่มพระธาตุสีแดง และน้ำหอม ๒ ขวด ประเพณีสรงน้ำ

ในช่วงหลังๆ ของทุกปีจะเริ่มเวลาประมาณ ๐๙.๐๐ น. คณะข้าราชการจังหวัดลำพูน นำโดยผู้ว่าราชการจังหวัดลำพูน นำขบวนแห่น้ำสรงพระราชทาน เครื่องสักการะ ต้นไม้เงินต้นไม้ทอง ธูปเทียน ของหลวง ผ้าห่มพระธาตุสีแดงและน้ำหอม พร้อมทั้งขบวนน้ำศักดิ์สิทธิ์จากดอยขะม้อ ขบวนเคลื่อนจากศาลากลางจังหวัดลำพูนไปยังวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร เพื่อประกอบพิธี เวลา ๑๐.๐๐ น. โดยผู้ว่าราชการจังหวัดลำพูน จะชักรอกน้ำสรงพระราชทาน และน้ำทิพย์ดอยขะม้อขึ้นสรงพระธาตุหริภุญไชย พระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์เจริญชัยมงคลคาถา โดยมีพราหมณ์ ๘ ท่าน ประจำอยู่บนองค์พระเจดีย์ หลังจากนั้นจึงเปิดโอกาสให้พุทธศาสนิกชนโดยทั่วไปนำน้ำขมิ้นส้มป่อย ขึ้นสรงโดยวิธีชักรอกเช่นกัน**

ประเพณีนี้แสดงถึงความยึดมั่นในพระพุทธศาสนาและพระคุณขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นสรณะของประชาชน ด้วยการแสดงคารวะต่อพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า นอกจากนี้ยังแสดงถึงความร่วมมือร่วมใจของคนในครอบครัวและชุมชน มาร่วมสักการบูชาองค์พระธาตุร่วมกัน พร้อมกับแสดงความยินดีปรีดา ด้วยการแสดงตีกลองหลวง ฟ้อนพื้นเมือง แห่ครัวทานเพื่อนมัสการและสักการะพระธาตุ

หลังจากเสร็จสิ้นพิธีสรงน้ำพระราชทานและน้ำศักดิ์สิทธิ์แล้ว ในภาคบ่ายก็จะมีขบวน "ครัวทาน" แห่เข้าสู่บริเวณพิธี เพื่อสักการะพระธาตุ ทั้งนี้ขบวน "ครัวทาน" จะตกแต่งให้เป็นเรื่องทางพุทธประวัติ หรือมหาชาติ ให้ข้อคิดคติธรรม ในขบวนจะประกอบด้วย ขบวนตุง ธงทิว การแสดงศิลปพื้นบ้าน การบรรเลงดนตรีพื้นเมือง ที่ครึกครื้น สนุกสนาน ให้ความบันเทิงแก่ผู้ที่เข้าร่วมพิธี

ประเพณีการแข่งกลองหลวง หรือ "โฮมกลองหลวง" จัดสืบเนื่องจากงานบุญแปดเป็ง โดยเริ่มที่วัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร เป็นงานยิ่งใหญ่ประจำปี ถือเป็นประเพณีเฉพาะของชาวไทยอง เนื่องจากชาวยองเป็นพลเมืองที่ถูกเกณฑ์มาเป็นแรงงานทาสจึงไม่อยู่ในฐานะที่จะมีสิทธิ์ใช้ "ฆ้อง" หรือตีกังสดาลให้กังวานเพื่อถวายเป็นพุทธบูชาได้ จึงหันมาประชันกลองหลวงซึ่งเน้นในด้านความสนุกสาน ด้านขนาดใหญ่มหึมา และน้ำเสียงที่ดังกังวานแข่งกัน ซึ่งผู้ตีกลองหลวงต้องฝึกฝนหาเทคนิคที่จะตีให้ดังกระหึ่ม หลังจากนี้อีกแปดวัน ตรงกับวันแรมแปดค่ำ เดือนหก จะมีมหกรรมการแข่งขันโฮมกลองหลวงที่วัดพระพุทธบาทตากผ้า ตำบลนครเจดีย์ อำเภอป่าซาง ซึ่งเป็นศูนย์รวมชุมชนชาวยองขนาดใหญ่ที่สุดในลำพูน จากนั้นการโฮมกลองหลวงก็จะค่อยๆ กระจายไปตามวัดหรือหน่วยงานต่างๆ ทั่วลำพูนและบางท้องถิ่นในเชียงใหม่ เขตที่มีประชากรชาวยองอาศัยอยู่

กลองหลวงที่แต่ละชุมชนลากมาประชันกันที่งานสรงน้ำวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร

การนมัสการพระธาตุหริภุญไชย

การนมัสการพระธาตุนั้น นอกจากการพนมมือไหว้แล้ว ควรจะเดินเวียนเทียนรอบเจดีย์พระธาตุด้วย (โดยมาก ๓ รอบ) ต้องเวียนขวา คือหันด้านขวาเข้าหาองค์พระธาตุหริภุญไชย ถ้ามีเวลาเตรียมตัวอาจเตรียมดอกไม้ โดยเฉพาะดอกบัว ธูป เทียน ไปนมัสการ และควรมีทองคำเปลวปิดบูชาตามความเหมาะสมด้วย ส่วนการไหว้พระธาตุนั้น ควรพนมมือยกสูง ให้นิ้วอยู่เหนือศีรษะ ปลายนิ้วมือมุ่งตรงไปยังยอดเจดีย์ ค้อมศีรษะลงจะรับพลังกุศลธรรมและวิมุตติธรรมจากองค์พระธาตุได้มาก รวมทั้งมีสมาธิในการสักการะและตั้งอธิฐานจิตสูงขึ้นด้วย

คำไหว้พระธาตุหริภุญไชย จังหวัดลำพูน

สุวัณณะเจติยัง	หริภุญชะยัฏฐัง	วะระโมลีธาตัง	อุรัฏฐิเสฏฐัง
สะหะอังคุลิฏฐิง	กัจจายะเนนานิตะ	ปัตตะปูรัง	สีเสนะ มัยหัง
ปะณะมามิธาตุง	อะหังวันทามิ	สัพพะทา	

ข้าพเจ้า ขอเอาเศียรเกล้าของข้าพเจ้า นอบน้อมพระธาตุอันเป็นพระเจดีย์ทอง ซึ่งตั้งอยู่ในเมืองหริภุญไชย คือพระอัฐิเบื้องธารพระโมลีอันประเสริฐ พระอัฐิเบื้องพระทรวงอันประเสริฐสุด กับทั้งพระอัฐิพระองคุลีและพระธาตุย่อมเต็มบาตรหนึ่ง อันพระกัจจายนนำมา ข้าพเจ้าขอวันทา

รายนามเจ้าอาวาสวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร

ตั้งแต่อดีต-ปัจจุบัน (พุทธศักราช ๒๕๕๓)

๑. พระมหาราชโมฬีสารีบุตร	รูปแรก
๒. พระราชโมฬี	ไม่ทราบระยะเวลาแน่ชัด
๓. พระคัมภีร์ คมฺภีโร	ไม่ทราบระยะเวลาแน่ชัด
๔. พระวิมลญาณมุนี (สุดใจ ป.ธ.๔)	พ.ศ.๒๔๗๖-๒๔๘๖
๕. พระครูจักษุธรรมประจิตร (ตา ป.ธ.๔)	พ.ศ.๒๔๘๖-๒๔๘๙
๖. พระสุเมธมังคลาจารย์ (อมร อมรปญฺโญ ป.ธ.๗)	พ.ศ.๒๔๘๙-๒๕๓๓
๗. พระเทพมหาเจติยาจารย์ (ไพบูลย์ ภูริปุโล)	พ.ศ.๒๕๓๓-ปัจจุบัน

เชิงอรรถบทที่ ๕

[๑]"**สัตตมหาสถาน**" หรือ "**พุทธเจดียสถาน**" ๗ แห่งในประเทศไทย ที่สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงระบุไว้ประกอบด้วย พระปฐมเจดีย์ พระธาตุพนม พระธาตุหริภุญไชย พระธาตุนครศรีธรรมราช พระพุทธบาทสระบุรี พระพุทธชินราช และพระมหาธาตุศรีสัชนาลัย

[๒]จดหมายเหตุแห่งชาติ, **หอ. สบ. ๒.๔๖/๑.** "หัวเมืองฝ่ายเหนือ" (๒๔ พฤษภาคม - ๕ มกราคม ๒๔๖๙).

[๓]เรื่องเดียวกัน.

[๔]หอระสมุดวชิรญาณ, **จดหมายเหตุเสด็จเลียบมณฑลฝ่ายเหนือและนครเชียงใหม่**, (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๙๗, หน้า ๔๘-๔๙.

[๕]เรื่องเดียวกัน.

[๖]ข้อมูลจากห้องศิลาจารึก พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย, **โบราณวัตถุและศิลปวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย**, (กรุงเทพฯ : ส.พิจิตรการพิมพ์, ๒๕๔๗).

[๗]เมืองพะโคหรือหงสาวดีในขณะนั้นเป็นศูนย์กลางอำนาจของชาวมอญ ยังไม่ได้ตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า จึงได้พยายามผูกมิตรกับอาณาจักรล้านนา ในลักษณะให้คำมั่นสัญญาว่าจะร่วมใจกันต่อต้านพม่า

[๘]เดิมนักจารึกวิทยาแปลว่ากษัตริย์พม่า แต่เมื่อพิจารณาประกอบกับศิลาจารึกอีกหลักหนึ่งคือ ลพ.๑๓ "ศิลาจารึกหงสวดีศรีสัตยาธิษฐาน" ระบุว่าเป็นกษัตริย์จากเมืองหงสาวดีหรือ "พะโค" ซึ่งเป็นเมืองหลวงของชาวมอญ จึงเชื่อว่า "ศิลาจารึกพระสัตย์ปฏิญาณ" หลักนี้ ลพ.๑๔ ก็น่าจะมีความต่อเนื่องกัน คือทั้งเมืองมอญและล้านนาได้ให้สัญญาซึ่งกันและกันว่าจะช่วยเหลืออีกฝ่ายหากมีอันตรายจากการรุกรานของชาวพม่า

[๙]พิษณุ จันทร์วิทัน, เรียบเรียงจากบันทึกต้นฉบับหอจดหมายเหตุแห่งชาติกรุงบรัสเซลล์, **ล้านนาไทยในแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง**, บันทึกเรื่องราวและภาพการเดินทางเยี่ยมหัวเมืองเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือในสยามของ ปิแอร์ โอร์ต ผู้ช่วยที่ปรึกษากฎหมายชาวเบลเยียม ๓ สิงหาคม พ.ศ.๒๔๔๐ - ๕ มกราคม พ.ศ.๒๔๔๑, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สายธาร, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๕-๑๑๗.

[๑๐]"แปดเป็ง" หมายถึงคืนเพ็ญเดือนแปด ตรงกับ "ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖" ของทางภาคกลาง เนื่องจากภาคเหนือมีการนับเดือนที่เร็วล่วงหน้ากว่าทางภาคกลางไป ๒ เดือน

[๑๑]ทั้งนี้อาจสรงที่องค์พระพุทธรูปประจำหอยอหรือพิหารทิศทั้งสี่ที่ตั้งอยู่รั้วระเบียงหอกแทนก็ได้ ซึ่งภายหลังจากการบูรณปฏิสังขรณ์พิหารทิศเมื่อปี พ.ศ.๒๕๕๒ วัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร ได้ดำเนินการปิดกระจกล้อมรอบองค์พระพุทธรูปหล่อสำริดประจำทิศ ป้องกันมิให้ถูกกรดจากน้ำขมิ้นส้มป่อย แต่ในขณะเดียวกันการกระทำดังกล่าวก็ได้รับเสียงวิพากษ์วิจารณ์จากคนในท้องถิ่นว่า การสรงน้ำพระพุทธรูปในปี ๒๕๕๓ นี้เป็นเพียงการสาดน้ำลงบนแผ่นกระจกไม่ได้สัมผัสกับองค์พระพุทธรูปอย่างแท้จริง

บรรณานุกรม

จดหมายเหตุแห่งชาติ, หอ. **สบ. ๒.๔๖/๑.** "หัวเมืองฝ่ายเหนือ" (๒๔ พฤษภาคม - ๕ มกราคม ๒๕๖๙).

____________. **สบ. ๒.๔๖/๕.** "การเสด็จประพาสมณฑลฝ่ายเหนือ ๒๔๖๙" (๔ พฤศจิกายน - ๒๕ มกราคม ๒๔๖๙).

____________. **เอกสารรัชกาลที่ ๖ ศ.๙.๑/๗๗ ล.๒.** "ปฏิสังขรณ์พระวิหารวัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน" (๙ - ๑๘ กันยายน ๒๔๗๕).

จังหวัดลำพูน. **ลำพูน : สมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี พ.ศ.๒๕๒๕.** เชียงใหม่ : ช้างเผือกการพิมพ์, ๒๕๒๕.

จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา. **ลวดลายปูนปั้นประดับโบราณสถานในเมืองเชียงใหม่.** ลำพูน : บริษัทเฌอกรีนจำกัด, ๒๕๔๕.

จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, วรลัญจก์ บุณยสุรัตน์ และยุวนาฏ วรมิศร์. **หอไตรวัดพระสิงห์ ประวัติลักษณะศิลปกรรมและแนวทางการอนุรักษ์.** เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคมเชียงใหม่, ๒๕๓๙.

เฉลียว ปิยะชน, ศ.นพ. **ประติมากรรมเทวดาและกินนรแห่งล้านนา.** เชียงใหม่ : สำนักพิมพ์ปราณ, ๒๕๔๐.

เฌอกรีน, ห้างหุ้นส่วนจำกัด. **จดหมายเหตุงานบูรณะและปรับปรุงภูมิทัศน์ วัดพระธาตุหริภุญชัย วรมหาวิหาร.** เอกสารถ่ายสำเนาเสนอต่อสำนักศิลปากรที่ ๘ เชียงใหม่, ลำพูน, ๒๕๕๑.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **ปาฐกถาเรื่องของสงวนโบราณ.** พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๓.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **ตำนานพระพุทธเจดีย์.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๕.

ตำนานพระธาตุเจ้าหริภุญชัย, (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระพิจิตรโอสถ (รอด สุตันตานนท์) ณ เมรุวัดกู่เต้า จังหวัดเชียงใหม่ วันที่ ๒๙ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๐๕). ม.ป.ท., ๒๕๐๕.

ตรียัมปวาย. **ปริอรรถาธิบายแห่งพระเครื่อง เล่มที่ ๓ : พระรอด พระเครื่องสกุลลำพูน.** พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๔๔๖.

นาคฤทธิ์ (นามแฝง). **พุทธตำนานพระเจ้าเลียบโลก.** แม่ฮ่องสอน : วัดพระธาตุจอมมอญ, ๒๕๔๕.

บูรณาไท, ห้างหุ้นส่วนจำกัด. **โครงการบูรณะและปรับปรุงภูมิทัศน์ วัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร (ระยะที่ ๒, ระยะที่ ๓)**. เอกสารประกอบแผนการทำงานปี ๒๕๕๒ เสนอต่อสำนักศิลปากรที่ ๘ เชียงใหม่.

ประชากิจกรจักร (แช่ม บุนนาค), พระยา. **พงศาวดารโยนกฉบับหอสมุดแห่งชาติ**. พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๐๔.

ประเสริฐ ณ นคร, ศ.ดร. ปริวรรตจากต้นฉบับเชียงใหม่. **โคลงนิราศหริภุญชัย**. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๑๖.

ผาสุข อินทราวุธ, รศ. ดร. สินชัย กระบวนแสง, ผศ. และ พเยาว์ นาคเวก,ผศ. **อารยธรรมโบราณในจังหวัดลำพูน.** รายงาน การวิจัย ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๖.

พระพุทธพุกาม และพระพุทธญาณเถระ, แปลโดยนายสุด ศรีสมวงศ์ และนายพรหม ขมาลา เปรียญ, **ตำนานมูลศาสนา**, พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพพระธรรมราชานุวัตร วัดยานนาวา, กรุงเทพฯ : กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๓๐, หน้า ๒๗๓-๒๗๔.

พระโพธิรังสี (ผู้แต่ง) ปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษณ์). **คำแปลจามเทวีวงศ์ พงศาวดารเมืองหริปุญไชย**. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๓. (พิมพ์ในงานปลงศพเจ้าทิพเนตร อินทวโรรสสุริยวงศ์, ๒๔๖๓).

พระรัตนปัญญาเถระ, แปลโดย ร.ต.ท.แสง มนวิทูร, **ชินกาลมาลีปกรณ์**, พิมพ์เนื่องในโอกาสที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงยกช่อฟ้าเอกพระอุโบสถวัดพระแก้ว จังหวัดเชียงราย, กรุงเทพฯ : บริษัทรำไทยเพรสจำกัด, ๒๕๕๐.

พระศรีธรรมโสภณ. **ประวัติวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร**. พระกฐินพระราชทาน สมาคมชาวลำพูนทอดถวาย ณ วัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน วันเสาร์ที่ ๑๗ พฤศจิกายน ๒๕๕๐, ลำพูน, ๒๕๕๐.

พิษณุ จันทร์วิทัน.**ล้านนาไทยในแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์การันต์, ๒๕๓๙.

เพ็ญสุภา สุขคตะ ใจอินทร์, ดร. **สืบศิลป์ สานศรัทธา อนุรักษ์คุณค่า พระบูชา พระเครื่องล้านนา**. โครงการอนุรักษ์และเผยแพร่พุทธศิลป์ล้านนา สำนักบริการวิชาการ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๙.

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย. **โบราณวัตถุและศิลปวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย**. กรุงเทพฯ : ส.พิจิตรการพิมพ์, ๒๕๔๗.

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย, **ปริวรรตภาษา ชื่อบ้านนามเมือง สืบค้นความหมาย ถ่ายถอดอักขระ ของคำว่า "หริภุญไชย-ลำพูน"**. เชียงใหม่ :โชตนาพริ้นท์, ๒๕๔๗.

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. **การขึ้นทะเบียนโบราณสถานภาคเหนือ.** ม.ป.ท. กรมศิลปากร, ๒๕๒๕.

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. **พื้นฝอยหาตะเข็บ.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๕๓.

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. **ล้านนา.** กองวิชาการประวัติศาสตร์ โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า จัดพิมพ์ในวโรกาส พลตรีหญิงสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาสยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงนำคณาจารย์และนักเรียน จ.ป.ร. ทัศนศึกษาภาคเหนือตอนบนระหว่างวันที่ ๒๕-๒๘ พฤษภาคม ๒๕๓๒.

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, **หาพระหาเจ้า,** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๔๕.

วชิรญาณ, หอพระสมุด. **จดหมายเหตุเสด็จเลียบมณฑลฝ่ายเหนือและนครเชียงใหม่ พ.ศ.๒๔๖๙.** พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๐. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์โท และนายพลตรีเจ้าบุญวาทย์ วงษ์มานิตย์ (บุญทวงษ์ ณ ลำปาง), ๒๔๗๐).

วัดพระธาตุหริภุญชัย. **สมุดภาพโบราณตำนานวัดพระธาตุหริภุญชัย.** เชียงใหม่ : สันติภาพแพ็คพริ้นท์ จำกัด, ๒๕๔๙.

วิไลรัตน์ ยังรอต. **คู่มือท่องเที่ยว-เรียนรู้ ไหว้พระธาตุเจดีย์ตามปีเกิด.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มิวเซียมเพรส, ๒๕๔๗.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์, รศ.ดร. **ศิลปะเมืองเชียงแสน : วิเคราะห์งานศิลปกรรมร่วมกับหลักฐานทางโบราณคดีและเอกสารทางประวัติศาสตร์.** กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, ๒๕๕๑.

ศิลปากร, กรม, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์. **จอมเจดีย์.** เนื่องในวาระครบรอบ ๑๐๐ ปี แห่งวันเสด็จพระราชสมภพในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๔๓.

ศิลปากร, กรม, คณะอนุกรรมการพิจารณาจารึกเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย. **จารึกล้านนา ภาค ๒ เล่ม ๑ : จารึกจังหวัดเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน และแม่ฮ่องสอน.** กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๕๑.

ศิลปากร, กรม, กองสถาปัตยกรรม. **เอกสารรายงานปฏิสังขรณ์พระธาตุหริภุญไชย วัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน, ๒๕๒๕-๒๕๒๔.**

สถาบันวิจัยสังคม, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. **ตำนานสิบห้าราชวงศ์,** เล่มที่ ๑ ผูกที่ ๑-๒, หน้า ๔๕.

สภาวัฒนธรรมจังหวัดลำพูน. **ภาพเก่าเล่าเรื่องเมืองลำพูน.** เชียงใหม่ : สันติภาพแพ็คพริ้นท์ จำกัด, ๒๕๔๙.

สันติ เล็กสุขุม, ศ. ดร. **ลีลาไทย**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๖.

สันติ เล็กสุขุม, ศ. ดร. **ศิลปะภาคเหนือ หริภุญชัย - ล้านนา**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๘.

สามารถ สิริเวชพันธุ์. **วิหารโถง ซุ้มโขง สกุลช่างลำปาง**. สถาบันวิจัยสังคม ร่วมเฉลิมฉลองวาระ ๔๐ ปี มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมือง, ๒๕๔๖.

สิงฆะ วรรณสัย แปลและเรียบเรียงจากต้นฉบับเดิมที่แต่งไว้เป็นภาษาล้านนาปี พ.ศ. ๒๑๐๙. **ตำนานพระธาตุเจ้าหริภุญชัย**. ลำพูน : เอกสารโรเนียวแจก, ๒๕๑๕.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. **พระเมรุ ทำไม? มาจากไหน?**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๑.

สุทธิจิตรา สุทธิธรรม. **พุทธเจดีย์ภาคเหนือ เล่ม ๓ พระธาตุหริภุญไชย พระธาตุช่อแฮ พระธาตุแช่แห้ง**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ทีเจเจจำกัด, ๒๕๔๙.

เสนอ นิลเดช. **ศิลปะสถาปัตยกรรมล้านนา**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๒๖.

เสถียร พันธรังสี และ อัมพร ทีขะระ. **ท้องถิ่นสยามยุคพระพุทธเจ้าหลวง**. เรียบเรียงจาก Temples and Elephants ของ Carl Bock. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๐.

สำนักนายกรัฐมนตรี. คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์. **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่**. พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๔.

ฮันส์ เพนธ์ และคณะ. **ประชุมจารึกล้านนาเล่ม ๑ จารึกในพิพิธภัณฑ์ฯ เชียงแสน**. เชียงใหม่ : คลังข้อมูลจารึกล้านนา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๐.

ฮันส์ เพนธ์ และคณะ. **ประชุมจารึกล้านนาเล่ม ๓ จารึกในเมืองเชียงใหม่**. เชียงใหม่ : คลังข้อมูลจารึกล้านนา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๐.

วารสาร

ฉ่ำ ทองคำวรรณ (ผู้อ่าน). "คำอ่านจารึกบนฆ้องวัดพระธาตุ จังหวัดลำพูน จ.ศ.๑๒๒๒ (พ.ศ.๒๔๐๓)". ศิลปากร. ปีที่ ๑, เล่ม ๕, มกราคม, ๒๕๐๑.

-------------------. "คำอ่านศิลาจารึกวัดพระธาตุ มุมตะวันออกเฉียงเหนือ จังหวัดลำพูน จ.ศ.๘๖๒ (พ.ศ.๒๐๔๓)". ศิลปากร. ปีที่ ๑, เล่ม ๖, มีนาคม, ๒๕๐๑.

เทิม มีเต็ม อ่านและวิเคราะห์รูปอักษร, *"คำจารึกที่แผ่นทองจังโก พระพุทธรูปคอระฆังพระธาตุหริภุญไชย,"* ใน **งานเกี่ยวกับจารึก**, กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๒๕

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, *"เจดีย์ทรงกลมพื้นเมืองเชียงแสน,"* วารสาร**โบราณคดี** ปีที่ ๒, ฉบับที่ ๑ (๒๕๑๑).

สันติ เล็กสุขุม, ศ.ดร.*"เจดีย์องค์ระฆังทรงกลม : ชุดฐานบัวรองรับองค์ระฆัง,"* วารสาร **มหาวิทยาลัยศิลปากร** ฉบับ ๙/๑ (มิถุนายน-พฤศจิกายน ๒๕๓๑).

Hans Penth, "Inscription and Images on the Phra That in Lamphun," Artibus Asiae V.SLIX,n พ (1988-1989).

วิทยานิพนธ์

ชาญณรงค์ ศรีสุวรรณ. **การศึกษาวิหารที่สร้างในกระบวนการครูบาศรีวิชัย**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ภาควิชาศิลปะสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. ๒๕๔๐.

สถาพร อรุณวิลาศ. **การศึกษาคติความเชื่อและรูปแบบหอไตรในภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. ๒๕๓๔.

อัมพร มาลัย. **การศึกษาวิหารล้านนาในสมัยการปกครองของเชื้อสายตระกูลเจ้าเจ็ดตนในจังหวัดเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ.๒๕๔๐.

อุมาพร เสริฐพรรณนึก. **การศึกษาประตูโขงแบบล้านนาในจังหวัดลำปาง.** วิทยานิพนธ์ศิลปะศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ภาควิชาศิลปะสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. ๒๕๔๐.

ข้อมูลภาคสนาม

สัมภาษณ์ อ.วิถี พานิชพันธ์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร วิทยาเขตพะเยา วันที่ ๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๑.

สัมภาษณ์ รศ. ดร. วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์ ภาควิชาศิลปะไทย คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ วันที่ ๒๒ พฤศจิกายน ๒๕๕๑.

สัมภาษณ์ รศ. ม.ล. สุรสวัสดิ์ ศุขสวัสดิ์ ภาควิชาศิลปะไทย คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ วันที่ ๒๒ พฤศจิกายน ๒๕๕๑.

สัมภาษณ์ รศ.ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร วันที่ ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๕๑ และวันที่ ๑๙ พฤษภาคม ๒๕๕๓.

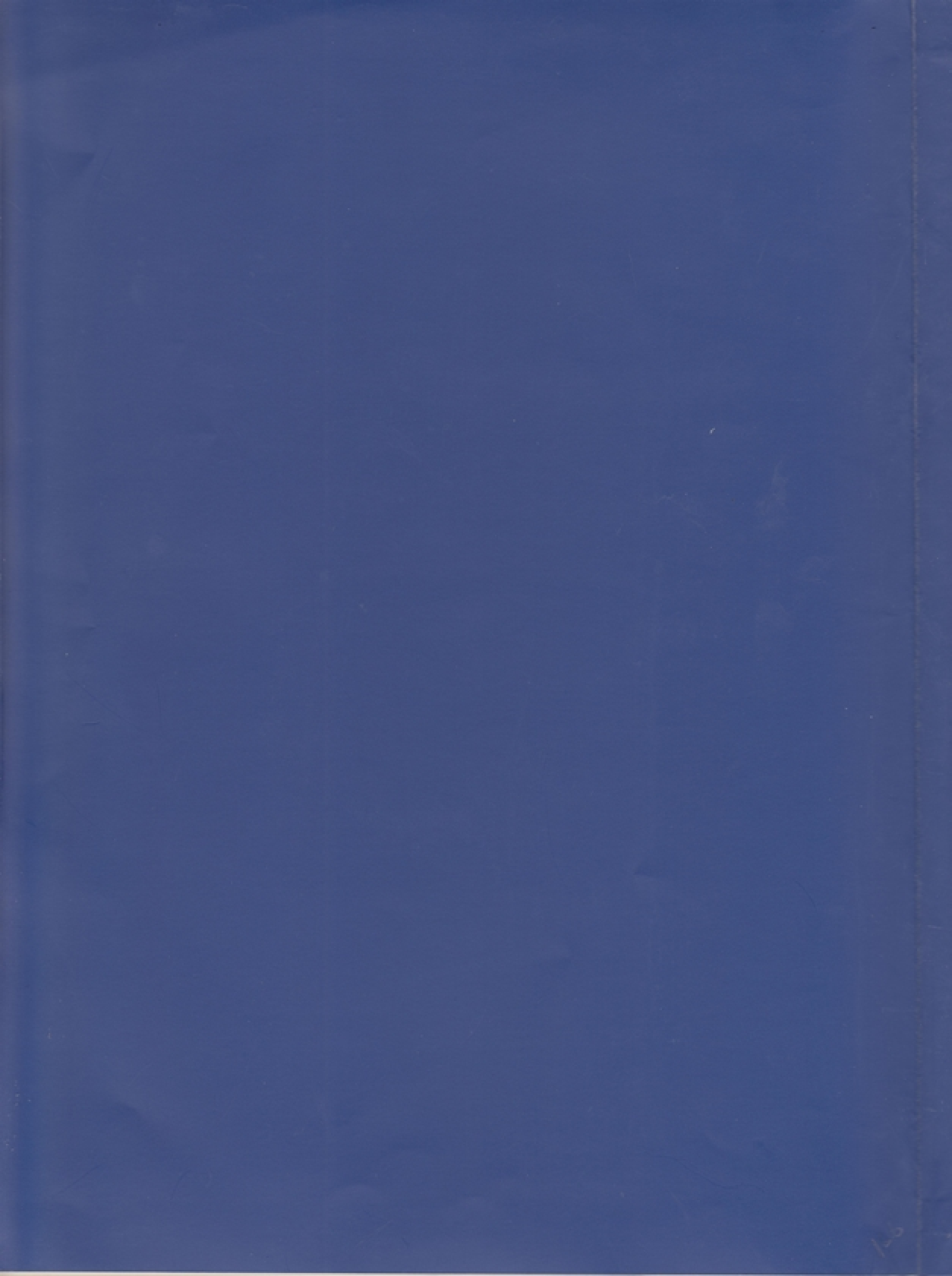
สัมภาษณ์ ศ.ดร.สันติ เล็กสุขุม ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร วันที่ ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๕๑.

สัมภาษณ์ นายพิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ผู้ทรงคุณวุฒิ ด้านโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์ของกรมศิลปากร วันที่ ๑๙ ตุลาคม ๒๕๕๒ และวันที่ ๑๗ พฤษภาคม ๒๕๕๓.

สัมภาษณ์ นางสาวอัญชลี สินธุสอน หัวหน้าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เชียงแสน สำนักศิลปากรที่ ๘ เชียงใหม่ วันที่ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๕๓.

สัมภาษณ์ นายสุรศักดิ์ ศรีสำอาง ผู้อำนวยการสำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร วันที่ ๑๗ มิถุนายน ๒๕๕๓.

สัมภาษณ์เจ้าหน้าที่สำนักพระราชวัง ผู้ดูแลโบราณวัตถุในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมมหาราชวัง วันที่ ๑๘ มิถุนายน ๒๕๕๓.

กรมศิลปากร

สำนักศิลปากรที่ ๘ เชียงใหม่